

ΕΜΠ - ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

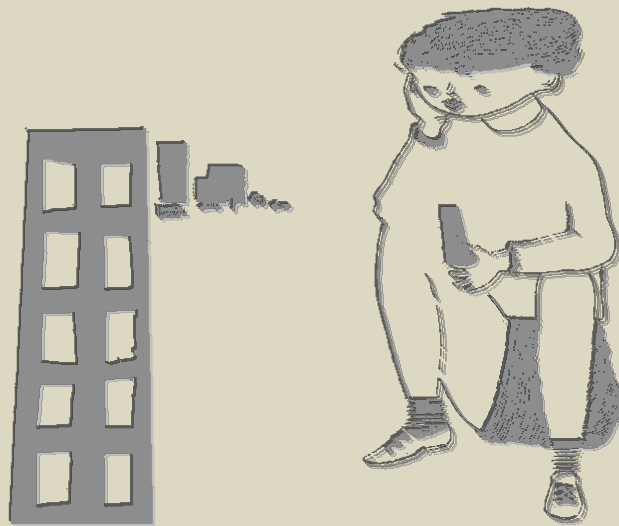
Δ.Π.Μ.Σ.: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ειρήνη Μίχα



«Ανήλικες διαπραγματεύσεις μέσα από το παιχνίδι,
στη γειτονιά της Κυπριάδου»

Μαρίνα - Νώτα Κυμπούρη

ΕΜΠ - ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ.: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ειρήνη Μίχα

**«Ανήλικες διαπραγματεύσεις μέσα από το παιχνίδι,
στη γειτονιά της Κυπριάδου»**

Μαρίνα - Νώτα Κυμπούρη

ευχαριστώ ...

... την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, Ειρήνη Μίχα, που με ενθάρρυνε και με βοηθούσε με πολύ αριστοτεχνικό τρόπο να εξελίξω τη σκέψη μου, με τον πάντα γόνιμο διάλογο, τις εύστοχες παρατηρήσεις της και την ενδελεχή ανάγνωση του κειμένου, σεβόμενη τα ερωτήματα που με απασχολούσαν, δίνοντας τους ακόμα μεγαλύτερο βάθος.

... το μεταπτυχιακό Πολεοδομία-Χωροταξία του ΕΜΠ, τους φοιτητές και καθηγητές, που εμπλούτισαν τους προβληματισμούς και τα ενδιαφέροντά μου.

... το γιο μου που υπήρξε η κινητήρια δύναμη αυτής της έρευνας και την κόρη μου, που μεγάλωνε μέσα μου, μαζί με αυτό το κείμενο, δίνοντας το ρυθμό σε αυτή τη διαδρομή.

Τα παιδιά συνήθως ζουν τις ζωές τους μέσα στο πλαίσιο, τις υλικές, συμβολικές και πειθαρχικές δομές και αναπαραστάσεις που έχει επιβάλει ο ενήλικος κόσμος, ο οποίος εξακολουθεί να είναι η κυρίαρχη δύναμη στην παραγωγή του χώρου. Έτσι, αναπτύσσουν αναγκαστικά μέσα σε αυτό το πλαίσιο, καθημερινές πρακτικές, χωρικές, ταυτότητες. Κατά τη διαδικασία του παιχνιδιού, που για τα παιδιά συχνά δεν διαφοροποιείται από την διαδικασία του ζην, ιδιοποιούνται με τον δικό τους τρόπο τον ενήλικο χώρο, συμμετέχοντας έτσι ως ένα βαθμό τόσο στη διαμόρφωση του δικού τους αστικού «μικρόκοσμου», όσο και στον επαναπροσδιορισμό του ίδιου του χώρου.

Με δεδομένο ότι η πόλη είναι ένα ζωντανό μόνιμο, με τα παιδιά μέρος αυτού, η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει την παραγωγή του χώρου μέσα από το πρίσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ενήλικων δομών και των πρακτικών κατοίκησης της πόλης από μέρους των παιδιών, εστιάζοντας στο καθημερινό τους παιχνίδι στη γειτονιά. Μέσα από ποιες καθημερινές «πρακτικές» οικοδομείται η «σχέση» τους με το δημόσιο χώρο της γειτονιάς; Πώς καθορίζονται τα περιθώρια ελευθερίας που οδηγούν στην «κρυφή» παραγωγή του χώρου, υπό το πρίσμα των ορίων και κανόνων που τους επιβάλλονται; Πώς αυτά με τη σειρά τους συμβάλλουν στον επαναπροσδιορισμό του ίδιου του χώρου; Τα παραπάνω ερωτήματα προσεγγίζονται μέσω ποιοτικής έρευνας πεδίου (συμμετοχική παρατήρηση και συνεντεύξεις) στην Πλατεία Παπαδιαμάντη, μια μικρή πλατεία της γειτονιάς Κυπριάδου του Δήμου Αθηναίων, κατά την περίοδο Μαΐου - Σεπτεμβρίου (2016), και εστιάζει στην ομάδα της προσχολικής ηλικίας, 3-5 ετών.

Παίρνοντας τελικά αποστάσεις από τη μακροσκοπική θεώρηση της πόλης και εστιάζοντας στην καθημερινότητα και στις μικρές λεπτομέρειές της, όπως το παιχνίδι των παιδιών, με μια λογική που δεν αφορά πλέον το «μέσο χρήστη» ή το «παιδί» ως αναπαράσταση όλων των παιδιών, αναδεικνύεται η σχεσιακή κατασκευή του χώρου και η κρυμμένη πολυσημία του, η πολυπλοκότητα και συνθετότητα της αστικής εμπειρίας και εν τέλει η ανθρώπινη γοητεία της πόλης.

Abstract

Children usually live their lives in the context, the material, symbolic and disciplinary structures and representations, imposed by the adult world, which is still the dominant agent in the production of space. Thus, they develop, inevitably within these structures, practices, spatialities, identities. Through the process of playing, which is often identical with the process of living for children, they experience and value space differently from adults. Consequently, they actively participate (even to some extent) both in shaping their own urban "micro-world", within the patterns of adults' geographies, and in redefining the space itself.

Given that the city is a living system, which is evolved and shaped by active processes (with children being part of this), this thesis attempts to approach the production of space through the prism of the interaction between adult patterns and children's everyday practices, focusing on their playing in the neighborhood.

In which "tactics" children's spatial experiences and bonding are made and (re)made through the everyday neighborhood sites? In which ways are the various extents of freedom and movement that parents approve shaped, leading to a "hidden" production of space and to the potential (for children) to reconfigure space on their own terms? These questions are approached through qualitative survey (participant observation and interviews) in a small square of Kypriadou neighborhood of Athens, Papadiamanti Square. It was implemented in the period from May to September and focused on the preschool age group of 3-5 years.

Finally, by focusing on the everyday life and its small details, as the children playing, by quitting the macroscopic view of the "average user" or the "child" as a generic representation, this survey highlights the complexity of the urban experience, the multiple identity and the relational approach of space; revealing thus the human charm of the city.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
Αρθρώνοντας προβληματική.....	6
Αντικείμενο εργασίας – ερευνητικοί άξονες	7
Μεθοδολογικές επισημάνσεις.....	9
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΧΩΡΟ	14
Προσδιορισμός της έννοιας «παιδί» και «παιδική ηλικία».....	14
Η εννοιολογική προσέγγιση του χώρου	17
ΕΞΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΔΟΥ.....	21
Η συνοικία Κυπριάδου στα Άνω Πατήσια	21
Εξειδικευμένος θύλακας: Πλατεία Παπαδιαμάντη	28
ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ «ΚΑΤΟΙΚΙΣΗΣ» ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ.....	33
Πολλαπλές νοηματοδοτήσεις και πρακτικές (ανα)παραγωγής του χώρου.....	41
Έμφυλες διαστάσεις του παιχνιδιού	51
Ιδιαιτερότητες του πεδίου μελέτης, ως «κοινού τόπου» του καθημερινού.....	54
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ	
Όρια, κανόνες και ανήλικες διαπραγματεύσεις στη γειτονιά της Κυπριάδου.....	59
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	68

Αρθρώνοντας προβληματική

Ο κυρίαρχος λόγος των τελευταίων δεκαετιών, σχετικά με τη θέση των παιδιών στη σύγχρονη μεγαλούπολη, προβάλλει την αστική πραγματικότητα ως μια γενικευμένη κατάσταση, σχετικά αφιλόξενη και δύσκολη για τα παιδιά. Μέσα στο πλαίσιο των σύγχρονων (οικονομικών, κοινωνικών, τεχνολογικών) μεταλλαγών που σχετίζονται με τη μορφή και λειτουργία των πόλεων, τον σύγχρονο τρόπο ζωής και τα κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους, υποστηρίζεται ως «αυτονόητη» η παραδοχή ότι ο δημόσιος χώρος της γειτονιάς έχει καταστεί φθίνουσας βαρύτητας. Κατ' επέκταση, ενισχύεται η χωρο-πολιτισμική διάκριση μεταξύ του ιδιωτικού χώρου -ως προστατευμένου, ελεγχόμενου- και του δημόσιου -ως πιο απρόσωπου και μη εξειδικευμένου-, μια διάκριση που προβάλλει άμεσα και στον τρόπο ζωής των παιδιών (Aitken,2001; Varvantakis,2015; Matthews, Limb & Taylor,2000; Γαλάνη,2011; Penn,2005; Holloway&Valentine, 2000). Φαίνεται έτσι, να προκρίνεται η τάση μιας συρρικνωμένης και διαχειρίσιμης χωροθέτησης των παιδιών μέσα στην πόλη και η εδραίωση «ασφαλών», ειδικά οργανωμένων και σαφώς οριοθετημένων (από τους ενήλικες) χώρων (Aitken,2001; Τσουκαλά,2006; Hörschelmann and van Blerk,2012). Οι κυρίαρχες αυτές αναπαραστάσεις βέβαια δεν αντανakλούν τη συνθετότητα και πολλαπλότητα της αστικής πραγματικότητας. Ούτε αποτυπώνουν χωρο-χρονικές δυναμικές, που αναπτύσσονται στους τόπους της καθημερινότητας, τόπους με υλική και κοινωνική υπόσταση, όπου οι άνθρωποι γεννιούνται, κατοικούν, παίζουν, αποκτούν ρουτίνες, καταναλώνουν, κάνουν φίλους και οικογένειες (Βαΐου κ.α.,2007α). Εξάλλου, η πόλη είναι ένα ζωντανό μόρφωμα, με τα παιδιά μέρος αυτού, που εξελίσσεται και διαμορφώνεται μέσα από ενεργητικές διαδικασίες.

Είναι γεγονός ότι, τα παιδιά ζουν τις ζωές τους συνήθως μέσα στο πλαίσιο, τις υλικές, συμβολικές και πειθαρχικές δομές και τον κυρίαρχο λόγο που έχει επιβάλει ο ενήλικος κόσμος, αυτός που εξακολουθεί να είναι η κυρίαρχη δύναμη στην παραγωγή χώρου. Έτσι, αναπτύσσουν αναγκαστικά, δραστηριότητες, πρακτικές, ταυτότητες, χωρικότητες, μέσα σε αυτό το ενήλικο πλαίσιο όχι όμως απαραίτητα και με τους αναμενόμενους «ενήλικους» τρόπους. Παρατηρώντας τις σύγχρονες πόλεις στην καθημερινότητά τους, γίνεται αντιληπτό ότι, παρά τη σταθερή υπογεννητικότητα της χώρας, τις απειλές του κυκλοφοριακού, τις αλλαγές στο

σύγχρονο τρόπο ζωής, στη μορφή και την κοινωνική σύνθεση των πόλεων, παιδιά εξακολουθούν να υπάρχουν, να κυκλοφορούν και να παίζουν εντός του πολεοδομικού ιστού (Matthews, Limb and Taylor, 2000; Γαλάνη, 2011). Εντοπίζονται μάλιστα ορισμένα τμήματα του δημόσιου χώρου που, μολονότι χωρίς ειδική πρόβλεψη για παιδιά, αποτελούν στην καθημερινότητά τους ζωντανούς θύλακες παιχνιδιού και ελεύθερης δραστηριότητας. Μέσα από τη διαδικασία του παιχνιδιού, που για τα παιδιά συχνά δεν διαφοροποιείται από την διαδικασία του ζην, αυτοί οι χώροι «προσωρινής κατοίκησης» μεταλλάσσονται, συμμετέχοντας σε πρακτικές εξερεύνησης και πειραματισμών, σε μεταφορές και συμβολισμούς, σε διαδικασίες αναπαραγωγής ή και αναθεώρησης ρόλων και δεδομένων της σύγχρονης κοινωνίας. Μέσα από μια διαρκή διαδικασία συγκρότησης της ταυτότητάς τους, τα παιδιά βιώνουν και προσδιορίζουν τον χώρο με τον δικό τους τρόπο, και κατά κάποιο τρόπο διεκδικούν τη θέση τους μέσα στις δεδομένες ενήλικες κατασκευές.

Αντικείμενο εργασίας – ερευνητικοί άξονες

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο προβληματισμού, προκύπτουν τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας, που σχετίζονται με την παραγωγή του χώρου μέσα από το πρίσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ενήλικων δομών και αναπαραστάσεων από τη μια, και των πρακτικών ιδιοποίησης της πόλης από μέρους των παιδιών, από την άλλη:

Μέσα από ποιες σιωπηλές και λεπτοτεχνημένες «τακτικές» οικοδομείται η σχέση των παιδιών με το δημόσιο χώρο της γειτονιάς και ευνοείται η ανάπτυξη παιδικών «γεωγραφιών» εντός του ενήλικου πλαισίου, με άξονα το καθημερινό τους παιχνίδι;

Πώς επηρεάζεται το τοπίο της καθημερινότητας τους, όπως διαμορφώνεται μέσα στις υλικές, συμβολικές και πειθαρχικές δομές του ενήλικου κόσμου, υπό το πρίσμα των ορίων και κανόνων που τους επιβάλλονται;

Πώς τελικά διαμορφώνονται αυτά τα περιθώρια ελευθερίας που οδηγούν στην «κρυφή» παραγωγή του χώρου, «θεμελιώνοντας μικροελευθερίες και κινητοποιώντας αναπάντεχους κρυμμένους πόρους» και πώς αυτές με τη σειρά τους συμβάλλουν στον επαναπροσδιορισμό του ίδιου του χώρου; (De Certeau, 2010: 26)

Τα ερωτήματα αυτά κρίνονται σημαντικά για δυο λόγους. Αφενός, είναι σημαντικά όσον αφορά στην αυτο-έκφραση και στην ανάπτυξη των παιδιών μέσα από την ευκαιρία να δημιουργήσουν νέες χωρικές, βάσει των δικών τους αναγκών, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό (Owain, 2000). Αφετέρου, συμβάλλουν στην κατανόηση των «ενήλικων» δομών, ως πολυπαραγοντικών και δυναμικών, συνεπώς στην κατανόηση του ίδιου του χώρου ως μια πολυσύνθετη πραγματικότητα.

Θύλακας εξειδίκευσης αποτελεί μια μικρή - και πολύ «δημοφιλή στα παιδιά» - πλατεία της γειτονιάς Κυπριάδου του Δήμου Αθηναίων: η Πλατεία Παπαδιαμάντη, στα Άνω Πατήσια. Ο συγκεκριμένος χώρος παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον· ενώ ο αρχικός πολεοδομικός σχεδιασμός και οι προϋπάρχουσες δομές του δεν περιλαμβάνουν ειδική πρόβλεψη για παιδιά, μέσα από την καθημερινή του χρήση ειδικά κατά την ζεστή περίοδο του χρόνου, λειτουργεί κυρίως ως πεδίο παιχνιδιού. Η έρευνα εστιάζει στην ομάδα των παιδιών προσχολικής ηλικίας, δηλαδή 3-5 ετών. Σε αυτή την ηλικία είναι σχετικά διαμορφωμένη η αίσθηση του χώρου και της κλίμακας, αλλά και η δυνατότητα εκδήλωσης προσωπικών προτιμήσεων. Έτσι, ενώ τα παιδιά είναι ακόμα υπό την εξάρτηση ενός ενήλικου - δεν κυκλοφορούν δηλ. αυτόνομα στην πόλη, ούτε αποφασίζουν για την καθημερινότητά τους - μπορούν ωστόσο να την επηρεάσουν. Συνεπώς, η σχέση τους με την πόλη δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την κρίση των γονιών τους. Επίσης, τα παιδιά αυτής της ηλικίας δεν έχουν ενταχθεί υποχρεωτικά στο δομημένο εκπαιδευτικό σύστημα, στοιχείο που διευκόλυνε την έκβαση της έρευνας, αφού ήταν εφικτό να τα συναντήσουμε έξω καθ' όλη τη διάρκεια της μέρας λόγω της ευελιξίας του καθημερινού τους προγράμματος.

Αξίζει να σημειωθεί τέλος, ότι παρότι το κριτήριο επιλογής της κοινωνικής ομάδας μελέτης είναι η ηλικία, στην εργασία λαμβάνεται υπόψη ότι οι εμπειρίες των παιδιών διαφοροποιούνται επίσης ανάλογα με το φύλο, καθώς και τα χωρικά, κοινωνικά, πολιτιστικά και οικογενειακά πλαίσια στα οποία αυτά ανήκουν.

Το υλικό της έρευνας, που προέκυψε τόσο από την παρατήρηση, όσο και την επεξεργασία συνεντεύξεων, αναλύθηκε, οργανώθηκε και αρθρώνεται με βάση τέσσερις ερευνητικούς άξονες :

1. Πρακτικές «κατοίκησης» και οικειοποίησης του χώρου από το παιδί, με άξονα το παιχνίδι
2. Πολλαπλές νοηματοδοτήσεις και πρακτικές (ανα)παραγωγής του χώρου
3. Έμφυλες διαστάσεις του παιχνιδιού
4. Ιδιαιτερότητες και κοινοί τόποι του πεδίου μελέτης

Μεθοδολογικές επισημάνσεις

Βασική μεθοδολογική επιλογή στην παρούσα εργασία αποτέλεσε η οπτική της καθημερινής ζωής. Κι αυτό γιατί συνδέεται καθοριστικά με τον τρόπο που σχετίζονται τα παιδιά με την πόλη, αλλά και επειδή συμβάλλει στην προσέγγιση και κατανόηση του χώρου, όχι ως απόλυτο μέγεθος αλλά ως πλέγμα σχέσεων, διαδικασιών και πρακτικών που συγκροτούνται εντός του.

Ο Henri Lefebvre αναφέρει χαρακτηριστικά ότι *«η καθημερινή ζωή [...] είναι βαθιά συνδεδεμένη με όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, και τις εμπερικλείει με όλες τις διαφορές και τις συγκρούσεις τους· είναι το μέρος συνάντησής τους, ο σύνδεσμός τους, ο κοινός τους τόπος. Και είναι στην καθημερινή ζωή, που το άθροισμα των σχέσεων που φτιάχνουν τον άνθρωπο παίρνουν σχήμα και μορφή [...], φέρνοντας στο προσκήνιο την «ολότητα» του πραγματικού αν και με έναν τρόπο πάντοτε μερικό και ατελή: τη φιλία, τη συντροφικότητα, την αγάπη, την ανάγκη για επικοινωνία, το παιχνίδι, κλπ... »*. (Lefebvre, 1991: 97) Ο Martin Heidegger, πάλι, στο έργο του *«Είναι και Χρόνος»*, γράφει ότι η καθημερινότητα δεν είναι *«το άθροισμα των ημερών»*, όπως σε ένα ημερολόγιο, αλλά σημαίνει *«ένα καθοριστικό “πώς” της ύπαρξης»* (Κατσαβουνίδου, 2012: 203-204).

Υπό αυτό το πρίσμα, το «καθημερινό περιβάλλον», η κλίμακα της γειτονιάς κρίθηκε το ιδανικότερο πεδίο έρευνας για την εργασία: ο πιο τυπικός ίσως «χώρος του καθημερινού» ο οποίος δεν μπορεί να κατανοηθεί «αντικειμενικά», ως ένα στατικό αντικείμενο, αλλά πάντα σε συνάρτηση με την ανθρώπινη ύπαρξη και δράση (Βαΐου, Λαφαζάνη & Λυκογιάννη, 2013). Είναι ο χώρος, όπου εναλλασσόμενες πυκνότητες της ανθρώπινης εμπειρίας και εμπλοκής επιτρέπουν την ταυτόχρονη συνύπαρξη ατόμων με διαφορετικές τροχιές, ηλικίες, αντιλήψεις, κ.λ.π. (Massey, 2005; Tilley, 2012; Αυδίκος, 2010).

Η γειτονιά βέβαια, αποτελεί διαχρονικό αντικείμενο προβληματισμού στην πολεοδομική βιβλιογραφία, από τις διατυπώσεις της Σχολής του Σικάγου και τις *community studies* ως τα προγραμματικά μεγέθη των μεταπολεμικών πολεοδομικών σχεδίων και την πολύ πρόσφατη ερευνητική παραγωγή του Κέντρου Έρευνας για τις Γειτονίες¹. Άλλοτε ταυτίζεται με την «οικιστική ενότητα ή οικιστικό συγκρότημα», και άλλοτε με το «διαμέρισμα», «συνοικία», «τομέα» -όρους που συνδέθηκαν με τη διαίρεση της πόλης σε επί μέρους ενότητες, το πληθυσμιακό και γεωγραφικό μέγεθος των οποίων ποικίλει από χώρα σε χώρα. Στην προκειμένη εργασία, η έννοια της γειτονιάς ως τμήμα πόλης συνδέεται κυρίως με την έννοια της «κοινότητας», προσέγγιση που πηγάζει από την κοινωνιολογία, την ανθρώπινη οικολογία και τις διατυπώσεις της Σχολής του Σικάγου (Βαΐου κ.α., 2007β:14-19). Για τον προσδιορισμό της δεν έχουν σημασία μόνο τα γεωγραφικά της όρια, αλλά και, τα κοινωνικά δίκτυα, η συγκινησιακή και συμβολική της σημασία για τους «κατοίκους» και η συγκρότηση μιας ταυτότητας συνυφασμένης με τον τόπο.² Από αυτή την οπτική της κοινότητας και των κοινωνικών και συγγενικών δικτύων, η γειτονιά γίνεται κατανοητή ως η χωρική ενότητα (μικρής κλίμακας) που συγκροτείται χάρη στις διαπροσωπικές σχέσεις και τις συλλογικές πρακτικές, τις αναφορές σε ένα (κοινό) παρελθόν και παρόν, τους τυπικούς και άτυπους δεσμούς συνεργασίας που βασίζονται στην οικογενειακή

1 Το κέντρο (Centre for Neighbourhood Research) λειτούργησε από το 2001 ως το 2006 σε συνεργασία Πανεπιστημίου του Μπρίστολ (School of Public Policy) με το Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης (Department of Urban Studies) (www.neighbourhoodcentre.org.uk), πλέον μη ενημερωμένος ιστότοπος) στο: (Βαΐου, Λαφαζάνη & Λυκογιάννη, 2013).

2 Στην Ελλάδα, η αναγνώριση ενός τμήματος της πόλης ως γειτονιάς στηρίζεται συχνά σε ιστορικές διαδικασίες συγκέντρωσης κατοίκων (πχ με κοινή καταγωγή) και συνοδεύεται από την ύπαρξη τοπόσημων (όπως ένας ναός, ένα κέντρο κοινωνικής εξυπηρέτησης, ένα σχολείο, ένα ιστορικό κτίριο, μια πλατεία ή ένα φυσικό χαρακτηριστικό του περιβάλλοντος), στοιχείων δηλαδή με συμβολικό χαρακτήρα. Τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν σε πολλές περιπτώσεις γενεσιουργό παράγοντα στη δημιουργία γειτονιών και στη σταδιακή συγκρότηση των περιοχών που συνθέτουν τον αστικό ιστό. Είναι πολλά τα παραδείγματα των πόλεων όπου η γειτονιά ή η συνοικία γίνεται αντιληπτή ως χωρική έκφραση ενός συνόλου κοινωνικών δικτύων αλληλοβοήθειας το οποίο διαμορφώνεται ιστορικά μέσα από τις ανθρώπινες σχέσεις που αναπτύσσονται σε ένα συγκεκριμένο τόπο. (Βαΐου. κ.α., 2007β: 18)

ζωή και στην κοινωνική αλληλεπίδραση. (Βαΐου κ.α.,2007α:12; Βαΐου κ.α., 2007β:14; Τσουκαλά,2006)

Μάλιστα, δεν είναι λίγοι οι ερευνητές που υπογραμμίζουν ότι η ύπαρξη κοινωνικών δικτύων σε ένα τόπο είναι περισσότερο σημαντική για κάποια συγκεκριμένα άτομα και ομάδες, ή σε ορισμένες συνθήκες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δυσκολία αυτόνομης μετακίνησης σε άλλες περιοχές για ομάδες, όπως οι φτωχοί, οι ηλικιωμένοι, το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών με παιδιά, οι άνεργοι. Τέτοιου είδους προσεγγίσεις αμφισβητούν τελικά την ιδέα της καθολικής παρακμής της σημασίας της γειτονιάς και *«υποστηρίζουν την παραδοχή ότι το “γειτονεύειν” (neighbouring) αποτελεί μία εναλλακτική μορφή κοινωνικοποίησης για τους ανθρώπους που δεν (μπορούν να) έχουν πρόσβαση σε ευρύτερα δίκτυα»* (Βαΐου κ.α., 2007β:17-18).

Ο δημόσιος χώρος της γειτονιάς αποτελεί, για την ηλικιακή ομάδα της μελέτης, τον αμέσως ευρύτερο οικείο τόπο αναφοράς μετά τον ιδιωτικό χώρο της κατοικίας και το άμεσο περιβάλλον της. Ο Michel de Certeau (2010: 274-276), προσθέτει μια ενδιαφέρουσα πτυχή στην έννοια της γειτονιάς, συνδέοντάς την με την παιδικότητα, μέσα από τη διαδικασία της προσέγγισης της ετερότητας, της μεταφοράς δηλαδή από το «εγώ» στον «άλλο». Το παιδί «παιζοντας» με την εικόνα του εαυτού του (αρχικά μπροστά στον καθρέπτη, στη συνέχεια στο ελεύθερο παιχνίδι του) επιτελεί και μια χωρική πρακτική, σε διαφορετικές βέβαια γεωγραφικές κλίμακες ανάλογα με την ηλικία του. Μεγαλώνοντας, το πεδίο επεκτείνεται ολοένα και περισσότερο: από τον καθρέπτη του βρεφικού δωματίου έως ολόκληρη την πόλη. Η «γειτονιά» λοιπόν, ως χωρο-κοινωνική ενότητα αποτελεί για το παιδί της προσχολικής ηλικίας το πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτείται η εικόνα του για την πόλη, βοηθώντας το να οικοδομήσει ένα σύστημα από «τόπους», ενώ ταυτόχρονα ζυμώνεται και η εικόνα του για τον εαυτό του και τους άλλους (Τσουκαλά,2006).

«Όταν λοιπόν, χρησιμοποιώ στην πράξη το χώρο σημαίνει επαναλαμβάνω την θριαμβευτική και σιωπηλή εμπειρία της παιδικής ηλικίας: μέσα στον τόπο, είμαι άλλος και περνάω στον άλλο»

(De Certeau, 2010: 275)

Το ελεύθερο παιχνίδι στον εξωτερικό χώρο δημιουργεί τόσο ως διαδικασία, όσο και ως κίνηση, ιδιότυπους τόπους και μοναδικούς εσωτερικούς χρόνους. Μπορούμε να πούμε ότι για το παιδί, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο χρήστη, ο αστικός χώρος δεν εγγράφεται ως ένα μωσαϊκό λειτουργικών χώρων ή μια σειρά μορφολογικών, αισθητικοποιημένων εικόνων. Εγγράφεται ως ο τόπος που διαμορφώνεται και μεταμορφώνεται μέσα από χωρικές πρακτικές, μέσα από την κοινωνική, συγκινησιακή και συμβολική του διάσταση (Κατσαβουνίδου, 2012β). Υπό αυτό το πρίσμα, η άποψη του de Certeau σχετικά με την «κρυφή» παραγωγή του χώρου μέσα από τις καθημερινές πρακτικές φαίνεται να συνδέεται με χαρακτηριστικό τρόπο με τα παιδιά ως χρήστες της πόλης.³ Μέσα στη σφιχτή τεχνοδομή της πόλης, η οποία υπαγορεύει σε κάθε τμήμα του αστικού ιστού μια ορισμένη λειτουργία και στους χρήστες της μια συγκεκριμένη προδιαγεγραμμένη συμπεριφορά, ενυπάρχουν πάντα «περιθώρια» για παιχνίδι, για διαφορετικές εμπειρίες του χώρου, μέσα από μοναδικά συστήματα βημάτων, αναγνώσεων και αφηγημάτων, που μεταλλάσσουν αρχικά σύμβολα και φυσικές μορφές σε κάτι διαφορετικό (Καίσαρη, 2009; Κατσαβουνίδου, 2012α).

«Η παιδική ηλικία που καθορίζει τις πρακτικές του χώρου αναπτύσσει έπειτα τα αποτελέσματά της, φουντώνει, κατακλύζει τους ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους, διαλύει τις αναγνώσιμες επιφάνειές τους και δημιουργεί μέσα στη σχεδιασμένη πόλη, μια πόλη μεταφορική ή μετατοπισμένη όπως την ονειρευόταν ο Καντίνσκυ, μια μεγάλη πόλη χτισμένη στέρεα σύμφωνα με όλους τους κανόνες της αρχιτεκτονικής, που σείεται ξαφνικά από μια ανυπολόγιστη δύναμη»

(De Certeau, 2010: 276)

³ Σύμφωνα με τον de Certeau, η πόλη ιδιοποιείται μέσα από «τεχνήματα», δηλαδή καθημερινές και φαινομενικά ασήμαντες πρακτικές (όπως το παιχνίδι στη γειτονιά), που όμως παρεισφρέουν, διανοίγοντας χαραμάδες στο κανονιστικό πλαίσιο του αστικού χώρου, με αποτέλεσμα να επινοούν τόπους μοναδικούς, «αποσπασματικές ιστορίες και θρύλους, στοιβαγμένους χρόνους /.../ αφηγήσεις εν αναμονή». (De Certeau, 2010: 268-274) Πραγματικά, τα παιδιά χρησιμοποιούν το χώρο της γειτονιάς με ένα μοναδικό τρόπο, ανακαλύπτοντας παντού περιθώρια για παιχνίδι και «παραγωγική» δημιουργικότητα.

Η εργασία αρθρώνεται σε τρία μέρη, που αλληλοσυνδέονται και αλληλοτροφοδοτούνται. Το πρώτο μέρος αναφέρεται στο εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η προβληματική και η ερευνητική διαδικασία, και τεκμηριώνεται μέσα από διεθνείς και ελληνικές βιβλιογραφικές αναφορές. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, παρουσιάζεται η μελέτη πεδίου, μέσα από το πρίσμα όλων των παραπάνω θεωρητικών παραδοχών. Τέλος, γίνεται ανασκόπηση και σχολιασμός του υλικού.

Για την έρευνα πεδίου επιλέχθηκε η ποιοτική προσέγγιση, με μεθοδολογικά εργαλεία: τη συμμετοχική παρατήρηση και τις ελεύθερες συνεντεύξεις. Η ποιοτική μέθοδος αφορά σε μία πιο ελεύθερη διαδραστική διαδικασία, που δίνει τη δυνατότητα προσέγγισης της κοινωνικής ζωής ως μια ζωντανή και δυναμική πραγματικότητα. Επίσης, δίνει τη δυνατότητα να δοθεί έμφαση στους τρόπους με τους οποίους βιώνεται και (ανα)παράγεται ο χώρος μέσα από τις καθημερινές πρακτικές και την οπτική των ίδιων των συμμετεχόντων. (Masson, 2003; Κυριαζή, 2002)

Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε σε καθημερινή σχεδόν βάση, σε διαφορετικές στιγμές της μέρας, από τον μήνα Μάιο ως το μήνα Σεπτέμβριο, δηλαδή τους μήνες καλοκαιρίας για την πόλη της Αθήνας. Η παρατήρηση ήταν συμμετοχική, κυρίως χάρη στον 4χρονο γιό μου που μου έδωσε τη δυνατότητα να συμμετάσχω έμμεσα ή άμεσα στη «μεταμόρφωση» του χώρου υπό την παιδική οπτική, ταυτόχρονα με την οπτική του ενήλικα συνοδού. Οι συνεντεύξεις απευθύνονταν κυρίως στους συνοδούς των παιδιών. Πραγματοποιήθηκαν όμως και συζητήσεις με τα παιδιά, με έναν εντελώς πιο ελεύθερο και αποσπασματικό τρόπο, βέβαια.

Η σχέση του παιδιού με το περιβάλλον του αποτελεί ένα εξαιρετικά πολύπλοκο αντικείμενο, που προσδιορίζεται από μια πληθώρα παραμέτρων. Γι' αυτό άλλωστε απασχόλησε διάφορους επιστημονικούς κλάδους, όπως η ψυχολογία, η παιδαγωγική, η ιατρική, η κοινωνιολογία, η πολεοδομία, η γεωγραφία. Στη συγκεκριμένη εργασία, προσεγγίζεται υπό το πρίσμα της διερεύνησης νέων πτυχών και διαστάσεων του χώρου μέσα από την ανάδειξη της συνθετότητας της αστικής εμπειρίας και της πολλαπλότητας των χωρικών πρακτικών και νοηματοδοτήσεων της.

Προσδιορισμός της έννοιας «παιδί» και «παιδική ηλικία»

Ο προσδιορισμός των εννοιών «παιδί» και «παιδική ηλικία», εν προκειμένω, εντάσσεται στο πλαίσιο που διαμορφώθηκε από την επιστημολογική στροφή των δυο τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, επηρεασμένο από τις συζητήσεις στις κοινωνικές επιστήμες για τις κοινωνικά κατασκευασμένες ταυτότητες. Μέσα από αυτό το νέο «παράδειγμα», αναπτύχθηκε έντονο ενδιαφέρον για το αποτύπωμα των παιδιών στην ανθρώπινη γεωγραφία μέσα από κοινωνιολογικά προσανατολισμένες προσεγγίσεις και αναζητήθηκε μία περισσότερο παιδοκεντρική μεθοδολογία στις σχετικές έρευνες.⁴ Κυρίως όμως, ο νέος αυτός επιστημονικός λόγος σηματοδότησε την απομάκρυνση από την πεποιθήση ότι το παιδί ότι είναι «μια έννοια φυσική, άχρονη και ανεξάρτητη από το κοινωνικό-πολιτισμικό της πλαίσιο» (Μακρυνιώτη, 1997: 29), μια βιολογικά προσδιορισμένη κατηγορία ετερότητας - με το ευρέως αποδεκτό όριο μεταξύ ενήλικα και ανήλικου⁵, τα 18 πρώτα χρόνια του ατόμου (Holloway and Valentine, 2000).

Οι ενήλικες αναπαραστάσεις, ωστόσο, εξακολουθούν να κυριαρχούν στα μέσα ενημέρωσης, σε πολιτικές και θεωρητικές συζητήσεις, στην παραγωγή του χώρου. Η έννοια του παιδιού προσεγγίζεται σχεδόν πάντα από την ενήλικη οπτική και σε

4 Σύμφωνα με τους Sarah Holloway και Gill Valentine (2000:7), εξακολουθεί να υπάρχει μια διάσταση μεταξύ των ερευνητών που βλέπουν από μια ψυχολογική-αντιληπτική οπτική (περιβαλλοντική ψυχολογία) τη χωρική αντίληψη των παιδιών και τη χαρτογραφική τους ικανότητα και αυτών που ακολουθούν μια αρκετά διαφορετική τάση με κοινωνιολογικό ενδιαφέρον για τα παιδιά, τα οποία αντιλαμβάνονται ως κοινωνικούς δράστες με φωνή στον κόσμο των ενηλίκων. Ύστερα από 14 χρόνια από την προηγούμενη διαπίστωση όμως, η Sarah Holloway (2014:5) επισημαίνει ότι «αυτές οι τάσεις σχετικά με τη βιολογική και την κοινωνική φύση της παιδικής ηλικίας μπαίνουν πλέον στην ημερήσια διάταξη με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Νέες μορφές εμπλοκής μεταξύ της βιολογικής φύσης των παιδιών, του σώματος, της ψυχολογίας και της ανάπτυξης του εαυτού, αναδύονται όχι ως γραμμική εξέλιξη ή αλληλουχία σχημάτων, αλλά ως μια ευκαιρία για ενδιαφέρουσες και εναλλακτικές μελλοντικές έρευνες συζητήσεις και ζυμώσεις στο πεδίο της γεωγραφίας των παιδιών, των νέων και των οικογενειών».

5 Στη Συνθήκη για τα Δικαιώματα των Παιδιών του ΟΗΕ ως παιδί ορίζεται «κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο της ηλικίας των 18 ετών, εκτός εάν ο ισχύων νόμος για τα παιδιά ορίζει την ενηλικίωση νωρίτερα» (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 1999).

σχέση με την επερχόμενη ενήλικη ζωή του. Πριν φθάσει σε αυτό το στάδιο, της ενηλικιότητας, το νεαρό άτομο θεωρείται ελλιπές, ένας εν δυνάμει άνθρωπος που δεν έχει ακόμη κατακτήσει τη βιολογική και κοινωνική ωριμότητα των ενηλίκων, ούτε το πλήρες φάσμα των ικανοτήτων του. Σε αντίθεση με τις περισσότερες άλλες κοινωνικές ταυτότητες, αναφέρεται πάντα σε ένα μεταβατικό (βιολογικό) στάδιο ζωής που διαχρονικά κάθε άνθρωπος έχει βιώσει, και όχι σε ένα διακριτικό γνώρισμα που μπορεί να ομαδοποιήσει ή να προσδιορίσει τους ανθρώπους. (Holloway & Valentine, 2000:2-6; Hörschelmann & van Blerk, 2012:11-13)

Η κυρίαρχη αντίληψη για την παιδική ηλικία στο δυτικό κόσμο, όπως προκύπτει από την ιστορική, επιστημονική και διαπολιτισμική βιβλιογραφία, έχει διαμορφωθεί και εξελιχθεί πάνω σε δυο φαινομενικά αντιφατικές οπτικές, που όμως συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν: τη διονυσιακή και την απολλώνια, όπως τις ονομάζει ο Jenks (στο: Holloway & Valentine, 2000:2). Σύμφωνα με τη διονυσιακή αντίληψη, τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως «μικροί διάβολοι», ως εγγενώς κακά, απείθαρχα, ακοινωνήτα όντα. Από την άλλη, σύμφωνα την απολλώνια άποψη, τα παιδιά αντιπροσωπεύουν «μικρούς αγγέλους», που έχουν γεννηθεί καλά και αθώα και ζητούν την προστασία και μέριμνα των ενηλίκων για εκπαίδευση και ευημερία. Είτε απεικονίζεται με ρομαντικούς είτε με δαιμονοποιητικούς όρους πάντως, η αντιμετώπιση της συμπεριφοράς των παιδιών εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της βιολογικής θεώρησης του τι είναι «παιδί» αντιμετωπίζονται δηλαδή ως φυσικές τάσεις που πρέπει να ενισχυθούν ή να χειραγωγηθούν από τον ενήλικο κόσμο (γονείς, παιδαγωγοί, πολιτεία), οι οποίοι καθίστανται οι κύριοι υπεύθυνοι για τη ζωή τους. (Holloway & Valentine, 2000:2-6; Hörschelmann & van Blerk, 2012:11-13)

Μέσα από το συγκεκριμένο πρίσμα λοιπόν, που πλαισιώνει την αντίληψη και εμπειρία της παιδικής ηλικίας στην σύγχρονη δυτική κοινωνία, η έννοια «παιδί» επιδέχεται διπλή ερμηνεία και αντιμετώπιση. Από τη μια, τα παιδιά θεωρούνται σαν «ενήλικες εν εξελίξει», που πρέπει να αναπτυχθούν και να εκπαιδευτούν στους μελλοντικούς τους ρόλους, μέσα από την οικογένεια, τους θεσμούς και την ευρύτερη κοινωνική και πολιτική ζωή. Από την άλλη, η παιδική ηλικία είναι η περίοδος όπου τα άτομα είναι «ακόμα παιδιά», με περισσότερες ελευθερίες, ανοχές και απαλλαγές από τις υποχρεώσεις της ενήλικης ζωής – όπως η εργασία, η οικονομική συμβολή στο νοικοκυριό ή η φροντίδα άλλων (Aitken, 2001: 57-60,120-140; Holloway & Valentine, 2000:2-6). Μοιάζει έτσι το παιδί να αποκτά στερεοτυπικά χαρακτηριστικά και ανάγκες και να τοποθετείται σε ένα καθεστώς ειδικής

προστασίας, σε μια θέση μάλλον «παθητικού υποκείμενου στις κοινωνικές δομές και διαδικασίες» (Prout and James, 1990:8).⁶

Ωστόσο, η παιδική ηλικία είναι τόσο πολυσύνθετη συνθήκη ώστε δεν μπορεί να περιγραφεί από μία γενικευμένη έννοια-πλαίσιο. Αντιθέτως, μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο ως «πολλαπλές παιδικές ηλικίες» που προσδιορίζονται με τους ίδιους όρους με τους οποίους κατανοούνται και τα υπόλοιπα πολιτισμικά προϊόντα (Μακρυγιώτη, 1997:29). Εκτός από τα βιολογικά χαρακτηριστικά της, η «παιδική ηλικία» προσδιορίζεται επίσης και από εσωτερικές διαφοροποιήσεις και διακυμάνσεις, όπως το φύλο, η εθνικότητα, η οικονομική κατάσταση και άλλα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, η επιτρεπόμενη κοινωνική αυτονομία των ατόμων, παράγοντες που πλαισιώνουν και εν τέλη διαμορφώνουν την κοινωνική ταυτότητα «παιδι». (Skelton and Valentine, 1998; Valentine, Skelton and Chambers, 1998; Holloway and Valentine, 2000; Aitken, 2001:57-58; Γαλάνη, 2011; Hörschelmann and van Blerk, 2012)

Κατ' αναλογία, η σύγχρονη αστική πραγματικότητα των παιδιών συντίθεται από πολλές συγχρονικές πραγματικότητες, που εξαρτώνται από μια σειρά μεταβλητών που διατρέχουν όλες τις κοινωνικές ομάδες και αλληλοτέμνονται (Matthews, Limb and Taylor, 2000; Holloway and Valentine, 2000; Τσουκαλά, 2006; Owain, 2008; Γαλάνη, 2011):

- ο τόπος (π.χ. κοινωνικές και περιβαλλοντικές ευκαιρίες στη γειτονιά και το σπίτι, κλίμακα πόλης και ευκαιρίες διαπροσωπικών επαφών σε αυτήν),
- οι οικογενειακές πρακτικές (π.χ. αντιλήψεις για το τι κάνει ένας «καλός γονιός»)
- τα κοινωνικο-προσωπικά χαρακτηριστικά της οικογένειας του παιδιού (π.χ. κοινωνική τάξη, εθνικότητα, μορφωτικό επίπεδο, εισόδημα, καλή ή κακή υγεία, αναπηρία ή ειδικές ανάγκες κάποιου μέλους). Για παράδειγμα, τα μεσαία και υψηλά κοινωνικά στρώματα φαίνεται πως

⁶ Ακριβής αναφορά στο: Holloway & Valentine, 2000:5

είναι συνήθως εκείνα που προάγουν και υποστηρίζουν τη χρήση ιδιωτικών παιδότοπων, αντί του δημόσιου χώρου.

- η συνθήκη των ίδιων των παιδιών, ως αυτόνομοι κοινωνικοί φορείς (π.χ. προσωπικότητα, οι επιλογές τους, οι παρέες τους).
- η ηλικιακή φάση και το φύλο του παιδιού, που καθορίζουν τον τρόπο αντίληψης και διάδρασης με το περιβάλλον αλλά και τις απαιτήσεις και ελευθερίες που του παρέχονται ανάλογα με τον κοινωνικό περίγυρο.
- Τέλος, το πολιτισμικό πλαίσιο έχει ισχυρή επιρροή στο πώς διαμορφώνεται και βιώνεται η έννοια του τόπου στις ζωές των παιδιών.

Η εννοιολογική προσέγγιση του χώρου

Αφετηρία της εννοιολογικής προσέγγισης του χώρου στην παρούσα εργασία αποτελεί η αντίληψη ότι ο χώρος αποκτά οντότητα, όταν διαμεσολαβείται, όταν συμπυκνώνει υλικές, κοινωνικές, συμβολικές, βιωματικές ποιότητες που διαπλέκονται μεταξύ τους. Δεν αποτελεί δηλαδή απλώς μια υλικοτεχνική κατασκευή με παγιωμένη ταυτότητα μέσα στο χρόνο, όπου συμβαίνουν ανθρώπινες δραστηριότητες, παρά συγκροτείται διαρκώς μέσα από τη διαλεκτική σχέση με τις διαδικασίες που τον ορίζουν (Tilley, 2012; Harvey, 2005). Όπως ούτε αυτές οι διαδικασίες (κοινωνικές, τελεστικές, παραγωγικές, επιβολής εξουσίας, κτλ) μπορούν να συμβούν έξω από το χωρικό τους πλαίσιο, ούτε ο χώρος υπάρχει έξω από αυτές. (Harvey, 2005: 24-25)

Ήδη από τη δεκαετία του '60, ο Lefebvre (1984), απορρίπτοντας την ιδέα ότι ο χώρος υπάρχει απλά ως «κενό δοχείο», υπογράμμισε την κοινωνική του ταυτότητα και τη δυναμική του. Πρότεινε ότι η κοινωνική παραγωγή του χώρου πραγματοποιείται μέσω τριών διαφορετικών αλλά αλληλοεπηρεαζόμενων διαδικασιών: τις χωρικές πρακτικές (τις ρουτίνες που αποτελούν το καθημερινό), τις αναπαραστάσεις του χώρου (τη διανοητική δηλαδή συγκρότηση του χώρου με την παραγωγή συμβόλων, χαρτών, διαγραμμάτων, λέξεων, εικόνων, κτλ) και τους χώρους της αναπαραστάσης (τους βιωμένους δηλαδή χώρους που παράγουν τα

σώματα στις καθημερινές τους πρακτικές μέσω των συναισθημάτων, των επιθυμιών, των ονείρων, της μνήμης, της αφήγησης, της τέχνης, των συμβόλων). Περιγράφοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των μορφών, ο Lefebvre (1984) ανέπτυξε έτσι μια τριμερή ανάλυση του χώρου, μέσα στον οποίο το σώμα ενεργεί ως μεσολαβητής - και πιθανός μετασχηματιστής - της σχέσης μεταξύ αυτών των διαφορετικών διαστάσεων του χώρου. Ως εκ τούτου, ο ενσώματος χρήστης έχει την ικανότητα να μετασχηματίσει το χώρο μέσα από ένα ευρύτερο φάσμα αναπαραστάσεων, επιθυμιών και αναγκών (Hubbard, 2006:103; Βαΐου και Χατζημιχάλης, 2012:86; Σκέντζου, 2016). Ο McCann (1999)⁷ σημειώνει ότι η επιμονή του Lefebvre στην καθημερινή ζωή κάνει το έργο του ιδιαίτερα σχετικό με την ανάλυση του δημοσίου χώρου, συμπεριλαμβανομένων δρόμων, χώρων στάθμευσης, εμπορικών πολυκαταστημάτων, πάρκων, πλατειών. Αν και αυτοί οι χώροι οργανώνονται ορθολογικά, συχνά μια ενσώματη πρακτική που αναπτύσσεται σε αυτούς (όπως το αυθόρμητο παιχνίδι των παιδιών, σε αυτή την περίπτωση) επαναδιαπραγματεύεται την κυρίαρχη λειτουργία και χωρική αναπαράσταση τους (Hubbard, 2006).

Εξελίσσοντας την τριμερή ανάλυση του χώρου του Lefebvre, ο David Harvey αναγνωρίζει το χώρο ως απόλυτο, σχετικό και σχεσιακό, με τις τρεις αυτές διαστάσεις, σε αμοιβαία αλληλοσυσχέτιση και διαλεκτική ένταση. Ο απόλυτος χώρος αναφέρεται στον οριοθετημένο, σταθερό και ικανό σε υπολογισμούς χώρο. Είναι «ο χώρος της ύλης, της τοπογραφίας της χαρτογράφησης και των πρακτικών της μηχανικής», αλλά και ο χώρος της ιδιοκτησίας και άλλων οριοθετημένων χωρικών ενότητων, όπως οι περιφέρειες, τα σχέδια πόλης, οι δρόμοι, τα σπίτια (Harvey, 1973; 2005; Αυδίκος, 2010). Η σχετική διάσταση του χώρου συνδέεται με τις μη ευκλείδειες γεωμετρίες και με το έργο του Einstein. Αντιμετωπίζεται ως σχετικός, γιατί μπορεί να γίνει αντιληπτός με διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με το αντικείμενο-υποκείμενο προς το οποίο σχετίζεται, με το ίδιο το πλαίσιο αναφοράς του παρατηρητή ή ανάλογα με ποια από τις πολλαπλές γεωμετρίες του επιλέξει κάποιος να λάβει υπόψη του (Harvey, 1973:13-14). Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα που επικαλείται ο Harvey (2005:23-25) ότι προκύπτουν «εντελώς διαφορετικοί χάρτες σχετικών τοποθεσιών

7 Ακριβής αναφορά στο Hubbard, 2006, σελ.104

διαφοροποιώντας το αν οι αποστάσεις μετριοούνται με όρους κόστους, χρόνου, διαχωρισμού μέσων μεταφοράς (αυτοκίνητο, ποδήλατο ή σκέιτμπορντ)». Τέλος η σχεσιακή διάσταση του χώρου παραπέμπει στον Λάιμπνιτς, ο οποίος αρνείται την απόλυτη Νευτώνεια ή καρτεσιανή λογική για το χώρο. Με αυτή την οπτική, «ένα γεγονός ή πράγμα σε ένα σημείο στο χώρο δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό και κατανοητό προσφεύγοντας μόνο σε ό,τι υπάρχει στο σημείο αυτό, παρά μόνο μέσα από την σχεσιακή έννοια του χωρο-χρόνου. Εξαρτάται δηλαδή από τα πάντα που συμβαίνουν γύρω του» (Harvey, 2005:24-25).

Σύμφωνα με τη διατύπωση της Doreen Massey (1994:68), «ο τόπος διαμορφώνεται από ένα ιδιαίτερο σύνολο κοινωνικών σχέσεων που διαντιδρούν σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία». Η μοναδικότητα του τόπου προκύπτει από την «ιδιαιτερότητα αυτών ακριβώς των διαδράσεων, τις κοινωνικές επιπτώσεις που παράγουν, καθώς και τις διασυνδέσεις των κοινωνικών σχέσεων με ευρύτερες διαδικασίες που εκτείνονται πέρα από τα όρια της συγκεκριμένης τοποθεσίας» (Massey, 2005:151). Από μια τέτοια οπτική, ο τόπος είναι «πάντα υπό κατασκευή, προσωρινός», όχι οριοθετημένος, μόνιμος και στατικός (Massey, 1994:68,153; 2005:9). Ένας τέτοιος τόπος είναι συνεπώς «ανοιχτός σε αμφισβήτηση και σε διαφορετικές αναγνώσεις από άτομα και ομάδες που έχουν διαφορετικές εμπειρίες ορίων» (Massey, 2005:151). Με μια έννοια, οι περισσότεροι τόποι – και οι γειτονίες ως τόποι – είναι «σημεία συνάντησης», «συνεχώς μεταβαλλόμενοι αστερισμοί διαδρομών», όπου η έννοια του ανήκειν αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης». (Massey, 2005:145,151; Βαΐου κ.α.,2007α:14) Με βάση την θεωρητική ανάλυση για τον τόπο ως «ανοιχτό» και προσωρινό, η γειτονιά μοιάζει να συνιστά το ιδανικότερο σημείο στην αστική πραγματικότητα των παιδιών, συνάντησης του τοπικού με το παγκόσμιο, αλλά και επαναπροσδιορισμού του παγκόσμιου μέσα από το εδώ και τώρα της κάθε περίπτωσης. Έτσι, ενώ ο σύγχρονος τρόπος ζωής των παιδιών υπόκειται σε όρους παγκόσμιους (υπερτοπικά δίκτυα, οικονομικές συνθήκες και ροές), οι ιδιαίτεροι όροι που διαμορφώνουν τις παιδικές χωρικές έχουν να κάνουν πολύ έντονα με την τοπική κλίμακα (χωρική και κοινωνική), τόσο ώστε να φτάνουν να αλληλοτροφοδοτούνται και επαναπροσδιορίζονται αμφότεροι σε ένα διαρκή διάλογο.

Ο Tilley πάλι, ερχόμενος από την επιστήμη της τοπιογραφίας-γεωγραφίας συνάδει με τη σχεσιακή αντίληψη περί χώρου, επεξηγώντας ότι ο χώρος «δεν μπορεί να έχει ούτε καθολική ουσία, ούτε ουσιαστική σημασία, αλλά μόνο σχεσιακή, αφού

κατανοείται και παράγεται ποικιλοτρόπως από διαφορετικά άτομα, από διαφορετικές συλλογικότητες και κοινωνίες. [...] Συνεπώς, δεν υπάρχει χώρος, μόνο χώροι γιατί δεν μπορεί να είναι ομοιόμορφος και πάντα ο ίδιος», αφού «συγκροτείται από διαφορετικές πυκνότητες της ανθρώπινης εμπειρίας, προσκόλλησης και εμπλοκής» (Tilley, 1994:11; Αυδίκος, 2010:36). Και προσθέτει ότι «η χωρική εμπειρία δεν είναι ούτε αθώα ούτε ουδέτερη αλλά περιβάλλεται από την εξουσία που σχετίζεται με την ηλικία, το φύλο, την κοινωνική θέση και τις σχέσεις με τους άλλους» (Tilley, 2012: 219-220).

Τέλος, ο Michel de Certeau συμφωνεί ότι ο τόπος αποκτά τη μοναδικότητα του όχι απαραίτητα από την ιστορία του, αλλά και από το δίκτυο των κοινωνικών σχέσεων και κινήσεων που διαπλέκονται εντός του. Μάλιστα, επισημαίνει ότι «ζωογονείται κατά κάποιο τρόπο από το σύνολο των κινήσεων που εκτυλίσσονται μέσα στα όριά του» (De Certeau, 2010: 286). Επηηρεασμένος από την φαινομενολογία, το μυστικισμό, την κοινωνιολογία και την ψυχανάλυση (De Certeau, 2010:18) υποστηρίζει ότι η πόλη καθίσταται κατοικήσιμη μέσα από την πλήρη πρόσληψή της με το σώμα, τις αισθήσεις και τη δράση του· ο άνθρωπος περπατώντας στην πόλη υφαίνει ένα μοναδικό, ατομικό «σύστημα βημάτων» και έτσι επανιδιοποιείται το χώρο (De Certeau, 2010:59). Χωρίς να τρέφει ψευδαισθήσεις σχετικά με τη λειτουργία των εξουσιών και των θεσμών που διέπουν τη μαζική πραγματικότητα, διατηρεί μια αισιόδοξη ορμή, μια εμπιστοσύνη στον άνθρωπο, διακρίνοντας πάντα ευκαιρίες μικρο-αντιστάσεων που θεμελιώνουν με τη σειρά τους μικρο-ελευθερίες και κινητοποιούν αναπάντεχους κρυμμένους πόρους μέσα στην καθημερινότητα (De Certeau, 2010:26). Ο de Certeau εστιάζει την προσοχή του στα μικρότατα εκείνα διάκενα που αφήνουν περιθώρια για παιχνίδι και «παρεισδύουν» στην επιβεβλημένη τάξη της «κυρίαρχης κοινωνικο-πολιτιστικής παραγωγής».

Η συνοικία Κυπριάδου στα Άνω Πατήσια



Εικόνα 1: Επεκτάσεις του ρυμοτομικού σχεδίου της Αθήνας, 1930

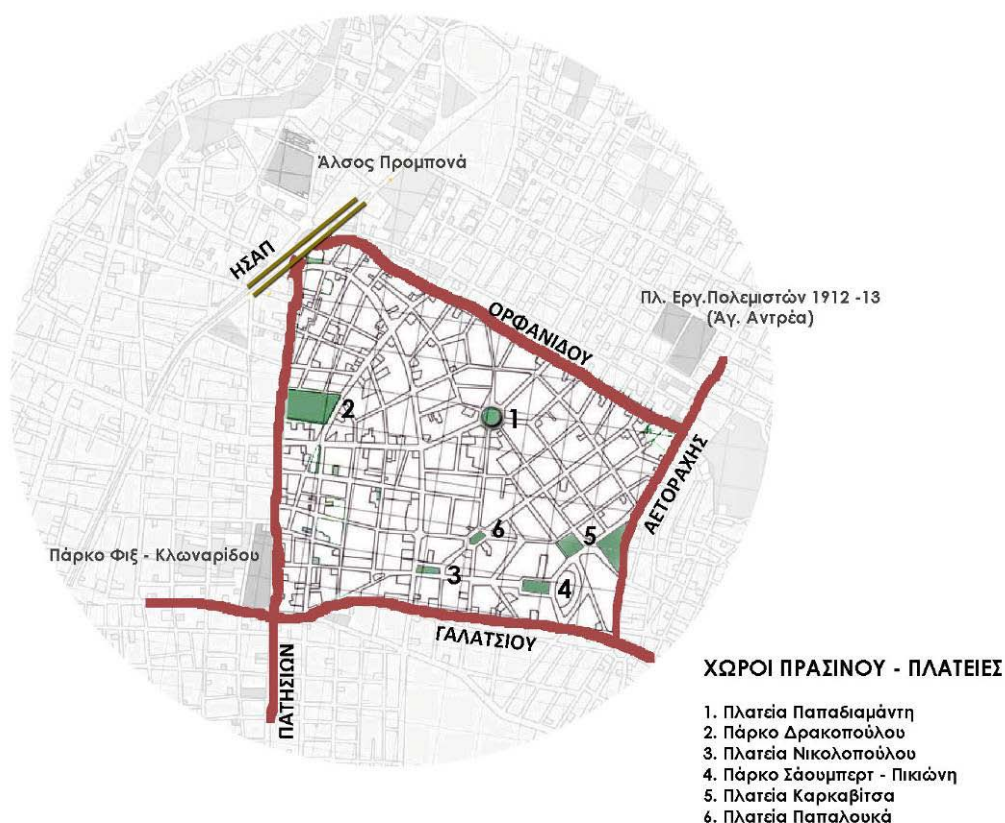
Πηγή: Μπίρης Κ., ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 19ου ΕΙΣ ΤΟΝ 20ον ΑΙΩΝΑ, Εκδότης Μέλισσα, Δεκ. 2005, σ. 319

Η περιοχή Κυπριάδου, στο τέρμα των Πατησίων, ανήκει στο Δήμο Αθηναίων και συνορεύει με το Δήμο Γαλατσίου, τη Λαμπρινή, τη Ριζούπολη και τη Γκράβα. Έχει μια ιδιαίτερη ιστορία, που αντανακλάται στη σημερινή της εικόνα.

Ξεκίνησε να οικοδομείται στις δεκαετίες 1920-1930, ως μια τυπική ιδιωτική πρωτοβουλία για την εκμετάλλευση οικοπέδων εκτός σχεδίου πόλης, από τον Επ. Κυπριάδη. Αναπτύχθηκε σε μια εξαιρετικά ευνοϊκή τοποθεσία, που είχε αγοράσει ο αιγυπτιώτης πατέρας του Μίνως Κυπριάδης, βορειότερα από το τότε προάσιο Άνω Πατήσια και πάνω στην ομώνυμη λεωφόρο Πατησίων, η οποία είχε δενδροφυτευθεί από την Βασίλισσα Αμαλία τον 19^ο αιώνα και αποτελούσε προσφιλή περίπατο των Αθηναίων. Η εταιρία «Κυπριάδης-Κυριαζής και ΣΙΑ» διαφήμισε μια «υποδειγματική κηπούπολη» χωρίς όμως να προχωρήσει στην οργάνωση αυτόνομου οικισμού, βάσει του διατάγματος του 1923, που θα

εξασφάλιζε πλήρως την ανεξάρτητη λειτουργία του από πλευράς υποδομών και δικτύων⁸. Αντίθετα, η Κυπριάδου προσαρτήθηκε στο όμορο τμήμα των Άνω Πατησίων (που ήταν τότε πολύ αραιοκατοικημένο και είχε εγκριθεί μόλις το 1916) και περιλήφθηκε στις επεκτάσεις του Σχεδίου Πόλεως της Αθήνας. Έτσι, δεν κατασκευάστηκαν κτήρια κοινής ωφελείας, ενώ τις εξυπηρετήσεις του οικισμού αναλάμβανε ο Δήμος Αθηναίων.

Μετά την μικρασιατική καταστροφή, παρά το γεγονός ότι δεν συμμετείχε στο στεγαστικό πρόγραμμα των προσφύγων, ο Κυπριάδης επωφελήθηκε από το ευεργετικό πλαίσιο της πολιτικής «περί ατελούς εισαγωγής οικοδομήσιμων υλικών προς ανέγερσιν ευθηνών οικιών» και σχεδιασμού ιδιωτικών οικισμών του μεσοπολέμου και συνέχισε τη ρυμοτόμηση της περιοχής, με ευνοϊκούς όρους. (Μπίρης,1999:22-24; Ρούσση,2015; υλικό από το προπτυχιακό μάθημα πολεοδομίας 7Α, της Σχολής Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ)



Εικόνα 2: Όρια της περιοχής Κ. και ελεύθεροι χώροι (ιδία επεξεργασία, 2017)

⁸ Αυτό ίσχυσε στις αντίστοιχες ιδιωτικές αθηναϊκές κηπουπόλεις της περιόδου, του Ψυχικού ή της Εκάλης.

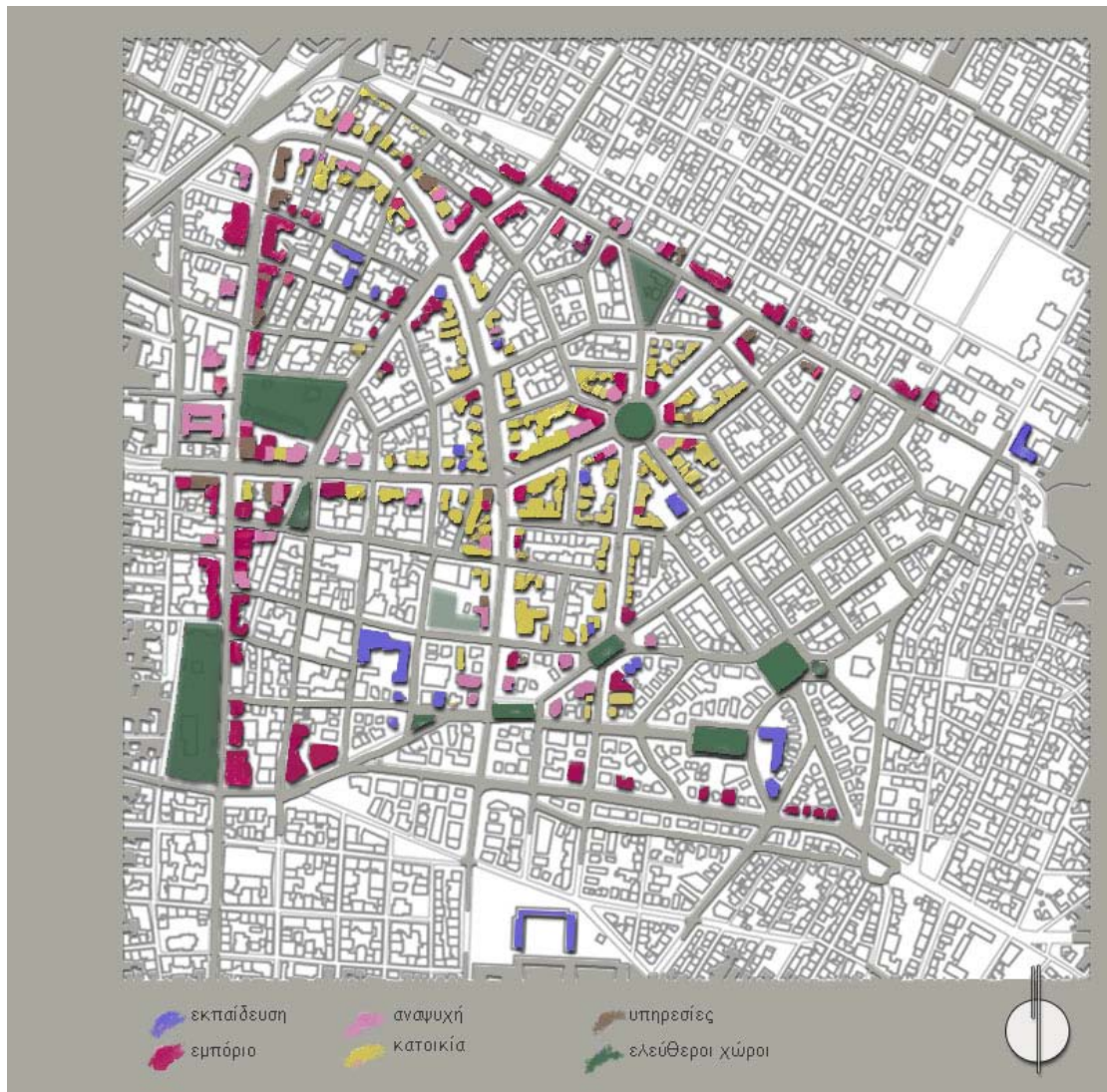
Ο σχεδιασμός της Κηπούπολης προέβλεπε δρόμους με μεγάλα πεζοδρόμια, ακτινωτούς γύρω από τις πλατείες - κόμβους και πανταχόθεν ελεύθερες οικοδομές (μικρές διώροφες επαύλεις) με πρασιά, καθώς και ένα συνεκτικό δίκτυο πλατειών. Τα σχέδια αυτά αξιοποιήθηκαν αργότερα και για το σχεδιασμό του Ψυχικού. Αντίθετα όμως από το Ψυχικό, όπου η δόμηση παρέμεινε χαμηλή και οι πρασιές διατηρήθηκαν, στην περιοχή Κυπριάδη, τα αρχικά σχέδια δεν διατηρήθηκαν στο ακέραιο. Επιτράπηκε η ανοικοδόμηση πολυώροφων κτιρίων, οι πρασιές καταπατήθηκαν σε αρκετές περιπτώσεις και η ισορροπία χαμηλής οίκησης - πλατιών δρόμων διαταράχθηκε. Ο χαρακτήρας της «κηπούπολης» αλλοιώθηκε αρκετά, ειδικά στην περιοχή μεταξύ των οδών Αγίας Λαύρας και Πατησίων. Από την άλλη, στο σύνολο της περιοχής, οι δημόσιοι χώροι (πλατείες και χώροι πρασίνου) δεν διατήρησαν κάποιο ιδιαίτερο ή κομβικό χαρακτήρα. Μολονότι δε, σε αυτούς υπάρχει επαρκής εξοπλισμός (παγκάκια, κάδοι, φωτισμός, όργανα παιδικής χαράς) είναι τυχαία χωροθετημένος ή συχνά σε κακή κατάσταση, με αποτέλεσμα να αποδυναμώνεται η λειτουργία του.



Εικόνα 3: Το σχέδιο της Κυπριάδου, όπως συμπεριλήφθηκε στο σχέδιο Καλλιγά 1924
Πηγή: Μπίρης Κ., 2005, σ. 319

Ωστόσο, η αρχιτεκτονική πολυρρυθμία και η ποικιλία των αστικών χαρακτηριστικών της περιοχής που διατηρήθηκαν προσφέρουν ακόμα και σήμερα, μια ξεχωριστή φυσιογνωμία στην Κυπριάδου σε σχέση με την ομοιογένεια του ευρύτερου δομημένου περιβάλλοντος.

Υπνοούν μάλιστα μια διακεκριμένη λειτουργική σχέση με το κυρίαρχο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας, της οποίας κατά κάποιο τρόπο αποτελεί δορυφόρο. Η σύνδεσή της με το κέντρο της Αθήνας και τις γειτονικές περιοχές πραγματοποιείται μέσω ενός επαρκούς δικτύου Μ.Μ.Μ: αστικής συγκοινωνίας (λεωφορεία - τρόλεϊ) και ηλεκτρικό σιδηρόδρομο, ενώ η λεωφόρος Κηφισού είναι σε πολύ κοντινή απόσταση, επιτρέποντας στους κατοίκους να επωφελούνται στο έπακρο της θέσης της περιοχής διαμονής τους, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται κι από τους συμμετέχοντες της έρευνας.



Εικόνα 4: Χάρτης χρήσεων γύρω από την πλατεία Παπαδιαμάντη και κατά μήκος των αξόνων που ορίζουν την περιοχή Κυπριάδου. (προσωπική αποτύπωση βάση προϋπάρχοντος υλικού)

Σήμερα, κατά μήκος των αξόνων που την ορίζουν, και κυρίως στις οδούς Πατησίων, Ορφανίδου και Γαλατσίου, συγκεντρώνονται και οι περισσότερες εμπορικές χρήσεις και υπηρεσίες, που έχουν τόσο τοπικό όσο και υπερτοπικό χαρακτήρα, ενώ στο «εσωτερικό» της συνοικίας κυριαρχεί η χρήση της κατοικίας(εικ.4). Ωστόσο, χρήσεις (μικρο)εμπορίου, τοπικού κυρίως χαρακτήρα, και αναψυχής κατανέμονται με σχετική πυκνότητα και στις οδούς Αγίας Λαύρας, Λασκαράτου και γύρω από τις πλατείες της συνοικίας. Αυτά είναι και τα σημεία και οι άξονες που συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη ροή πεζών (εικ.4). Άξια λόγου είναι η συγκέντρωση χρήσεων αναψυχής στην περιοχή, που έχουν διατηρηθεί σχεδόν στο

σύνολό τους ακόμα και κατά την τρέχουσα περίοδο «οικονομικής κρίσης». Πρόκειται κατά κύριο λόγο για χώρους εστίασης, χαμηλής σχετικά όχλησης, με οικογενειακό χαρακτήρα, τοπικού και υπερ-τοπικού χαρακτήρα.

Τουλάχιστον για τις πρώτες δεκαετίες μετά την οικοδόμηση της, η περιοχή Κυπριάδου κατοικήθηκε κυρίως από αστικά στρώματα. Οι όμορφες (και ταυτόχρονα οικονομικές) διώροφες επαύλεις, για τις οποίες χρησιμοποιήθηκαν τυποποιημένα δομικά υλικά, διατέθηκαν σε δημοσίους και τραπεζικούς υπαλλήλους σε τιμή κόστους. Επίσης, στέγασαν καλλιτέχνες, συγγραφείς και διανοούμενους, ενώ η περιοχή συγκέντρωνε εργαστήρια και στέκια γνωστών ζωγράφων, αντιπροσώπων εν μέρει της Γενιάς του '30. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν οι ζωγράφοι Φώτης Κόντογλου, Σπύρος Παπαλουκάς, Γιάννης Σπυρόπουλος, Γιώργος Βακαλό, Νίτσα και Φούλα Καναρέλλη, η γλύπτρια και κεραμίστρια Φρόσω Ευθυμιάδη - Μενεγάκη κλπ. Ο αρχιτέκτονας Δημήτρης Πικιώνης, ο συγγραφέας και ακαδημαϊκός Σπύρος Μελάς, ο αρχιμουσικός Αντίοχος Ευαγγελάτος και άλλοι έζησαν και δημιούργησαν επίσης εκεί. Διαμορφώθηκε έτσι, μια μικρή συνεκτική κοινότητα με λίγο-πολύ συγκλίνουσες νοοτροπίες και αρχές, γεγονός που συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός σπάνιου συλλογικού αισθήματος των κατοίκων, εντός των ορίων της κηπουπόλης. Η περιοχή απέκτησε τη φήμη ενός μοναδικού - για τα δεδομένα της Αθήνας - καλλιτεχνικού κέντρου, το οποίο ο ζωγράφος Γιάννης Μόραλης είχε αποκαλέσει "Σχολή Κυπριάδη". (Μπίρης, 1999) Στα χρόνια που ακολούθησαν, και παρά την σταδιακή αλλοίωση του αρχικού χαρακτήρα της, η περιοχή εξακολούθησε να στεγάζει μικρο-μεσαία αστικά στρώματα που παραμένουν στην περιοχή μέχρι και σήμερα. Παρότι οι περισσότεροι σύγχρονοι κάτοικοι δεν ανήκουν πια στον καλλιτεχνικό κύκλο, ίσως ούτε γνωρίζουν το έργο των καλλιτεχνών της σχολής Κυπριάδη, τα ονόματα τους στους δρόμους και τις πλατείες, στους χώρους που κυκλοφορούν καθημερινά, τροφοδοτούν το σύγχρονο μύθο του τόπου.

Έτσι, ο απόηχος αυτής της «διδάκτηρης φυσιογνωμίας» αντανακλάται πολύ συχνά στα λόγια και τις πρακτικές των κατοίκων. Είναι ενδεικτικό ότι σε πολλές μονοκατοικίες που συναντά κανείς υπάρχουν ακόμα δηλωτικές επιγραφές με το όνομα και το επάγγελμα του κατόχου (συνήθως διακεκριμένα κοινωνικά επαγγέλματα όπως γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί). Η ύπαρξη στενών οικογενειακών δικτύων ή ακίνητης περιουσίας που ενισχύει το ποσοστό ιδιοκατοίκησης στην περιοχή, αλλά και τα υψηλά ενοίκια που ίσχυαν, τουλάχιστον μέχρι την πρόσφατη

οικονομική κρίση, είχαν σαν αποτέλεσμα μια περιορισμένη πληθυσμιακή και κοινωνική κινητικότητα στην συνοικία Κυπριάδου (σχετικά με άλλες περιοχές του κέντρου) και τη δημιουργία (ακόμα και ως μύθου) της εντύπωσης μιας κοινωνικής «κλειστότητας», μιας κοινωνικής ομοιογένειας.



Εικόνα 5: «Τα νταμάρια του Κυπριάδη», από το ζωγράφο Γ. Τσαρούχη, 1930 (πηγή: διαδίκτυο)



Εικόνα 6: «Σπίτια του Κυπριάδη», από τον ζωγράφο Σπ. Παπαλουκά, 1941 (πηγή: διαδίκτυο)

Η περιοχή Κυπριάδου γίνεται αντιληπτή από τους περισσότερους ενήλικες της έρευνας ως μια πλεονεκτική περιοχή, με βασικά επιχειρήματα τη θέση, τη μορφολογία, τη λειτουργία και την κοινωνική της σύνθεση. Ο συνδυασμός του δικτύου ελεύθερων χώρων, των μεγάλων πεζοδρομιών, των χαμηλών κτιρίων με τις φυτεμένες πρασιές, το έντονο φυσικό στοιχείο, η σχετική καθαρότητα της περιοχής κατοικίας, το επαρκές δίκτυο σχολικών κτιρίων και χώρων εστίασης κατάλληλων για οικογένεια, που συμπληρώνεται από μια αίσθηση κοινωνικής ασφάλειας παραπέμπουν σε ένα ειδυλλιακό περιβάλλον, σε ένα ρομαντικό παρελθόν, σκιαγραφώντας την εικόνα μιας «καλής» περιοχής, «φιλικής για παιδιά». Ακόμα κι αν η γειτονιά δεν συγκεντρώνει τις αξίες που της αποδίδονται, είναι γεγονός ότι οι περισσότεροι γονείς εκφράζουν την ικανοποίησή τους για την περιοχή που μεγαλώνουν τα παιδιά τους. Θα μπορούσαμε να πούμε, εξελίσσοντας τη σκέψη του Jones Owain (2000:29-30), ότι είναι η κληρονομιά μιας ρομαντικής ευαισθησίας αυτή που, υπονοώντας την εξυγίανση «της ψυχής» της σύγχρονης αστικής κοινωνίας μέσω της παιδικής αθωότητας και της καθαρότητας της φύσης, συνδέει υποσυνείδητα τα παιδιά, την πιο αθώα κι ανέμελη εκδοχή του ανθρώπου, με την «κηπούπολη» της περίπτωσης μας, μια πράσινη γειτονιά με ανθρώπινη κλίμακα. Κι αυτή η κοινή αντίληψη φαίνεται να συντελεί, έστω και σε

φανταστικό επίπεδο, σε μια αίσθηση εξοικείωσης με τον «άλλο» που κατοικεί στην ίδια γειτονιά, μια αίσθηση, ως ένα βαθμό, κοινού προσδιορισμού που συνδέεται τόσο με την κοινωνική ταυτότητα των ατόμων όσο και με την επιθυμία να ζήσουν (και να μεγαλώσουν τα παιδιά τους) σε ένα μέρος «τακτοποιημένο και σταθερό», (Sibley στο: Owain,2000:29), κατ' επέκταση και ασφαλές.

Στην πραγματικότητα, αυτή η νοσταλγική αναπαράστασή της γειτονιάς είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στην πεποίθηση των κατοίκων της, ιδιαίτερα εκείνων που μεγάλωσαν εκεί, που επηρεάζει τελικά και την ίδια την πραγματικότητα του χώρου.

«είναι καλή περιοχή, κέντρο απόκεντρο της Αθήνας»

«καλός κόσμος, ωραία κτήρια, μεγάλα πεζοδρόμια και δυο βήματα από παντού»

«δεν είσαι απομονωμένος αλλά έχεις την ησυχία σου και ασφάλεια»

«εδώ μεγάλωσα εγώ και την αγαπώ αυτή τη γειτονιά. Δεν την αλλάζω»

«δεν έχει αλλάξει και πολύ λόγω κρίσης, από κόσμο δηλαδή, μετανάστες κτλ»

Εξειδικευμένος Θύλακας: Πλατεία Παπαδιαμάντη



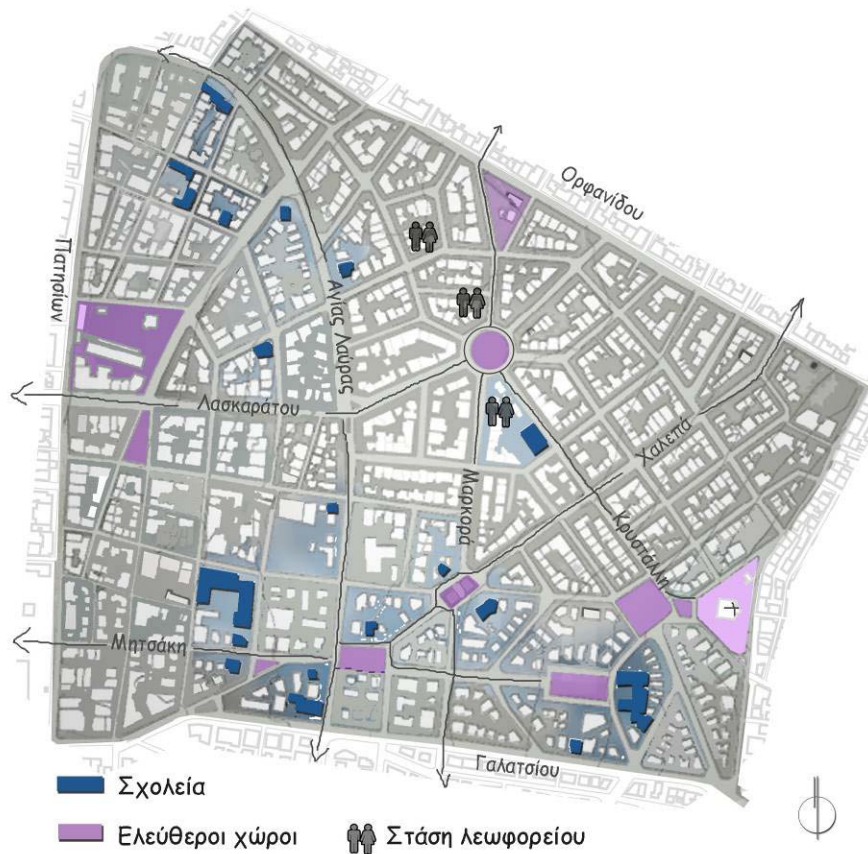
Εικόνα 7: άποψη της πλατείας Παπαδιαμάντη (προσωπικό αρχείο)

Παρατήρηση Πεδίου

Γύρω από την πλατεία συγκεντρώνονται, εκτός από κατοικίες, χρήσεις εμπορίου και αναψυχής, τοπικού χαρακτήρα. Συναντούμε καταστήματα όπως: σούπερ μάρκετ, φαρμακείο, αρτοποιείο, κρεοπωλείο, ανθοπωλείο, κατάστημα με είδη υπολογιστή και εκτυπώσεων, βιβλιοπωλείο, κομμωτήριο, κατάστημα παιδικών ρούχων, κατάστημα επιδιορθώσεων ρούχων καθώς και χώρους αναψυχής, όπως ταχυφαγείο-ψητοπωλείο, μεζεδοπωλείο, το οποίο χρησιμοποιεί και το χώρο της πλατείας, δυο καφετέριες-μπαρ και ένα παραδοσιακό καφενείο, ενώ πάνω στην πλατεία λειτουργεί περίπτερο (εικ.4). Σε μικρή δε απόσταση (σε ακτίνα 700-800μ.) από την πλατεία συναντάει κανείς πολυάριθμες σχολικές δομές (ιδιωτικές και δημόσιες): παιδικούς σταθμούς, νηπιαγωγεία και τέσσερα δημοτικά σχολεία (εικ.8).

Η πλατεία διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση. Είναι καθαρή, έχει επαρκή εξοπλισμό για στάση (παγκάκια) και ικανοποιητικό φωτισμό. Πρόσφατα επισκευάστηκε και τέθηκε σε λειτουργία ξανά το κεντρικό συντριβάνι, μετά από αίτημα κατοίκων στην αρμόδια υπηρεσία του Δήμου. Τα περιμετρικά παρτέρια τα

συναντούμε επίσης σε καλή κατάσταση, φυτεμένα περιμετρικά με θάμνους και δέντρα, ενώ σε γενικές γραμμές διατηρούνται καθαρά και περιποιημένα. Υπάρχει τέλος τρεχούμενο πόσιμο νερό. Ο χώρος είναι αρκετά εκτεθειμένος ως προς την κίνηση των αυτοκινήτων, αφού ουσιαστικά λειτουργεί σαν κυκλικός κόμβος, ενώ δεν είναι σπάνιο κατά τις βραδινές ώρες, το φαινόμενο των σταθμευμένων αυτοκινήτων πάνω στην πλατεία, από επισκέπτες των γειτονικών χώρων αναψυχής.

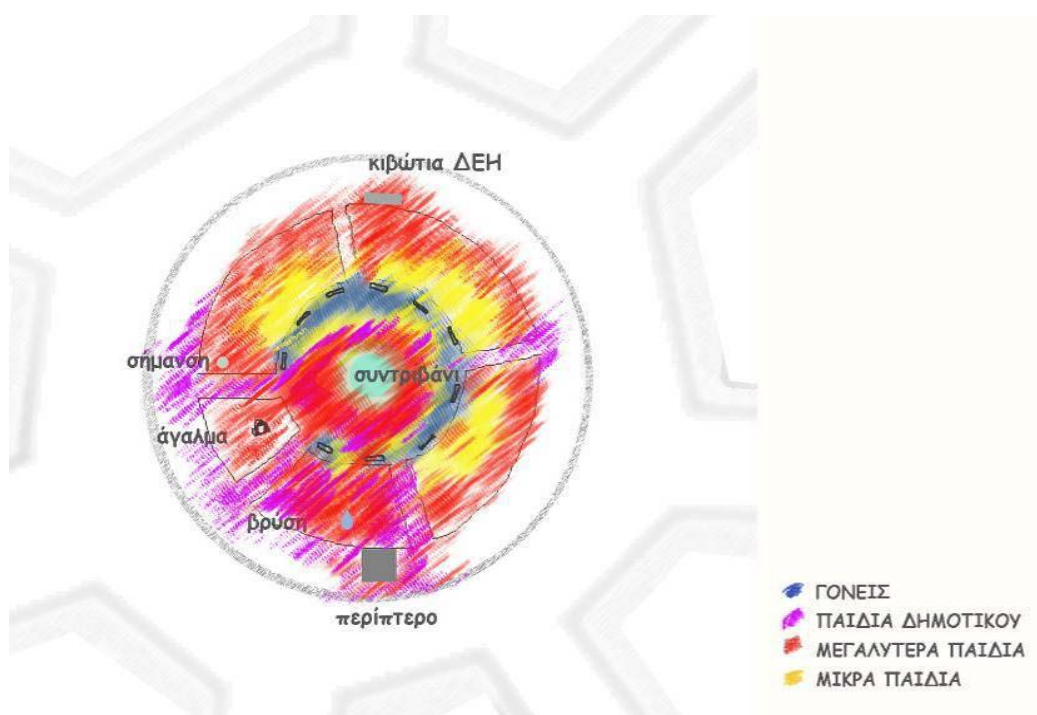


Εικόνα 8: χάρτης αποτύπωσης σχολικών δομών και ελεύθερων χώρων στη γειτονιά της πλατείας Παπαδιαμάντη (ιδία επεξεργασία)

Καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, τις πρωινές και μεσημεριανές ώρες, η πλατεία παρουσιάζει την εικόνα ενός ήρεμου τυπικού αστικού χώρου. Καταλαμβάνεται κυρίως από ηλικιωμένους και «καροτσάκια» με μωρά ή νήπια με τους φροντιστές τους, που εκμεταλλεύονται την - ευνοϊκή για χαλάρωση - ατμόσφαιρα (σικιά, θρόισμα δέντρων, ήχος σιντριβανιού). Το μεσημέρι αποτελεί συχνά ενδιάμεση στάση στην επιστροφή από το σχολείο, νηπίων με τους συνοδούς τους ή μεγαλύτερων παιδιών του Δημοτικού που μετακινούνται ασυνόδευτα σε παρέες.

Επίσης, είναι το σημείο συνάντησης του διερχόμενου κόσμου που διασχίζει την πλατεία, ανθρώπων που κινούνται για δουλειές ή για ψώνια, ή ακόμα βγάζουν βόλτα τα κατοικίδια τους.

Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης έρευνας, έγιναν παρατηρήσεις σχετικά με τη σύνθεση, τις δραστηριότητες και τη χωροθέτηση των χρηστών (ενηλίκων και ανηλίκων), στον χώρο της πλατείας, ανάλογα με την ηλικιακή τους ομάδα.



Εικόνα 9: σκίτσο χωροθέτησης χρηστών του χώρου της πλατείας κατά την έρευνα. (ίδια επεξεργασία)

Οι συνοδοί των παιδιών απαρτίζονται, στο μεγαλύτερο βαθμό τους, από συγγενείς (κυρίως) γονείς ή γιαγιάδες με παππούδες, με μεγαλύτερη αναλογία των γυναικών έναντι των ανδρών. Σπανιότερα, συναντώνται και επαγγελματίες φροντιστές. Οι συνοδοί σχηματίζουν μεταξύ τους τις ίδιες ως επί το πλείστον παρέες, των 3-8 ατόμων. Πολλοί από αυτούς γνωρίζονται από παλιά, είναι γείτονες, παλιοί συμμαθητές ή συνάδελφοι, ενώ κάποιοι έχουν έρθει σε επαφή μέσω των παιδιών τους, που πάνε στο ίδιο σχολείο ή παρακολουθούν κοινές εξωσχολικές δραστηριότητες. Ειδικά το καλοκαίρι, συνηθίζεται να παίρνουν κάποιο αναψυκτικό

ή μπύρα από το περίπτερο, ή ακόμα και να παραγγέλνουν έτοιμο φαγητό (σουβλάκια ή πίτσα), κατά τη διαμονή τους στην πλατεία. Οι ενήλικες καταλαμβάνουν συνήθως την περιμετρική ζώνη, εσωτερικά των παρτεριών, με «έδρα» κάποιο από τα παγκάκια ή δέντρα. Παρατηρείται δε μια χωροταξική στερεοτυπία ως προς τη θέση των ενηλίκων-συνοδών και των παιδιών που παίζουν, ανάλογα με την ηλικία τους, όπως φαίνεται και στο αντίστοιχο σκίτσο (εικ.9). Κάποιες φορές, οι γονείς των παιδιών που παίζουν στην πλατεία κάθονται στο παρακείμενο μεζεδοπωλείο «τζιτζικας και μέρμηγκας» που σερβίρει επί της πλατείας.

Η πλατεία, κατά τη διάρκεια της έρευνας, χρησιμοποιείται από παιδιά που ανήκουν σε μια ευρεία ηλικιακή γκάμα, από βρέφη έως μαθητές του Δημοτικού. Τα μικρότερα παιδιά (0-3 ετών) στέκονται και κινούνται κοντά στους ενήλικες συνοδούς τους, ανάμεσά τους ή τριγύρω τους. Τα καρότσια είναι συνήθως γυρισμένα να κοιτάν προς το εσωτερικό της πλατείας - τα άλλα παιδάκια. Για τις ηλικίες των 1-2 ετών συνηθέστερο είναι το μοναχικό ή παράλληλο παιχνίδι, με βασικά στοιχεία την επανάληψη, εξάσκηση και εκμάθηση δεξιοτήτων. Τα μεγαλύτερα παιδιά, νήπια προσχολικής ηλικίας (3-5 ετών), όπου εστιάζει την προσοχή η συγκεκριμένη εργασία, είτε κινούνται ελεύθερα στο χώρο σε μικρές ομάδες, είτε καταλαμβάνουν για το παιχνίδι τους έναν άτυπα οριοθετημένο χώρο. Ήδη από αυτές τις ηλικίες, αρχίζουν να παίζουν παράλληλα ή συνεταιριστικά, με σαφή αλληλεπίδραση μεταξύ τους, χωρίς όμως να παίζουν απαραίτητα ομαδικά. Ωστόσο, εκδηλώνουν κοινωνικές προτιμήσεις για κάποια παιδιά, ενώ για άλλα όχι. Ουσιαστικά, το συνεργατικό αλλά και έμφυλο παιχνίδι αρχίζει να παρατηρείται στα παιδιά μετά τα 4-5 έτη. Η ηλικιακή ομάδα των μαθητών του δημοτικού τέλος, έχει αρκετά πιο αυτόνομα χαρακτηριστικά ως προς τη χρήση του χώρου. Κινούνται ανεξάρτητα από τους ενήλικες συνοδούς, εξερευνώντας σταδιακά τα χωρικά και συμβολικά όρια της πλατείας και του παιχνιδιού τους σε αυτήν. Το περίπτερο αποτελεί σημαντικό πόλο έλξης αλλά και οργάνωσης των κινήσεών τους στο χώρο.

Ταυτόχρονα, στην πλατεία συνυπάρχουν κάποιοι μεγαλύτεροι σε ηλικία χρήστες, κάτοικοι της γειτονιάς που δεν σχετίζονται με τον παιδικό πληθυσμό. Χρησιμοποιούν την πλατεία ως χώρο συνάντησης τους ή στάσης. Αυτή η ομάδα καταλαμβάνει συνήθως ένα ή δυο παγκάκια και είναι πιο στατική από τις προηγούμενες.

Συνεντεύξεις

Πραγματοποιήθηκαν έντεκα επιτόπιες συνεντεύξεις – ανοικτές συζητήσεις – από συνοδούς παιδιών, επτά μαμάδες, μια γιαγιά και τρεις μπαμπάδες, που επισκέπτονται αραιά ή συχνά την πλατεία, είτε ταυτόχρονα είτε σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, στο διάστημα Μαΐου – Σεπτεμβρίου 2016. Στο υλικό συμπεριλήφθηκαν και δυο συνεντεύξεις από γονείς που βρέθηκαν τυχαία εκεί. Οι συζητήσεις πραγματοποιήθηκαν ως επί το πλείστον σε κλίμα εμπιστοσύνης και άνεσης, λόγω της καθημερινής επαφής και συναναστροφής μας στην πλατεία, το οποίο κρίθηκε χρήσιμο σε μια τέτοιου είδους ερευνητική διαδικασία. Δεν χρησιμοποιούνται ονόματα για τον κάθε συμμετέχοντα, αλλά αναφέρονται όπου κρίνεται απαραίτητο επιλεκτικά στοιχεία (κοινωνικά, ηλικιακά κτλ).

Οι συνεντεύξεις βασίστηκαν στις παρακάτω ερωτήσεις-θεματικές:

- συχνότητα επίσκεψης του χώρου ανά εποχή
- κριτήρια επιλογής και αξιολόγηση χώρου – εναλλακτικές επιλογές στη γειτονιά που επισκέπτονται (πάρκα, πλατείες, ιδιωτικοί χώροι κ.α.)
- άλλες ασχολίες ελεύθερου χρόνου
- προτιμήσεις και κρίσεις των παιδιών ως προς την επίσκεψη στην πλατεία
- προτιμήσεις (των παιδιών) στο παιχνίδι τους (είδος, υλικά, ομάδες κτλ)
- διαδρομές από και προς / τρόπος πρόσβασης
- συνήθειες συνοδοί των παιδιών
- ελλείψεις-αδυναμίες και αντίστοιχα προτάσεις για την πλατεία ή τη γειτονιά
- θέματα ασφάλειας, κινητικότητας και κοινωνικοποίησης των παιδιών, στην πλατεία/τη γειτονιά
- λοιπά δίκτυα στη γειτονιά με κέντρο το παιδί (σχολείο, δραστηριότητες κτλ)

«Ο χώρος παράγεται από τις τελέσεις οι οποίες τον προσανατολίζουν, τον τοποθετούν στις περιστάσεις, τον εγχρονίζουν και τον οδηγούν να λειτουργήσει ως πολυδύναμη ενότητα. Είναι η διασταύρωση κινητών πραγμάτων»

(De Certeau, 2010: 286)

Για τα παιδιά, η πλατεία ως πεδίο παιχνιδιού μπορεί να υπερβαίνει τα γεωγραφικά της όρια, περιλαμβάνοντας εκτός από τον προσδιορισμένο της χώρο ακόμα και ολόκληρη τη διαδρομή από την κατοικία, αλλά και τις ενδιάμεσες στάσεις (πχ σε ημι-δημόσιους χώρους, όπως το super market). «Ουσιαστικά η βόλτα και το παιχνίδι ξεκινάει με το που βγαίνουμε από την πόρτα της πολυκατοικίας για να πάμε στην πλατεία. Χοροπηδάει, τρέχει στο πεζοδρόμιο, σκαρφαλώνει σε πεζούλια και μάντρες... Αυτό ειδικά, έχει πολλούς κήπους η γειτονιά και περπατάει κάνοντας ισορροπία πάνω στη μάντρα και πηδάει μετά κάτω και ξανά από την αρχή. Καμιά φορά δηλαδή κάνουμε το διπλάσιο χρόνο να φτάσουμε γιατί έχει κολλήσει σε ένα σημείο που άλλοτε θα το προσπερνούσαμε», αναφέρει χαρακτηριστικά η μαμά ενός 4χρονου αγοριού, περιγράφοντας χωρικές πρακτικές που ο γιός της υιοθετεί, όταν αφήνεται να κινηθεί ελεύθερα στο χώρο της γειτονιάς, για να προσθέσει «είμαι κι εγώ χαλαρή, βόλτα είναι μωρέ, στρατιωτάκια να είμαστε!». Μια γιαγιά συμπληρώνει για τις διαδρομές στη γειτονιά με τον επίσης 4χρονο εγγονό της: «Μερικές φορές ακολουθούμε άλλες διαδρομές, έτσι για πλάκα και για αλλαγή... τον χαζεύω (τον εγγονό) να μου λέει για τις παγίδες που κρύβονται στις σπασμένες πλάκες πεζοδρομίων, τα τούνελ που ξεκινάν από τις ράμπες των υπόγειων γκαράζ και σε πηγαίνουν πιο γρήγορα, για τα σαρκοφάγα φυτά που φυτρώνουν στο δρόμο μας, για το φανταστικό δεντρόσπιτο που θα φτιάξει με τους φίλους του... Του αρέσει επίσης να ακολουθούμε τις μεγαλύτερες σκιές το καλοκαίρι, αλλάζοντας δρόμους και στενά.» Από την άλλη, η πορεία προς την πλατεία μπορεί να αποκτά τελετουργικό και στερεοτυπικό χαρακτήρα. «Ώχεδόν πάντα ερχόμαστε από τον ίδιο δρόμο, που βολεύει, τον ξέρουν τα παιδιά και με κλειστά τα μάτια. Και φυσικά πάντα ακολουθώντας το κίτρινο μονοπάτι (των τυφλών) με τις ανάγλυφες

κίτρινες πλάκες. Εντάξει, μπορεί και να αλλάζουμε αν έχουμε να κάνουμε καμιά δουλειά ή να περάσουμε από το σπίτι της μητέρας μου. Προτιμούμε πάντως κάποιους δρόμους που δεν έχουν κίνηση, που έχουν πιο μεγάλα πεζοδρόμια ή πιο πολλά δέντρα για σκιά...»

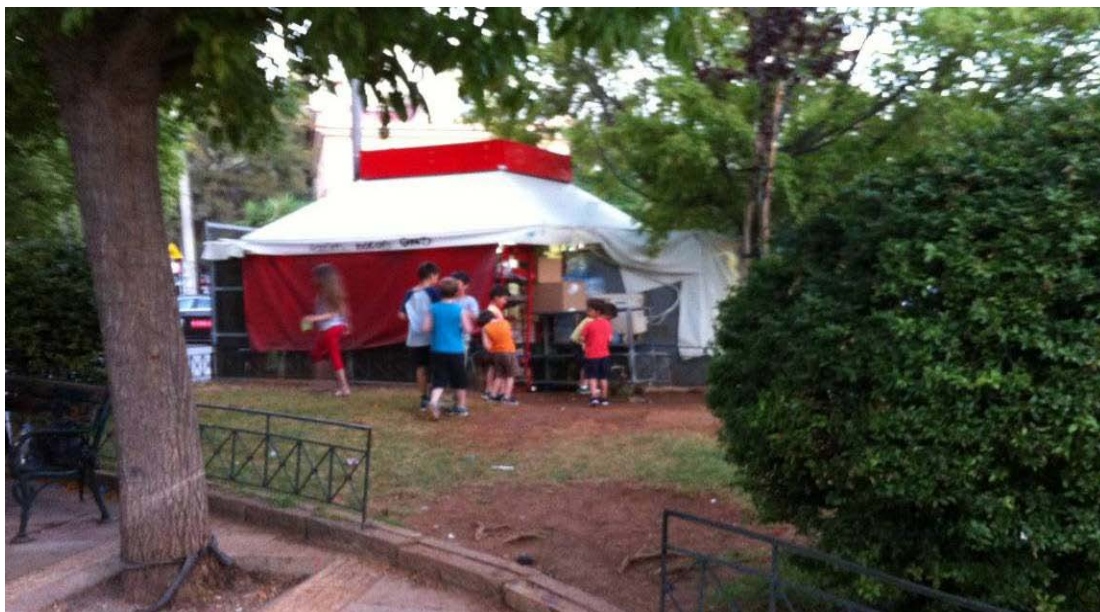
Τα μικρότερα κυρίως παιδιά φαίνεται να έχουν πολύ λιγότερο σαφή επίγνωση της παρουσίας ή / και της σημασίας των καθορισμένων ορίων της ιδιοκτησίας, του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου, του πραγματικού και του φανταστικού. Κατά συνέπεια, είναι πολύ «φυσιολογικό» για αυτά μέχρι να καταλήξουν στην πλατεία να περιπλανηθούν, να σκαρφαλώσουν από το πεζοδρόμιο στη μάντρα ενός σπιτιού, να κάνουν τραμπάλα με την αυλόπορτα ενός σπιτιού, να ακολουθήσουν την ράμπα ενός ιδιωτικού χώρου στάθμευσης, να αναρριχηθούν σε ένα δέντρο που βρέθηκε στην πορεία τους. Η επιλογή λοιπόν των διαδρομών μέσα στη γειτονιά φαίνεται να πραγματοποιείται με βάση τόσο φυσικά, όσο και κοινωνικά, φανταστικά ή συμβολικά χαρακτηριστικά που προσδίδονται στον χώρο, ενώ επηρεάζεται σαφώς και από την ψυχική διάθεση των ατόμων. Πολύ χαρακτηριστικά αφήνει να εννοηθεί η μαμά ενός 5χρονου αγοριού: *«Βασικά, από τον πιο σύντομο δρόμο ερχόμαστε... Στην επιστροφή ανάλογα. Εξαρτάται αν βιαζόμαστε ή αν δε θέλει με τίποτα να γυρίσει σπίτι, τότε κάνουμε και καμιά βόλτα τριγύρω, να τον ξεγελάσω.»*

Έτσι, μετατρέποντας σε παιχνίδι, και την πιο απλή δραστηριότητα, όπως αυτή του περπατήματος, παράγουν μια σειρά από διαφορετικά συστήματα χώρων με όρια όχι απόλυτα σαφή και σταθερά (Γκουμποπούλου, 2007). Το ανισοϋπές μίας διαμόρφωσης (όπως μια ράμπα, ένα σκαλάκι ή μια μάντρα), οι ρηγματωμένες πλάκες πεζοδρομίου στη διαδρομή προς την πλατεία, μια αλλαγή συνθήκης φωτισμού (σκιά ή φως), τα διαφορετικά χρώματα και υφές των δομικών στοιχείων, τα διάφορα εμπόδια που διακόπτουν μία διαδρομή παράγουν διαφορετικά πλέγματα βημάτων και νέες γεωγραφίες. Αυτή η διαδικασία οικειοποίησης αφορά τόσο στην κίνηση όσο και στη στάση των παιδιών μέσα στο χώρο, που μετατρέπεται από παιχνίδι στο χώρο σε παιχνίδι με το χώρο, με τα ίδια τα υλικά δηλαδή που συνιστούν τον χώρο ή που βρίσκονται σε αυτόν. Και αυτή η δυνατότητα δίνεται, εκτός των άλλων, χάρη στην τακτικότητα της πρακτικής, στις κοντινές αποστάσεις που προσφέρει η γειτονιά και τον τρόπο μετακίνησης σε αυτήν (περπατώντας ή με ποδήλατο).

Η παρουσία φυσικών στοιχείων, καθ' όλη τη διαδρομή και στην πλατεία, καθώς και η δυνατότητα άμεσης επαφής με ακατέργαστα υλικά της φύσης (χώμα, ξύλο, πέτρα) προκαλούν το ενδιαφέρον των παιδιών, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλουν στη σωματική, νοητική και συναισθηματική τους ανάπτυξη (White, 2004; Γκουμοπούλου, 2007; Μιχαηλίδου-Χαλκιά, 2006). Οι διαφορετικές υφές, τα χρώματα και οι οσμές εμπλουτίζουν τα «τοπία παιχνιδιού» τους. Όπως μας περιγράφει ο μπαμπάς ενός 5χρονου κοριτσιού: *«τους τραβάει να παίζουν με τη φύση. Να εντοπίζουν πού φυτρώνουν οι τσουκνίδες και οι μολόχες, πού ήταν ο φοίνικας, να ανακαλύπτουν μανιτάρια και πού υπάρχουν κενά στους θάμνους. Στήνουν ολόκληρα σενάρια και απασχολούνται με τις ώρες»*. Πεσμένα σπασμένα κλαδιά και πετρούλες χρησιμοποιούνται για γραφή στο χώμα. Τα φυσικά στοιχεία ενεργοποιούν τη φαντασία των παιδιών, επιβεβαιώνει σε μια σχετική έρευνά του ο Moore παραθέτοντας τη φράση ενός παιδιού: *«τα λουλούδια είναι μαγικά, ..., ειδικά αυτά. Θα κάνουν τα χέρια σου μαγικά και μετά ότι αγγίζεις θα γίνεται μαγικό. Τα μολύβια θα γράφουν μαγικά, τα γυαλιά σου θα βλέπουν μαγικά. Όλα θα είναι μαγικά»* (Moore, 1993, στο: Γκουμοπούλου, 2007). Ένας άλλος γονιός της πλατείας Παπαδιαμάντη θα επισημάνει ότι *«ξετρελαίνονται με το νερό, με τις λακκούβες και τις λάσπες στο μικρό εκείνο παρτέρι. Ε, το καλοκαίρι παίζουν ατελείωτα με νερόμπομπες (μπαλόνια που φουσκώνουν με νερό και έπειτα σκάνε στο έδαφος. Τις αγοράζουν από το περίπτερο και γεμίζουν στη βρύση δίπλα). Δε βαριέσαι... ζέστη κάνει, άστα να παίξουν και λίγο ελεύθερα!»* Ταυτόχρονα, μια μαμά εκφράζει κι από την πλευρά των γονιών την αντίστοιχη επιθυμία, λέγοντας: *«είναι βασικό να έρχονται σε επαφή με τη φύση. Να βιώνουν τον κύκλο ζωής των φυτών, να μάθουν να τα σέβονται, γιατί είναι μέρος ενός συνόλου όπως κι ο άνθρωπος. Εμείς στο σπίτι φυτεύουμε σε γλάστρες, φακές, διάφορους σπόρους, λουλουδάκια, πάμε στο χωριό να μαζέψουμε ελιές, ε, είναι σημαντικό νομίζω»*. Τα περισσότερα από τα παιδάκια που ρωτήθηκαν σχετικά με την αγαπημένη τους ασχολία στην πλατεία, ανέφεραν δραστηριότητες σχετικές με τα φυσικά στοιχεία του χώρου⁹: *«Μου αρέσουν τα χώματα, να παίζω με τα αυτοκινητάκια μου και να*

9 Άλλες πολύ αγαπημένες συνήθειες (εκτός από αυτές που έχουν να κάνουν με τα φυσικά στοιχεία) είναι οι σχετικές με κοινωνική συναναστροφή, π.χ. «συναντιέμαι με τις φίλες μου» ή «έχει πολλά παιδιά και κάνω φίλους».

φτιάχνω λόφους και γέφυρες», «οι νερόμπομπες», «μου αρέσει που κρυβόμαστε στους θάμνους και που σκαρφαλώνουμε στα δέντρα», «μου αρέσει το συντριβάνι και να σκαρφαλώνω στο άγαλμα».



Εικόνα 10: Παιδιά που περιμένουν τη σειρά τους για να γεμίσουν τις «νερόμπομπες». (προσωπικό αρχείο)

Ωστόσο, ενώ τα φυσικά στοιχεία έλκουν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, τόσο ως συστατικά παιχνιδιού, όσο και ως υπόβαθρο δραστηριότητας, το παιχνίδι με τη «φύση» όπως και με τα ζώα αποτελεί ένα ζήτημα προς σκέψη. Είναι γεγονός ότι οι περισσότεροι γονείς θεωρητικά αναγνωρίζουν την αξία του φυσικού περιβάλλοντος στην πόλη, ενώ συχνά η ύπαρξη πράσινου στη γειτονιά αναφέρεται ως προνομιακό χαρακτηριστικό της. Μάλιστα από αρκετούς γονείς θεωρείται βασικό κριτήριο επιλογής επίσκεψης των παιδιών σε ένα χώρο ή ακόμα και επιλογής τόπου κατοικίας. Μια μαμά αναφέρει για την πλατεία Παπαδιαμάντη: «είναι κοντά, στη γειτονιά, ερχόμαστε με τα πόδια, έστω και για λίγο, αν δεν προλαβαίνουμε κάτι άλλο. Έχει δέντρα και σκιά, παγκάκια και το συντριβάνι λειτουργεί το καλοκαίρι και δημιουργεί όμορφη ατμόσφαιρα». «Γενικά, πάντως είναι μια γειτονιά φιλική για παιδιά και οικογένειες και αυτό φαίνεται και από την πλατεία εδώ, που γεμίζει και είναι ζωντανή. Εμείς βασικά, στην επαρχία μεγαλώσαμε κι οι δυο. Μένουμε Αθήνα από φοιτητές. Διαλέξαμε να εγκατασταθούμε στην περιοχή, όταν έμεινα έγκυος, γιατί μένουν κάποιοι φίλοι μας και μας βρήκαν σπίτι. Μας αρέσει η ατμόσφαιρα, το πράσινο. Δουλεύουμε κιόλας εδώ κοντά (Κυψέλη) οπότε μας βολεύει», προσθέτει κάποια άλλη. Ωστόσο, μέσα από την παρατήρηση στο πεδίο, διαπιστώνονται αντιφατικές συμπεριφορές. Πολλοί από τους γονείς, που

συμμετείχαν στην έρευνα είτε στη φάση της παρατήρησης είτε των συνεντεύξεων, ήταν επιφυλακτικοί ή και παρεμβατικοί στη σχέση των παιδιών τους με φυσικά στοιχεία, όπως το χώμα, τα χαλίκια ή τα ξύλα, προς αποφυγή αλλεργιών, μολύνσεων, ατυχημάτων, κ.ο.κ., ειδικά εκείνοι των μικρότερων παιδιών. Χαρακτηριστικά αναφέρονται κάποιες συνήθειες εκφράσεις που ακούγονται από τους συνοδούς των παιδιών: «όχι πάλι στα χώματα! Βγείτε από τα παρτέρια!» «Καλέ, μην περνάτε από εκεί μέσα... Δεν μυρίζετε; εδώ έρχονται και κατουράνε (τα άλλα παιδάκια εννοεί η συγκεκριμένη μαμά)», «άσε καλύτερα αυτό το κλαδί, μη βγάλεις κάνα μάτι. Πάρε τη ρόδα σου που είναι και πιο καθαρή». Οι γονείς έρχονται αντιμέτωποι με την κυρίαρχη ανάγκη (τους) να «προστατεύσουν» τα παιδιά από τυχόν κινδύνους, υποθάλποντας ίσως την επιθυμία να θέσουν την (ανεξέλεγκτη, τυχαία, δυνητικά επικίνδυνη) εμπειρία της φύσης μέσα σε πιο ελεγχόμενα (κυριολεκτικά και μεταφορικά) πλαίσια (βλ. επίσης: Kong L., 2000). Μια μητέρα σχολιάζοντας το γειτονικό πάρκο Πικιώνη – στο τέλος της οδού Σάουμπερ – είπε χαρακτηριστικά: «Βρώμα και σκνίπες! δεν ξαναπατάω! πήγα με μια φίλη μου που ήρθε να μας επισκεφθεί γιατί μένουμε κι εκεί κοντά, μέχρι να πάμε για φαΐ, να παίξουν και τα παιδιά... φύγαμε με «χοζαί!» Ήταν αλλεργική αυτή, τα παιδιά πάτησαν κακά σκύλου και γέμισαν τσιμπήματα, σκαρφαλώνανε στα δέντρα και δεν μπορούσαμε να τα μαζέψουμε ενώ είχε κάτι πολύ παλιές κούνιες και μια τραμπάλα αλλά πολύ παλιά όλα... φοβόμασταν μη διαλυθούν». Υπάρχουν βέβαια και αυτοί που καταπολεμούν τους φόβους τους, αναγνωρίζοντας στα παιδιά το δικαίωμα της παρέκκλισης και του ρίσκου, μέσα σε ασφαλή για αυτούς πλαίσια : «έ παιδιά είναι... δεν θα παίξουν με τα νερά, δεν θα ανακατευτούν με τα χώματα; Το πολύ-πολύ να φύγουμε νωρίτερα αν γίνουν μούσκεμα».

Η δε χρήση ελεύθερων χώρων από κατοικίδια ή αδέσποτα ζώα λειτουργεί αποτρεπτικά για την ταυτόχρονη χρήση τους από παιδιά, κι αυτό για διάφορους λόγους (Kong L., 2000; Penn, 2005). Διαπιστώνεται δυσφορία εκ μέρους των γονιών είτε λόγω της ελεύθερης παρουσίας και κίνησης των ζώων, ανάλογα με την εκπαίδευσή τους και τη στάση των ιδιοκτήτων τους, είτε λόγω των συνεπειών της χρήσης του χώρου από αυτά, πχ περιπτώματά τους που δεν συλλέγονται και βρωμίζουν το χώρο, κτλ. Όταν αναφέρονται στο κοντινό πάρκο Δρακοπούλου για παράδειγμα, αν και οι περισσότεροι γονείς τον θεωρούν προνομιακό χώρο και δυνητικά κατάλληλο για παιδιά σχολιάζουν χαρακτηριστικά: «Το αποφεύγω λόγω της βρωμιάς από τα σκυλιά και της κακής συντήρησης από το Δήμο. Πολλά

σημεία επικίνδυνα για παιδιά, συναντάς καμιά φορά και άστεγους... πρέπει να είμαι συνέχεια από κοντά. Ενώ θα ήταν ιδανικός χώρος για να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με τη φύση, το χώμα, τα φυτά... είναι τόσο βρώμικα και επικίνδυνα (σπασμένα γυαλιά μπύρας, αποσιγάρα, κακά σκύλων, σκουπίδια...)! Όλη την ώρα είμαι στην απαγόρευση και τα «πρόσεχε»! Άσε που έχει κάτι κούνιες της κακιάς ώρας... Δεν περνάω ούτε εγώ καλά δηλαδή. Θα βόλευε βέβαια γιατί είναι μέσα στην αγορά, έχει κι ένα ωραίο καφέ εκεί δίπλα... ένα πεζόδρομο, αλλά τι τα θες δεν εμπιστεύομαι να τα αφήσω μόνα τους να εξερευνήσουν».

Εκτός από τα φυσικά στοιχεία του χώρου, ενεργό ρόλο στο παιχνίδι των παιδιών αποκτά και ο αστικός εξοπλισμός της πλατείας (καθιστικά, φωτιστικά, σήμανση, κάδοι ανακύκλωσης κτλ ή τοπόσημα, όπως το άγαλμα του Παπαδιαμάντη ή το συντριβάνι). Άλλοτε, αυτά τα στοιχεία του χώρου χρησιμοποιούνται ως σημεία αναφοράς, που συμβάλλουν στην αναγνωρισιμότητα της πλατείας, ή οριοθέτησης δράσεων, άλλοτε ως υπόβαθρο πειραματισμού και διασκέδασης. Ένα παιδάκι ανέφερε ότι βλέποντας το συντριβάνι «αναγνωρίζει την πλατεία του», ενώ ακούω δυο κοριτσάκια να ορίζουν σημείο συνάντησής τους «κάτω από το άγαλμα, για να μαζέψουν λουλούδια» (που δεν υπάρχουν). Τα κάγκελα της περιφραξής των παρτεριών λειτουργούν ως τέρμα ποδοσφαίρου, το ψηλό δέντρο ορίζεται ως το σημείο όπου «τα φυλάν», το συντριβάνι ως το σημείο τερματισμού του ποδηλατικού αγώνα, οι δυο μεγάλοι θάμνοι τα σύνορα του βασιλείου των κοριτσιών και των αγοριών. Επίσης, στοιχεία όπως δέντρα, παγκάκια, κάγκελα περιφραξής, σήματα, κάδοι για ανακύκλωση ή ο σταθμός του πίνακα της ΔΕΗ χρησιμοποιούνται ως «όργανα» γυμναστικής για ισορροπία ή αναρρίχηση. Τα κλειστά σχήματα των θάμνων της περιφραξής, τα παγκάκια (και ο χώρος πάνω, πλάι, και κάτω από αυτά), ένα πέρασμα ανάμεσα στους θάμνους δίνουν την δυνατότητα πειραματισμού με τις έννοιες του κενού και του πλήρους, του μέσα και του έξω και την αφορμή στην παιδική φαντασία να δημιουργήσει νέες διαστάσεις στο χώρο.



Εικόνα 11: Παιδιά που σκαρφαλώνουν στα κιβώτια της ΔΕΗ (προσωπικό αρχείο)

Ακόμα και προσωρινά υλικά που βρέθηκαν στην πλατεία, δημιουργώντας εφήμερα νέα δεδομένα στο χώρο, τραβάν την προσοχή των παιδιών και μετατρέπονται σε υπόβαθρο και υλικό παιχνιδιού. Ήταν πολύ χαρακτηριστική η περίπτωση της τοπικής επισκευής της πλακόστρωσης της πλατείας, που διήρκησε για περίπου ένα μήνα. Κατά τη διάρκεια των εργασιών, τα υλικά επισκευής (ένας ψηλός σωρός από άμμο και τρεις «πύργοι» από τις πλάκες αντικατάστασης) παρέμειναν στην πλατεία. Τα παιδιά σταδιακά οικειοποιήθηκαν τα υλικά και μετέτρεψαν το σημείο σε χώρο αθλοπαιδιών, σκαρφαλώνοντας και κατακυλώντας, αλλά και κατασκευών στην άμμο, αντίστοιχων της παραλίας, χρησιμοποιώντας κουβαδάκια, αυτοκινητάκια ή τα χέρια τους.

Στην συνηθισμένη περίπτωση δε, που για το παιχνίδι χρησιμοποιούνται αντικείμενα από το σπίτι, όπως μπάλα, ποδήλατο, περιστρεφόμενη ρόδα, κούκλες, τηλεκατευθυνόμενα αυτοκινητάκια, τα στοιχεία του χώρου αποτελούν το πλαίσιο που ορίζει κινήσεις, σενάρια και διαφορετικές μορφές παιχνιδιού. Για παράδειγμα, η (κυκλική) κίνηση των ποδηλάτων, η αφετηρία και το τέλος της πορείας τους καθορίζονται από τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της πλατείας, ενώ είναι τελείως διαφορετική η φύση του παιχνιδιού όταν πρόκειται για κίνηση στο πλακόστρωτο (αγώνες ταχύτητας) ή στο χώμα μέσα στα παρτέρια (αγώνες επίδειξης).

Τέλος, σημαντική παρατήρηση της έρευνας ήταν ότι τα παιδιά επέλεγαν ορισμένα στοιχεία του χώρου, για να τοποθετηθούν σε σχέση με αυτά και να τα χρησιμοποιήσουν ως στοιχεία παιχνιδιού, ενώ άλλα τα αγνοούσαν ανάλογα με το σενάριο και το είδος του παιχνιδιού ή τη σύνθεση της εκάστοτε ομάδας. Μια σχετική μελέτη που πραγματοποιήθηκε από τον Kevin Lynch το 1997, σε μια προασιακή γειτονιά στην Μελβούρνη διαπιστώνει ότι, όταν τα παιδιά στερήθηκαν της ευκαιρίας να χρησιμοποιήσουν με το δικό τους τρόπο το χώρο παιχνιδιού της γειτονιάς τους, καθώς οι ενήλικες τα εμπόδισαν να εγκαταστήσουν μια αυτοσχέδια πίστα ποδηλάτων, εκείνα βαρέθηκαν και παραιτήθηκαν της συμμετοχής (Holloway & Valentine, 2000: 10). Αντίστοιχα, στην παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι η επιλογή και χρήση των στοιχείων του χώρου είχε ένα πολύ δυναμικό χαρακτήρα, αλλάζοντας κάθε φορά που άλλαζαν οι συνθήκες - περιβαλλοντικές ή κοινωνικές - πχ όταν φυσούσε ένας δυνατός άνεμος ή ένα άλλο παιδί εντασσόταν στην ομάδα. Κάτι που μπορεί να εξηγηθεί αν σκεφτούμε ότι το ελεύθερο παιχνίδι των παιδιών τροφοδοτείται ή και ορίζεται από αυθόρμητες δράσεις και εξελίσσεται με

Πολλαπλές νοηματοδοτήσεις και πρακτικές (ανα)παραγωγής του χώρου

«δεν υπάρχει τόπος που να μην είναι στοιχειωμένος από πολλά διαφορετικά πνεύματα, που είναι κουρνιασμένα μέσα του σιωπηλά και μπορούμε να τα “καλέσουμε” ή όχι»

(De Certeau, 2010: 273)

Από τις παραπάνω παρατηρήσεις και μαρτυρίες, διαπιστώνεται ότι η οικειοποίηση του δημόσιου χώρου από τα παιδιά πραγματοποιείται ανεξάρτητα από το επίπεδο της τυπικής διάταξής του και τις προβλέψεις των ενήλικων. «Κατοικούν» το χώρο, με τους δικούς τους κώδικες και στους δικούς τους εσωτερικούς χρόνους, συμμετέχοντας σε πρακτικές αισθητηριακής επαφής και πειραματισμού αναφορικά με τα ίδια, τους άλλους και τον υλικό χώρο.

Η πλατεία, σαν πεδίο προσωρινής κατοίκησης - όσο δηλαδή διαρκεί το παιχνίδι των παιδιών, μεταλλάσσεται μέσα από την «εκτέλεση» μιας λειτουργίας (ποδήλατο, ασκήσεις ισορροπίας κτλ), αλλά και μέσα από πράξεις που «σημαίνουν κάτι» για τα υποκείμενα (φανταστικό ή μιμητικό παιχνίδι): μέσα από τα νοήματα που παράγουν.

Με το φανταστικό - αυθόρμητο παιχνίδι, τα συστατικά του χώρου αποκτούν προσωρινά διαφορετικές «ταυτότητες» από τις προφανείς και συμβολικά χαρακτηριστικά προσαρμοσμένα στο «σενάριο» της στιγμής (το χέρι «γίνεται» πιστόλι, το ξύλο «γίνεται» γέφυρα, ο λόφος από άμμο «γίνεται» βουνό κλπ). Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα ιδιοποίησης του «κοινού» χώρου της πλατείας, μέσω της δημιουργίας μυστικών τόπων και κρησφύγετων (Holloway & Valentine, 2000; Owain, 2000). Ένα μικρό κενό στους θάμνους από το σπάσιμο κάποιων κλαδιών «γίνεται» μυστικό πέρασμα πειρατών, το κλειστό σχήμα μιας διαμόρφωσης: σπίτι, ο στύλος της αστικής σήμανσης λειτουργεί σαν σωλήνας πυροσβεστών μετατρέποντας το χώρο γύρω του σε πυροσβεστικό φυλάκιο, ενώ ο ψηλός θάμνος «γίνεται» μανάβικο και ο κορμός ενός κομμένου φοίνικα δίπλα του κουζίνα. Έχει επίσης ενδιαφέρον το πώς οι ιδιαίτερες μορφές που προσδίδει στα αντικείμενα η φθορά του χρόνου τροφοδοτούν την παιδική φαντασία, που παράγει νέες διαστάσεις στο χώρο. Οι παλιές σπασμένες πλάκες και τα κενά στην

πλακόστρωση της πλατείας δημιουργούν συνέχειες και ασυνέχειες στην κίνηση στο χώρο και αυθόρμητα μεταφράζονται σε ρουφήχτρες και παγίδες, ενώ ένα παγκάκι που τρίζει μετατρέπεται σε βάρκα σε θαλασσοταραχή. Εξίσου χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των παλιών χαρτόκουτων ή κάποιων άδειων πλαστικών τελάρων που κάποτε παρέσυρε ο άνεμος από το περίπτερο της πλατείας. Τα παιδιά τα οικειοποιήθηκαν «στη στιγμή», για να «κατασκευάσουν» σπίτια, μαγαζιά, έπιπλα και να οριοθετήσουν «περιοχές παιχνιδιού» μεταξύ των διαφορετικών ομάδων.

Εικόνα 13: Τα παιδιά εκμεταλλεύονται τον ξαφνικό άνεμο που σκόρπισε χαρτόκουτα και τελάρα για να υλοποιήσουν δικά τους σενάρια παιχνιδιού. (προσωπικό αρχείο)



Είναι φανερό ότι η πρόσληψη του χώρου από τα παιδιά γίνεται με όρους διαφορετικούς από των «μεγάλων». Αρκετά αποκαλυπτικές, σχετικά με αυτόν τον ισχυρισμό, ήταν και οι απαντήσεις στην ερώτηση «τι θα κάνατε/αλλάζατε για να βελτιωθεί ο χώρος της πλατείας», που απευθύνθηκε τόσο στους ενήλικους όσο και στους ανήλικους συμμετέχοντες. Τα παιδιά, εκτός από την πρόταση εγκατάστασης εξοπλισμού παιδικής χαράς (που συνέπεσε με την ενήλικη θέση), πρότειναν επίσης την συμμετοχική κατασκευή ενός δενδρόσπιτου, την δημιουργία λαβύρινθου από θάμνους, μιας νεροτσουλήθρας που να ξεκινά από το συντριβάνι και ενός τούνελ. Τέλος, ένα παιδάκι εξέφρασε την επιθυμία «να βγαίνει από το συντριβάνι παγωτό για όλους». Χάρη στη λειτουργία της επινόησης δηλαδή, τα παιδιά αφηγούνται μέσω του χώρου, διαμορφώνουν μοναδικούς τόπους, προσωπικούς και συλλογικούς μύθους συναρτημένους από τον χώρο αλλά και ανεξάρτητους από την τεχνοδομή του.

What We See:

What Kids See:



Εικόνα 14: η συμβολική διάσταση των αντικειμένων

(πηγή: <http://pleated-jeans.com/2011/03/28/what-we-see-vs-what-kids-see/>)



Εικόνα 15: η συμβολική διάσταση των αντικειμένων

(πηγή: <http://pleated-jeans.com/2011/03/28/what-we-see-vs-what-kids-see/>)



Εικόνα 16: η συμβολική διάσταση των αντικειμένων

(πηγή: <http://supportimagination.com/what-kids-see/>)

Οι χωρικές πρακτικές των παιδιών θυμίζουν τις «τακτικές» του De Certeau: Οι τρόποι που κινούνται και βιώνουν το χώρο της γειτονιάς βασίζονται σε στιγμιαίες, αυθόρμητες «ευκαιρίες», που δημιουργούνται στις ρωγμές των «στρατηγικών» του ενήλικου κόσμου, δηλαδή τον λειτουργικό σχεδιασμό και την τεχνοδομή της πόλης (De Certeau, 2010; Κατσαβουνίδου, 2012). Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού τους, τα παιδιά αποδίδουν στην πλατεία Παπαδιαμάντη μια εφήμερη ταυτότητα, διαφορετική από την «επίσημή» της: κι αφήνουν να αποκαλυφθεί η κρυμμένη πολυσημία του αστικού χώρου.

Αντίθετα, οι γονείς στην ίδια ερώτηση σχολίασαν κυρίως λειτουργικά θέματα σχετικά με την καθαριότητα, την ασφάλεια και την καταλληλότητα των υλικών της πλατείας. Επισήμαναν επίσης, την ανάγκη ανάπτυξης ενός δικτύου εναλλακτικών χώρων στη γειτονιά, που θα εξασφάλιζε τη σχετική αυτονομία της σε χώρους παιχνιδιού:

«Τι θα άλλαζα; Θα φρόντιζα για ένα πιο κατάλληλο έδαφος για παιχνίδι, θα αντικαθιστούσα τις ανάγλυφες πλάκες για να μην σκοντάφτουν και θα είχα πάντα καθαρά τα παρτέρια από περιπτώματα και σκουπίδια, αφού παίζουν και παιδιά εδώ».

«Κάγκελα γύρω-γύρω για να μην ξεχνιούνται (τα παιδιά) και κινδυνεύουν να τα πατήσει κανένα αυτοκίνητο».

«Στην πλατεία δεν θα άλλαζα κάτι, ε, νομίζω. Για το θέμα της κίνησης των αυτοκινήτων, αν έκανα κάτι. Να είχε ίσως κυβόλιθους ο δρόμος περιμετρικά της πλατείας, να κόβουν ταχύτητα, κανένα σήμα; Α, και θα έφτιαχνα και μια καλή παιδική χαρά σε άλλο σημείο εδώ κοντά (πχ στο πάρκο Δρακοπούλου), για να υπάρχουν επιλογές. Δηλαδή, να έδινε ο Δήμος ορισμένους χώρους με δυνατότητες, για τα παιδιά».

«Ξέρω 'γω... Να ήταν πιο μεγάλος ο χώρος για να μην συγκρούονται όταν τρέχουν, ειδικά με τα ποδήλατα».

Μια κρίσιμη λειτουργία της πλατείας αναφέρεται στην κοινωνική διάσταση που αποκτά, μέσα από μια «τελεστική» επανάληψη. Τόσο με αφετηρία το παιχνίδι όσο και την απλή συνύπαρξη με τους «άλλους», συντελεί στη νοηματοδότηση και τον διαρκή διάλογο με το χώρο σε σχέση με τις κοινωνικές διαδικασίες που επιτελούνται

σε αυτόν. Στην ερώτηση αν τα ίδια τα παιδιά ζητούν να επισκεφθούν την πλατεία, και γιατί κατά τη γνώμη των γονέων, εκείνοι απαντούν:

«Ναι, ναι... λένε «η πλατεία μας», επειδή τη βλέπουμε από το σπίτι, από το μπαλκόνι. Συναντάνε και τους φίλους τους εκεί, κάθε μέρα τα ίδια παιδάκια... τους αρέσει αυτή η συνήθεια» λέει η μαμά ενός 3χρονου αγοριού και ενός 5χρονου κοριτσιού, επισημαίνοντας τη σημασία που αποκτά, για τη διαδικασία ιδιοποίησής του χώρου, η καθημερινή οπτική επαφή και η αίσθηση εγγύτητας με αυτόν.

«Ναι, της αρέσει. Ακόμα κι αν είναι άδεια η πλατεία, θα παίξει με τα περιστέρια, θα σκαρφαλώσει, θα κάνει ποδήλατο, θα χαζέψουμε λίγο μαζί, θα κάτσουμε... Αλλά νομίζω της αρέσει πιο πολύ όταν έχει παιδιά, ακόμα κι όταν δεν παίζει μαζί τους». (μαμά 3χρονης)

«Το ζητάει κι ο ίδιος, ειδικά όταν περνάμε από μπροστά ή όταν είναι να βρεθούμε με ένα συγκεκριμένο συμμαθητή του που παλιά βρισκόμασταν εδώ, στην πλατεία». (μαμά 5χρονου)

«Μας το ζητάει να έρθουμε κάθε απόγευμα σαν το σκυλάκι», αναφέρει χαρακτηριστικά η μαμά ενός 3χρονου αγοριού, αναγνωρίζοντας στη συνήθεια ένα σημαντικό παράγοντα για την ιδιοποίηση του χώρου. Οι πρακτικές παιχνιδιού των παιδιών στο χώρο της γειτονιάς εξάλλου, ανήκουν παραδειγματικά στη σφαίρα του «καθημερινού», έχοντας τα χαρακτηριστικά μιας σχεδόν τελετουργικής επαναληπτικότητας, χωρίς όμως να συγκροτούν μια «ρουτίνα» με την έννοια της ανίας. (Κατσαβουνίδου, 2012:220)

«Κοίτα, αν έρθουμε και δεν βρίσκει παρέα, θέλει να φύγουμε νωρίς. Αν βρει, δεν ξεκολλάμε. Εξαρτάται...» (μπαμπάς 4χρονου αγοριού)

«Δεν τρελαίνεται, ούτε κι εγώ δηλαδή, αλλά είναι καλύτερα από το να μείνουμε σπίτι. Το καλοκαίρι ειδικά. Καμιά φορά αν δεν έχει παίξει καλά την προηγούμενη μέρα, δεν θέλει να έρθουμε. Άλλες φορές, όταν έχει ευχαριστηθεί το παιχνίδι, δηλ. όταν έχει βρει καλά παιδάκια που να παίζουν όμορφα, ενθουσιάζεται. Μη νομίζεις ότι όλα είναι ιδανικά εδώ... Τα θέματά μας τα έχουμε, αλλά είναι μια καλή λύση, από πολλές απόψεις.» (μαμά 4χρονου αγοριού)

Κατά τη δραστηριότητα του παιχνιδιού στην πλατεία, το παιδί «επικοινωνεί» με τον ίδιο του τον εαυτό, εξελίσσοντας τις αισθησιοκινητικές και κοινωνικές του δυνατότητες, αλλά και με τον «άλλο», με ποικίλους και συχνά αντιφατικούς τρόπους: από την παρατήρηση και τη μίμηση ως τη συμβολική αποκαθάρωσή του (Γερμανός, 1993:70-71). Η αναζήτηση της ταυτότητας και της ετερότητας, που αποτελεί θεμελιώδες ζητούμενο και αποτέλεσμα του παιχνιδιού, διαμορφώνεται σταδιακά μέσω της εξερεύνησης του διαφορετικού, μέσω συνεχών και επαναλαμβανόμενων υπερβάσεων. Ο δημόσιος χώρος της πλατείας της γειτονιάς μάλιστα φαίνεται να πλεονεκτεί ως προς αυτή τη δυνατότητα, αφού ταυτόχρονα με την ασφάλεια του οικείου, προσφέρει την ευκαιρία επαφής τόσο με παιδιά εκτός οικογενειακού – φιλικού περιβάλλοντος (ίσως και διαφορετικού κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου), όσο και με τον κόσμο των ενηλίκων. Μέρη σαν την πλατεία Παπαδιαμάντη, που κερδίζουν ταυτόχρονα την εμπιστοσύνη των παιδιών και των γονιών τους, θα μπορούσαν να αποτελούν αυτό που οι Soja και Bhabha αναφέρουν ως τρίτο χώρο (Matthews, Limb & Taylor, 2000:55)· εκεί όπου ενήλικες, νέοι και παιδιά μπορούν να συναντηθούν, να συνδιαλαγούν και να μοιραστούν την αίσθηση του ανήκειν, επιβεβαιώνοντας τη διαφορετικότητά τους. Μια τέτοια προσέγγιση, συνδέεται και με τη σκέψη του Corsaro. Εστιάζοντας στην κοινωνική διάσταση της μετάβασης από την παιδική ηλικία στην ενηλικιότητα, εισάγει την έννοια της παραστασιακής αναπαραγωγής, «interpretive reproduction»¹⁰ (Matthews, Limb & Taylor, 2000:55) και τονίζει τη δημιουργική και ενεργή συμμετοχή των παιδιών στην πολιτιστική παραγωγή της κοινωνίας όπου ανήκουν. Υπό αυτό το πρίσμα, βλέπει στη γειτονιά μια μεταβατική ζώνη όπου τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν τις ταυτότητές τους, την ελευθερία και την αυτονομία τους, μέσα, έξω και ανάμεσα από τα όρια του πλαισίου των ενηλίκων, έχοντας την ευκαιρία να λειτουργούν παράλληλα με τους ενήλικες, να τους παρατηρούν, να τους μιμούνται, να τους αμφισβητούν (Matthews, Limb & Taylor, 2000:55-56). Προχωρώντας αυτές τις σκέψεις, ο χώρος της πλατείας της γειτονιάς φαίνεται να

10 Ακριβής βιβλιογραφική αναφορά (Corsaro 1997:18). Ο όρος αποτελεί μια προσπάθεια να περιγραφεί η ενεργή συμμετοχή των παιδιών στη δική τους ταυτότητα, «υποκειμενικοποιώντας» πρότυπα και πτυχές του κόσμου των ενηλίκων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις προσωπικές τους ανησυχίες. Την ίδια στιγμή, προβάλλει την ιδέα ότι, ενώ οι ζωές των παιδιών συνδέονται άρρηκτα με τις κοινωνίες, τους πολιτισμούς και τους χώρους των οποίων είναι μέλη, τα παιδιά δεν είναι παθητικοί αποδέκτες αυτού του πλαισίου.

συγκροτείται μέσα από δυναμικές διαδικασίες, πολύ διαφορετικές από των οργανωμένων οριοθετημένων «παιδικών χώρων» και των ιδιωτικών παιδότοπων, για παράδειγμα. Αυτή ακριβώς η σχεσιακή του διάσταση βοηθά στην κατανόηση της μοναδικότητάς του ως το ιδιαίτερο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και των επιπτώσεων που αυτές παράγουν (Massey, 1994:68).

Η κοινωνικοποίηση των παιδιών άλλωστε, αναδεικνύεται σε βασικό μέλημα και των ίδιων των γονιών. Μάλιστα στις συζητήσεις μας, δίνεται ιδιαίτερη αξία στην πλατεία της γειτονιάς περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο ιδιωτικό χώρο, υπογραμμίζοντας την προοπτική της μελλοντικής συναναστροφής των παιδιών στο σχολείο, στο φροντιστήριο κτλ, και την ομαλότερη ένταξή τους στον ευρύτερο κοινωνικο-πολιτισμικό τους περίγυρο. «Μας ενδιαφέρει να ερχόμαστε εδώ γιατί είναι στη γειτονιά. Γιατί εδώ θα γνωρίσει κι άλλα παιδάκια που θα είναι συμμαθητές αργότερα ή που είναι ήδη στον παιδικό σταθμό. Κοινωνικοποιείται πιο εύκολα όταν βλέπει τα ίδια παιδιά και στο σχολείο και στον ελεύθερο χρόνο του. Και εδώ μαζεύονται παιδιά της γειτονιάς και μάλιστα πολλά, δεν είναι όπως στον Άγιο Αντρέα ας πούμε που μαζεύει από Λαμπρινή, Γαλάτσι, Άνω Πατήσια», μοιράζεται μαζί μας η μαμά ενός 3χρονου κοριτσιού.

«Το πιο δυνατό χαρακτηριστικό της πλατείας είναι ότι μαζεύει κόσμο, παιδιά, βασικά της περιοχής. Οπότε, αν θες να κοινωνικοποιηθεί το παιδί... το φέρνεις κι από εδώ. Θα γνωρίσει τα παιδάκια που θα είναι μαζί στο σχολείο αύριο μεθαύριο.»

«Γιατί εδώ; Για να παίξουν τα παιδιά, να εκτονωθούν γιατί μέσα στο σπίτι εξαντλούνται οι δυνατότητες παιχνιδιού, βαριούνται και τσακώνονται. Για να μάθουν να συνεργάζονται και να προσαρμόζονται. Και είναι καλύτερο να συναντούν και άλλα παιδάκια που δεν είναι από πριν φίλοι μας (οικογενειακοί) για να τους είναι πιο εύκολο όταν θα πάνε νηπιαγωγείο ή δημοτικό μετά, ε, και γενικά», καταθέτει η μαμά δυο παιδιών (3 και 5 ετών).

Ο πατέρας μιας 5χρονης μικρής εισάγει, ενοχικά και αμήχανα, μια ακόμη παράμετρο σχετικά με την ανάγκη κοινωνικοποίησης των παιδιών, που συνδέεται με την κοινωνική διάσταση του εκάστοτε οικογενειακού μοντέλου. «Ε, ναι! κάθε μέρα ερχόμαστε. Δίνουμε ραντεβού και με δυο συμμαθήτριες της από τον παιδικό και περνάνε καλά. Τι να την κάνω... Είναι μοναχοπαίδι χωρισμένων γονιών. Έχει ανάγκη

από καθημερινή παρέα με παιδιά, για να δεθεί, να έχει παρεούλα της ηλικίας της». Κάποιος άλλος προβάλλει τους φόβους ανατροφής ενός κακομαθημένου μοναχοπαιδιού: «Ερχόμαστε κυρίως για να παίξει ο μικρός, να τρέξει, να γνωρίσει κι άλλα παιδιά, γιατί είναι και μοναχοπαιδί και δεν θέλουμε να γίνει κακομαθημένο. Το πρωί πάει παιδικό αλλά μετά τις 2 που τον κρατάει η γιαγιά είναι μέσα, και τηλεόραση θα δει και όλα τα χατίρια θα του κάνει...»

Μια σημαντική λειτουργία, που συντελεί στην νοηματοδότηση της πλατείας, είναι και η κοινωνικοποίηση των ίδιων των γονιών. Άλλωστε, ένας σημαντικός λόγος που προτιμούν τη συγκεκριμένη πλατεία είναι η τακτική συναναστροφή τους με τους άλλους γνώριμους γονείς. «Ύψυαντιόμαστε και μεταξύ μας οι γονείς, λέμε καμιά κουβέντα, πίνουμε τις μπύρες μας, τρώμε τα σουβλάκια μας, χαζολογάμε!». «Βγαίνει και παίζει το παιδί, ξεσκάμε κι εμείς γιατί ειδικά το καλοκαίρι δεν μας αρέσει κι εμάς να μένουμε μέσα. Ξέρεις, με το παιδί κλείνεται, νιώθεις αρκετά αποκλεισμένος και δεσμευμένος... αλλάζει η ζωή σου». «Ύψυαντάω και κανένα γνωστό της γειτονιάς. Ακόμα κι αν δεν έχουμε κανονίσει, ε... όλο και κάποιον θα βρω να πω μια κουβέντα... να περάσει η ώρα ευχάριστα».

Διαπιστώνεται ότι μέσα από αυτήν την διαδικασία αναπτύσσονται μεταξύ των γονιών και δίκτυα αλληλοβοήθειας. Αναφέρεται για παράδειγμα η πρακτική να φυλάει ο ένας γονιός το παιδί του άλλου, μέχρι να πάει αυτός για ψώνια ή να μιλήσει στο τηλέφωνο, αλλά και γενικότερα η εντύπωση ότι τα παιδιά είναι υπό μια ευρύτερη επίβλεψη από το σύνολο των ενηλίκων της πλατείας. Αποτυπώνεται δηλαδή μια γενικότερη αίσθηση οικειότητας και ευκολίας. Είναι χαρακτηριστικό το πόσο άμεσα ενεργοποιούνται οι γονείς όταν κατευθύνεται η μπάλα προς το δρόμο, κι ας μην παίζουν τα δικά τους παιδιά εκείνη τη δεδομένη στιγμή. Σημαντική συνεισφορά στο αίσθημα του οικείου θεωρείται επίσης η ανταλλαγή πληροφοριών για γιατρούς της γειτονιάς ή άλλες υποδομές που αφορούν είτε στα παιδιά είτε στους μεγάλους, όπως δραστηριότητες, εκδηλώσεις, σχολεία, φροντιστήρια, κτλ. «Μαθαίνεις και για γιατρούς, σχολεία, στέκια, μαγαζιά. Είναι και για τους γονείς καλή λύση», λέει μια μαμά. Ακόμα και ευκαιρίες εύρεσης εργασίας και επαγγελματικές αγωνίες έχουν συζητηθεί στο χώρο της πλατείας μεταξύ γονιών. «Μέχρι να μεγαλώσει το παιδί θα έχω κάνει κι εγώ κολλητές. Δηλαδή, με κάνα-δυο άτομα που δεν γνωριζόμασταν από πριν, έχουμε ανταλλάξει τηλέφωνα και κανονίζουμε και ανεξάρτητα από την πλατεία», αναφέρει μια άλλη μαμά

μαρτυρώντας όσο πιο χαρακτηριστικά γίνεται αυτήν την κοινωνική διάσταση του χώρου.

Οι περισσότεροι γονείς της έρευνας είναι γυναίκες, χωρίς να σπανίζει όμως και το ανδρικό φύλο. Συνήθως βρίσκονται σε μεικτές παρέες, αλλά κυρίως οι γυναίκες «κανονίζουν» την επόμενη συνάντησή τους - έστω και άτυπα. Εκπροσωπούν μια ευρεία γκάμα από οικογενειακά συστήματα¹¹, με ποικίλες οικογενειακές πρακτικές και αντιλήψεις, που όμως εντάσσονται και συνυπάρχουν μέσα σε ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο. Ένα πλαίσιο μέσο(μικρο)-αστικό, «δυτικού τύπου» και ελληνικής κατά βάση εθνικότητας, που έχει δυνατό ενοποιητικό στοιχείο του, την αίσθηση του ανήκειν σε μια ιδιαίτερη αστική περιοχή της μεγαλούπολης.

Όπως προκύπτει από το υλικό της έρευνας λοιπόν, η πλατεία γίνεται η χωρική έκφραση ενός κοινωνικού δικτύου που αρχικά αναπτύχθηκε προς ικανοποίηση μιας κοινής ανάγκης, το παιχνίδι των παιδιών, και επεκτείνεται πέρα από αυτή τη λειτουργία. Με αφορμή την χωρική πρακτική του παιχνιδιού των παιδιών στην πλατεία, επαναπροσδιορίζεται κατά κάποιο τρόπο και η έννοια της γειτονιάς, όχι με πολεοδομικούς, αλλά κοινωνικούς όρους. Γίνεται φανερό δηλαδή ότι εκτός από τα γεωγραφικά όρια, η αναγνώριση και ιδιοποίηση του συγκεκριμένου τμήματος της πόλης ως γειτονιάς ενισχύεται από τα κοινωνικά δίκτυα (οικογενειακά, φιλικά, γονεϊκά) που έχουν αναπτυχθεί σε αυτό και τις διαχρονικές διαδικασίες συγκέντρωσης των κατοίκων εκεί, πχ. κοινό παρελθόν, παιδική ηλικία (Βαϊού κ.α. 2007β). Είναι χαρακτηριστικό ότι στην ερώτηση «πώς αξιολογείτε την πλατεία - τι σημαίνει για εσάς» οι περισσότεροι γονείς συνέδεαν την πλατεία με τη γειτονιά και εξέλιξαν την απάντησή τους ως αξιολόγηση της γειτονιάς (τους).

«Είναι η πλατεία της γειτονιάς μας. Μια καλή γειτονιά ακόμα... έτσι, με καλό κόσμο και ωραίο περιβάλλον, ειδικά πάνω από την Αγίας Λαύρας. Δεν έχει χαλάσει και μπορούν ακόμα τα παιδιά να παίζουν έξω!»

11 ενδεικτικά αναφέρονται: μονογονεϊκές οικογένειες, δυο γονείς με ένα ή δυο παιδιά, γεινίαση με γιαγιά και παππού, που συμμετέχουν ενεργά στην καθημερινότητα της οικογένειας ή πυρηνικές οικογένειες χωρίς βοήθεια από ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον.

«Η πλατεία ή η γειτονιά γενικότερα;... Η πλατεία βολεύει στην καθημερινότητα, από πρακτικής άποψης, είναι μια καλή διέξοδος, ε... είναι συμπαθητικά και είναι και κοντά. Εγώ δεν οδηγώ και θα μου ήταν μεγάλο πρόβλημα να μην είχε πουθενά να πάω με το καρότσι. Πάμε παντού με τα πόδια – και για τα ψώνια μας και όλα. Για την περιοχή γενικά... ε, είναι κατάλληλη για οικογένεια γιατί δεν έχει τόσο πολύ κίνηση, φασαρία και πολυκοσμία, αλλά έχει μέρη να βγαίνεις από το σπίτι, ακόμα και με το παιδί μαζί!»

«Εδώ μεγάλωσα κι εγώ, και την αγαπώ αυτή την πλατεία, εδώ έπαιζα κι εγώ. Ήσυχη περιοχή γενικά, και περιποιημένη, ε ...»

«Είναι κοντά, στη γειτονιά, ερχόμαστε με τα πόδια, έστω και για λίγο. Εντάξει, για το καλοκαίρι, είναι ότι πρέπει (που θες να βγαίνεις έξω κάθε μέρα...) /.../ Μερικές φορές έρχεται κι η μάμα μου που μένει κοντά, για βόλτα.»

Από την άλλη, ένας γονιός επισήμανε: «Βολεύει (η πλατεία) σε καθημερινή βάση αλλά εντάξει δεν μας άλλαξε και τη ζωή ... Στην αρχή, όταν πρωτο-μετακομίσαμε εδώ που ήταν ο γιός μας μωρό, χαρήκαμε πολύ που μάζευε κόσμο η πλατεία! Είναι όμως ο κόσμος κάπως, είναι κάπως κλειστή κοινωνία. Αν δεν είσαι γνωστός από παλιά, αργείς να ενσωματωθείς. Είναι ίσως επειδή οι περισσότεροι μεγάλωσαν εδώ ή έζησαν αρκετά χρόνια πριν κάνουν οικογένεια, γνωρίζονται μεταξύ τους.» Φαίνεται λοιπόν ότι η δυσκολία στην ενσωμάτωση στο δεδομένο κοινωνικό δίκτυο νοηματοδοτεί αρνητικά το χώρο –της πλατείας και της γειτονιάς.

Τέλος, η καλή (ή κακή, αντίστοιχα) φήμη και κοινωνική φυσιογνωμία της γειτονιάς συσπειρώνει (ή στιγματίζει) τους κατοίκους της. Ενώ η διάκριση μεταξύ καλού και κακού κόσμου, που έφερνε συνήθως αμηχανία στους συμμετέχοντες, επανερχόταν στη συζήτηση αρκετά συχνά, μέσα από το πρίσμα της γειτονιάς ως χώρου κοινωνικοποίησης των παιδιών και μάθησης συμπεριφορών.

«.../ Εκεί που μένει η νονά του πάλι (Κολωνό- Σεπόλια) έχει μια πολύ ωραία πλατεία και με παιδική χαρά κι από όλα, αλλά είναι κατειλημμένη σχεδόν από τσιγγάνους. Εντάξει δεν νιώθει και πολύ άνετα να πηγαίνει με τα παιδιά και να παίζουν με τα γυφτάκια: όχι από ρατσισμό αλλά από

θέμα ασθενειών, καθαριότητας, συνηθειών και γενικά είναι διαφορετικός ο τρόπος ζωής. Εδώ, είμαστε πολύ πιο καλά.»

«Είναι ένα αρκετά ασφαλές και καθαρό μέρος. Μαζεύει καλό κόσμο γενικά και τα παιδιά εκτός εξαιρέσεων παίζουν καλά. Είναι και μερικά ανακατωσούρες και φασαρτζήδες αλλά μεμονωμένα περιστατικά. Γενικά, δεν φοβάμαι κακές επιρροές και περίεργες συνήθειες, όπως αλλού. Είναι ωραίο να έχουν να παίζουν τα παιδιά και κάπου έξω ελεύθερα, ξέγνοιαστα!»

Έμφυλες διαστάσεις του παιχνιδιού

Κατά τη διαδικασία του παιχνιδιού συμμετέχουν ενεργά τα στοιχεία του χώρου και τα διάφορα αντικείμενα, που εκτός από την υλική τους υπόσταση φορτίζονται με συμβολικές σημασίες και περιεχόμενα, αλλά και τα ίδια τα σώματα των παιδιών, που αποτελούν ίσως τα πιο δυναμικά στοιχεία στο χώρο. Σύμφωνα με την παρατήρηση στο πεδίο έρευνας, τα παιδιά πειραματίζονται με σχέσεις εγγύτητας, επαφής και με τον συντονισμό των σωμάτων τους, αλλά επίσης εξασκούν πρακτικές αναπαραγωγής έμφυλων προτύπων (Colls & Hörschelmann, 2009; Kankaa, Wagnerb, Schoberc & Spielc, 2013). Το σώμα, άλλωστε δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό ως υλικότητα αυτή καθαυτή, αλλά ως φορέας νοημάτων που πραγματώνεται ταυτόχρονα με την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου και το φύλο, μέσα από μια σειρά πράξεων οι οποίες επαναλαμβάνονται, αναθεωρούνται και παγιώνονται μέσα στο χρόνο.¹² Σε αυτή τη διαρκή διαδικασία συγκρότησης της

12 Η πραγμάτωση του σώματος μας, σύμφωνα με την Butler (2006, 2009), επιτελείται μέσα από επαναλαμβανόμενες κοινωνικές τελετουργίες και καθημερινές σωματικές πρακτικές, που παραπέμπουν στα κανονιστικά πρότυπα που οι κοινωνίες έχουν επιβάλει σχετικά με την έμφυλη ταυτότητα. Θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε δηλαδή το φύλο σαν μια ιδεατή κατασκευή, η οποία αποκτά υπόσταση και σωματική έκφραση προοδευτικά μέσα στο χρόνο, μέσα από ένα πολύπλοκο κυκλικό φαινόμενο που συμβαίνει σε πολλά επίπεδα ταυτόχρονα, και συνδέεται με το κυρίαρχο ιδεώδες που η εκάστοτε κοινωνία έχει για το φύλο. Την ίδια στιγμή όμως, κατά έναν πολύ κρίσιμο τρόπο, εμείς οι ίδιοι πραγματώνουμε τα σώματά μας. Ως ένα βαθμό δηλαδή, ο καθένας πραγματώνει το σώμα του διαφορετικά από τους συγχρόνους του, καθώς κι από τους

ταυτότητας, συμμετέχουν καθοριστικά, συνειδητά και ασυνείδητα, με πολλαπλές πρακτικές διαπαιδαγώγησης, «οι κατεξοχήν πολιτισμικοί διαμεσολαβητές, οι γονείς, καθώς και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και το σχολείο» διαμορφώνοντας προσδοκίες και στερεότυπα ως προς το τι θεωρείται «αγορίστικο» και «κοριτσίστικο» (Φρειδερίκου & Φολέρου, 2004).

Στο σύνολο των παρατηρήσεων πεδίου, διαπιστώνεται πράγματι ότι το παιχνίδι των παιδιών, και κατ' επέκταση η σχέση τους με το χώρο, δεν είναι ουδέτερη από το ποιους ρόλους, αντιλήψεις και στερεότυπα αναπαράγουν. Φαίνεται ότι αρκετές από τις εκφράσεις παιχνιδιού είναι στερεοτυπικές ως προς το φύλο, κυρίως όταν εμπλέκονται στη διαδικασία αντικείμενα που τα παιδιά φέρνουν από το σπίτι. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια όταν παίζουν ομαδικά με αντικείμενα από το σπίτι τους, χρησιμοποιούν κούκλες, καρότσια με μωρά, κουζινικά, αλλά και ποδήλατο ή πατίνι. Αντίστοιχα, τα αγόρια φέρνουν μπάλες, οχήματα, σπαθιά, εργαλεία κήπου και ποδήλατα. Τα αντικείμενα που χρησιμοποιούν τα κορίτσια δηλαδή, αναπαράγουν σε γενικές γραμμές ρόλους στερεοτυπικά «γυναικείους», που τοποθετούνται περισσότερο εντός του σπιτιού. Αντίθετα, οι αναπαραστάσεις που προάγουν τα «αγορίστικα» παιχνίδια-αντικείμενα αναφέρονται περισσότερο στον ανοιχτό χώρο της πόλης (πραγματικό και φανταστικό).

Αντίστοιχα είναι και τα παιχνίδια ρόλων που έχουν σε μεγάλο βαθμό έμφυλο «στερεοτυπικό» χαρακτήρα και θεματολογία. Το παιχνίδι των κοριτσιών αναφέρεται σε δραστηριότητες νοικοκυριού, μητρικού ρόλου, δραστηριοτήτων λεπτής κίνησης (μπαλέτο) και είναι πιο στατικό. Τα παιχνίδια των αγοριών είναι πιο ομαδικά και απαιτούν ταχύτητα, δύναμη (π.χ. ποδόσφαιρο) και περισσότερη δράση, με θεματολογία ιστορίες πειρατών, διασώσεων, πυροσβεστών, αεροπόρων, υποθάλποντας ίσως μια κοινωνική προσδοκία για τον επαγγελματικό προσανατολισμό. Επίσης, τα κορίτσια συγκεντρώνονται σε παρέες δύο ή τριών, ενώ τα αγόρια «τριγουρίζουν» σε μεγαλύτερες και πιο ρευστές ομάδες. Σε αυτές τις περιπτώσεις παρατηρούνται συνήθως αμιγείς ομάδες ως προς το φύλο, με αποκλεισμό του άλλου φύλου, συχνά με αρκετά δηλωτικό τρόπο. Μάλιστα, όσο μεγαλύτερες είναι οι ηλικίες των παιδιών, τόσο περισσότερο βλέπουμε ομάδες ίδιου

προγόνους και επιγόνους του. Εκφάνσεις αυτής της διαδικασίας, είναι έκδηλες σε διάφορες πρακτικές της καθημερινότητας των παιδιών, με εξέχουσα το παιχνίδι τους.

φύλου, ενώ ακόμα και στα κοινά παιχνίδια παρατηρείται έμφυλη διαφοροποίηση ρόλων.

Είναι γεγονός πως τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια της ηλικιακής ομάδας μελέτης αρέσει να πειραματίζονται με παιχνίδια που ταιριάζουν στα στερεότυπα του φύλου τους. Ωστόσο, η παραπάνω περιγραφή δεν απεικονίζει καθολικά τον τρόπο που παίζουν τα παιδιά στην πλατεία, ούτε καν τον επικρατέστερο. Αρκετά συχνά, συναντάμε κορίτσια και αγόρια σε κοινά ομαδικά παιχνίδια, όπως κρυφτό, νερόμπομπες, σκαρφάλωμα στα εξωτερικά ερμάρια της ΔΕΗ ή πάνω στο άγαλμα, παιχνίδια με το χώμα και με κλαδιά, εξερεύνηση ανάμεσα στους θάμνους, αλλά και ποδηλατοδρομίες ή γύρους με το πατίνι. Τα παιδιά εξακολουθούν να φέρουν την έμφυλη ταυτότητά τους, αλλά το φύλο τους δεν σημαίνει αποκλεισμό του άλλου φύλου ούτε η αναπαραγωγή στερεότυπων είναι το ζητούμενο του παιχνιδιού. Μάλιστα, σε αυτή τη διαδικασία, σημαντική αναδεικνύεται η διαπροσωπική επαφή μεταξύ των παιδιών αλλά και το ενδιαφέρον του ίδιου του παιχνιδιού. Ασυναίσθητα, προωθούν πρακτικές αντίθετες από τις παραδοσιακές αντιλήψεις της έμφυλης διαφοράς, υπερβαίνοντας τους περιορισμούς που αυτές επιβάλλουν.

«Τα αγόρια παίζουν συνήθως μπάλα (με τα μεγαλύτερα παιδιά) και κάνουν ποδήλατο, γιατί δεν μπορούν να τα χαρούν αλλού, μέσα στο σπίτι ας πούμε. Φυσικά εξαρτάται από ποια παιδιά θα συναντήσουν.»

« Δες τώρα... κορίτσι είναι η δικιά μου, που σκαρφαλώνει στα δέντρα και τρέχει σαν το παρδαλό κατσίκι;»

Οι γονείς πάλι, συνήθως προσδοκούν από τα παιδιά τους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ανάγκες ανάλογα με το φύλο τους (Φρειδερίκου & Φολέρου, 2004). Στα αγόρια δικαιολογείται μεγαλύτερη ζωνηράδα και ένταση απ' ότι στα κορίτσια, που γενικώς θεωρούνται πιο υπάκουα και «λογικά». Οι πρακτικές και οι τρόποι με τους οποίους όμως, η κάθε οικογένεια τα υποστηρίζει και τα καθοδηγεί εξαρτάται από το πολιτισμικό της σύστημα, τη σχέση με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο αλλά και την ίδια την ιδιοσυγκρασία του παιδιού. Έτσι, στην πλατεία, συναντούμε ένα μεγάλο εύρος θέσεων, από την εμμονή στις παραδοσιακές κοινωνικές σημασίες και αξίες που αντιστοιχούν ανέκαθεν στα φύλα ως την συμμετρική διαπαιδαγώγηση των παιδιών βάση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του κάθε παιδιού. Πάντως, δεδομένου ότι τα παιδιά της ηλικιακής ομάδας που μελετάται δεν έχουν έρθει σε ιδιαίτερη επαφή με άλλα οργανωμένα κοινωνικά

συστήματα (σχολείο) το αυστηρά οικογενειακό πλαίσιο επηρεάζει σε μεγαλύτερο βαθμό ακόμα την συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας του κάθε παιδιού - μαζί και του φύλου του.

Ιδιαιτερότητες του πεδίου μελέτης, ως «κοινού τόπου» του καθημερινού

Η πλατεία Παπαδιαμάντη παρουσιάζει ενδιαφέρον όχι μόνο για τα παιδιά αλλά και για τους γονείς τους, γεγονός που, αν και γίνεται για διαφορετικούς λόγους, επηρεάζει τελικά την επιλογή του συγκεκριμένου χώρου ως πεδίο παιχνιδιού για τα παιδιά, ανάγοντάς τον σε «κοινό τόπο» της καθημερινότητας στη γειτονιά.

Σε αυτό το κεφάλαιο, επιχειρείται μια σύνοψη των παραγόντων που αναδεικνύουν και για τους ενήλικες συνοδούς, την πλατεία Παπαδιαμάντη σε επιλογή. Προκύπτει είτε πρωτογενώς από τα ίδια χαρακτηριστικά της, είτε μέσα από τη συγκριτική αξιολόγησή της σε σχέση με άλλους χώρους (της γειτονιάς ή ευρύτερης περιοχής). Χαρακτηριστικά είναι τα αποσπάσματα των συζητήσεων που ακολουθούν και αφορούν στην πλατεία Παπαδιαμάντη.

«Είναι όμορφα, καθαρά και βολικά. Είναι και ασφαλής ο χώρος γενικά, εκτός από τα αυτοκίνητα, που πρέπει να προσέχουμε μη βγει καμιά μπάλα έξω στο δρόμο. Επίσης, είναι ωραία και εύκολη η διαδρομή μέχρι εδώ, γιατί εντάξει... αν είχα να διασχίσω μεγάλο δρόμο, με τα παιδιά θα ήταν δύσκολο. Έχει και το σουπερ μάρκετ δίπλα, είναι πολύ καλό αυτό, συνδυάζω και ψώνια αρκετές φορές.»

«Είναι μια εύκολη και οικονομική λύση, γιατί δεν γίνεται να πηγαίνουμε συνέχεια σε παιδότοπους, θέατρα, κέντρα απασχόλησης ή να παίρνουμε το αμάξι. Το χειμώνα δεν μπορούμε να κάνουμε κι αλλιώς... εντάξει μες στο κρύο που να το φέρεις το παιδί, αλλά όταν φτιάχνει ο καιρός... ή όταν βγάζει ήλιο είναι καλά εδώ. Είναι γειτονιά. Υπάρχει η δυνατότητα να συναντιέται και με συμμαθητές και να παίζουν ωραία οπότε είμαστε κι εμείς ήσυχοι.»

«Δεν είμαστε και θαμώνες όπως (δείχνει) εδώ τα παιδιά, αλλά όποτε μας βγάζει ο δρόμος σταματάμε. Είναι κοντά, είναι γνωστό, όλο και

κάποιον θα βρούμε. Εντάξει, δεν έχει και πολλά να κάνει η μικρή, αλλά είναι μια καλή εναλλακτική όταν δεν έχουμε κανονίσει κάτι άλλο.»

«Εμένα με βολεύει περισσότερο τώρα με το μωρό. Παλιότερα, έπαιρνα το καρότσι και όπου μας βγάλει ο δρόμος, μέχρι Προμπονά φτάναμε ή με το αυτοκίνητο... Βεΐκου, Mall, Χαλάνδρι στα ξαδέρφια του. Τώρα με τα δυο, μου είναι πιο δύσκολο! Οπότε, τώρα την έχω εκτιμήσει την πλατεία. Κάθομαι εγώ με το καρότσι, ταΐζω, κοιμίζω κτλ την μικρή, περνάει όμορφα κι ο μεγάλος.»

«Και που αλλού να πάμε; στο πάρκο Δρακοπούλου είναι πολύ βρώμικα ούτε που να το σκεφτώ... στην Χαλεπά είναι πολύ εκτεθειμένα και φοβάμαι, στις άλλες πλατείες εδώ γύρω δεν πατάει ψυχή, τι να'μαστε μόνοι μας; Ε... αλλιώς μπαίνεις στο αμάξι. Να πας Προμπονά ή Βεΐκου, ή στου Άγιου Αντρέα, εκεί τη παιδική χαρά... Εκεί είναι καλά, αλλά είναι μεγάλη διαδικασία.»

«Εμείς περαστικοί είμαστε, ουσιαστικά. Για το «Τζιτζικας & Μέρμηγκας» ερχόμαστε, αλλά μας βολεύει. Τρώμε εμείς παίζουν τα παιδιά δίπλα... τα βλέπουμε, έχουμε τον έλεγχο. Ερχόμαστε κάποιες φορές γιατί μένουμε Γαλάτσι..»

Τα σχόλια των γονιών δε, αναφορικά με τα εναλλακτικά μέρη που επισκέπτονται κοντά στο σπίτι τους, συμπληρώνουν την εικόνα (που έχουν διαμορφώσει) για τις επιλογές της περιοχής Κυπριάδου και τις παραμέτρους που καθιστούν την Πλατεία Παπαδιαμάντη σε χώρο μοναδικό και ιδιαίτερο.

«**Στο άλσος Βεΐκου** είναι πολύ ωραία! Τα έχει όλα... και κούνιες και πάρκο και περίπατους και χώρο για ποδήλατο/πατίνι...Χορταίνει το μάτι πράσινο, αναπνέεις καθαρό αέρα, αλλά είναι πιο απομακρυσμένο... δεν μπορείς να πηγαίνεις και κάθε απόγευμα. Θεες να έχεις ώρες μπροστά σου... και με δυο παιδιά είναι δύσκολο σε καθημερινή βάση».

«Κάποτε ήταν ωραία **και στην πλατεία του Άγιου Αντρέα**. Πηγαίναμε συχνά, γιατί είχε και παιδική χαρά καινούρια και παρκάκι και γήπεδα και χώρο για βόλτες με ποδήλατο. Είχε και για εμάς τους μεγάλους επιλογές, μια καφετέρια και τριγύρω κάτι ταβερνούλες... αλλά τώρα έχει ψιλοχαλάσει.

Ξήλωσαν την Παιδική Χαρά για να τη ξαναφτιάξουν (μάλλον) και μαζεύεται όχι και τόσο καλός κόσμος. Πάντως εντάξει πηγαίνουμε...»

«Εδώ κοντά είναι ωραία και **στην Παναγίτσα (την πλατεία Καρκαβίτσα)**, αλλά είναι σκοτεινά και κάπως βρώμικα. Αυτή την αίσθηση δίνει. Το φθινόπωρο – άνοιξη δεν είναι να πλησιάζεις με παιδιά. Τόση σκοτεινιά και υγρασία, δεν σου κάνει καρδιά να σταθείς ... έχει και κάτι κούνιες βέβαια... πολύ παλιές». Μια μητέρα συμπληρώνει για το συγκεκριμένο χώρο: «Κοίτα, εμείς πηγαίνουμε εκεί γιατί μένει απέναντι ένας συμμαθητής του γιού μου και πάμε να παίξουν μαζί. Αλλά πιο συχνά έρχονται αυτοί σε εμάς στην πλατεία Παπαδιαμάντη που μαζεύεται και πιο πολύς κόσμος. Εγώ δεν το προτιμώ εκείνο το μέρος. Καμιά φορά συναντάς και άγνωστο κόσμο, κάτι ξένους να πίνουν μπύρες είχαμε δει μια φορά... Εντάξει για μια βολτίτσα καλά είναι, αλλά από την άλλη είναι πολύ σκιερά και τρομακτικά αν δεν έχει ήλιο και δεν μαζεύει παιδιά».

Για **την παιδική χαρά στην οδό Μητσάκη** επισημαίνεται ότι «αν και μικρός αυτός ο χώρος, βολεύει. Έχει δίπλα μια καφετέρια, είναι και ακριβώς δίπλα τα γήπεδα για τα μεγαλύτερα παιδιά... Ερχόμασταν πιο πολύ όταν ο μικρός μου ήταν πιο μικρός, που του άρεσαν οι κούνιες, και ο μεγάλος έπαιζε στο γήπεδο μπάσκετ...»

Διαπιστώνεται επομένως ότι οι συνθήκες του περιβάλλοντος, τα άψυχα αντικείμενα και τα έμψυχα υποκείμενα συνδιαλέγονται με το χώρο και το χρόνο, συγκροτώντας εντέλει συνθήκες επιλογής ή αποκλεισμού. Η μεγάλη απόσταση, το ακατάλληλο έδαφος, τα σκουπίδια, οι ακαθαρσίες των ζώων, ο κατεστραμμένος ή απλώς φθαρμένος από το χρόνο και τη χρήση εξοπλισμός, ο ελλιπής φωτισμός (τεχνητός και φυσικός) ειδικά κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών, που ο ήλιος δύει νωρίτερα, χαρακτηρίζουν τους χώρους δύσχρηστους και αφιλόξενους. Εξίσου αποτρεπτικά λειτουργεί η έλλειψη κοινωνικής αλληλεπίδρασης ή η αρνητικά χαρακτηρισμένη «κοινωνική φυσιογνωμία» ενός χώρου. Από την άλλη, η ύπαρξη πράσινου και η καλή συντήρηση αποτελούν λόγους επίσκεψης του. Εξίσου σημαντικός είναι ο βαθμός ενσωμάτωσης του χώρου στη συνολικότερη κοινωνική ζωή της γειτονιάς, χάρη στη δυνατότητα να συνδυάσει πολλαπλές λειτουργίες και ανάγκες, πχ ψώνια, επιστροφή από σχολείο, βόλτα, κοινωνικές σχέσεις, αίσθηση αλληλοβοήθειας και υποστήριξης. Η μίξη χρήσεων και το ότι ανήκει στη γειτονιά

φαίνεται να συντελούν ιδιαίτερα σε αυτή τη συνθήκη. Συνεπώς, είναι το σύνολο της διαδικασίας και η πρακτικότητά της που ενδυναμώνουν την εμπειρία του χώρου και τον εντάσσουν απόλυτα στην καθημερινότητα των ανθρώπων, στο εδώ και στο τώρα τους.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι οι σημαντικότεροι παράγοντες επιλογής και ιδιοποίησης του χώρου της πλατείας από τους ενήλικες χρήστες αφορούν:

- σε λόγους υγιεινής και ασφάλειας
- στο βαθμό ενσωμάτωσης της πλατείας στην καθημερινότητα των κατοίκων
- στη μίξη των χρήσεων γης,
- στην κυκλοφοριακή πυκνότητα της γειτονιάς,
- στην εγγύτητα και ευκολία πρόσβασης,
- σε κοινωνικούς παράγοντες που αφορούν τόσο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών όσο και των ενηλίκων
- σε λόγους πρακτικότητας (όπως η παροχή αλληλοβοήθειας μεταξύ γονιών)
- σε αισθητικούς λόγους (πράσινο, καλή κατάσταση),
- στην επιλογή λόγω ανάγκης «δια αποκλεισμού» των υπολοίπων εναλλακτικών στη γειτονιά

Συγκριτικός πίνακας των ελεύθερων χώρων της περιοχής Κυπριάδου

	Πλατεία Παπαδιαμάντη	Πλατεία Καρκαβίτσα	Πάρκο Δρακοπούλου	Παιδική χαρά στην Μητσάκη	Πλατεία Πικιώνη	Πλατεία Παπαλουκά
Μέγεθος	μικρό	μεσαίο	μεγάλο	μικρό	Μεσαίο-μεγάλο	μικρό
Παιδικός πληθ.	√ √ √	-	√ √	√ √ √	√	√ √
	Όλων των ηλικιών	Κάποιοι έφηβοι (Σπάνια)	Μωρά, νήπια και έφηβοι	Κυρίως Νήπια	Στάση μετά το σχολείο	Έφηβοι και σπανιότερα παιδιά δημοτικού
Λοιπός πληθ.	Ηλικιωμένοι Γονείς-κηδεμόνες Περαστικοί	Νεαροί Ενήλικες της γειτονιάς (Σπάνια)	Ηλικιωμένοι Συνοδοί Νεαροί Ενήλικες Ιδιοκτήτες σκυλιών	Συνοδοί	Νεαροί Ενήλικες	Ηλικιωμένοι Νεαροί ενήλικες Περαστικοί Ιδιοκτήτες σκύλων
Παγκάκια	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Πράσινο	ΝΑΙ	ΝΑΙ ΠΟΛΥ	ΝΑΙ ΠΟΛΥ	ΝΑΙ	ΝΑΙ ΠΟΛΥ	ΝΑΙ
	Επαρκής φυσ. φωτισμός - αερισμός	ΣΚΙΕΡΟ	Επαρκής φυσ. φωτισμός - αερισμός	Επαρκής φυσ. φωτισμός - αερισμός	ΣΚΙΕΡΟ Πολλά έντομα	Επαρκής φυσ. φωτισμός - αερισμός
Εξοπλισμός για παιχνίδι	ΟΧΙ	ΕΛΛΕΙΠΗΣ (κούνιες)	ΕΛΛΕΙΠΗΣ (κούνιες, τσουλήθρα)	ΕΛΛΕΙΠΗΣ (κούνιες)	ΕΛΛΕΙΠΗΣ κούνιες, τραμπάλα	ΟΧΙ
Καθαριότητα	√ √ √	√ √	√ √ (Ζώα)	√ √ √	√ (Ζώα)	√ √ (Ζώα)
Έκθεση σε κίνηση αυτοκινήτων	√	-	-	√	-	√ √ √
*** Πραγματοποιήθηκε βάση προσωπικών παρατηρήσεων και συνεντεύξεων						

Συνοψίζοντας, το περιβάλλον της γειτονιάς φαίνεται να αποτελεί για τα παιδιά ένα χωρικό συνεχές, όπου όχι μόνο το παιχνίδι στον «πολεοδομικό» χώρο της πλατείας, αλλά και οι μικρές καθημερινές διαδρομές συνιστούν παιγνιώδεις διαδικασίες. Αυτές οι διαδικασίες αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την κατοίκηση και ιδιοποίηση της γειτονιάς. Ο ελεύθερος και αδιαμόρφωτος (για παιχνίδι) χώρος της πλατείας Παπαδιαμάντη συγκεντρώνει χαρακτηριστικά που επιτρέπουν στα παιδιά να τον διαμορφώσουν στα μέτρα τους, τόσο σε υλικό όσο και σε φανταστικό επίπεδο. Και φαίνεται να είναι αυτή η απλότητα και η δυνατότητά του να ενεργοποιηθεί όχι μόνο ως υλικό υπόβαθρο αλλά και ως αντικείμενο παιχνιδιού, που τον κάνουν μοναδικό στα μάτια των μικρών χρηστών. (Holloway & Valentine, 2000; Owain, 2000)

Ο τρόπος που τα μικρά παιδιά βιώνουν τον χώρο και επιλέγουν να κινηθούν και να παίξουν (εντός και μαζί του) συχνά δεν συμπίπτουν με αυτά που θα υπέθεταν ή θα επέλεγαν ή θα προτιμούσαν οι ενήλικες συνοδοί τους. Η διαδρομή προς την πλατεία είναι γεμάτη παρακάμψεις, εναλλακτικές πορείες και στάσεις, αρκετά διαφοροποιημένες από τις χαρτογραφημένες διαδρομές (των ενηλίκων). Ο χώρος της πλατείας, μέσα από το παιχνίδι, μπορεί να μεταλλαχθεί σε έναν χώρο, που μικρή σχέση έχει με την υλική πραγματικότητα όπως αυτή αποτυπώνεται σε ένα πολεοδομικό σχέδιο ή μια φωτογραφία. Για τα παιδιά, είναι απόλυτα φυσιολογικό (και ίσως αυτονόητο) να τσαλαβουτήσουν στις λάσπες ή να σκαρφαλώσουν στα δέντρα και να τρυπώσουν στους θάμνους, συγκροτώντας νέες γεωγραφίες, ατομικούς και συλλογικούς μύθους και βιώματα. Αυτές οι εμπειρίες και πρακτικές τους όμως, και εντέλει η σχέση τους με το χώρο, καθορίζεται ανάλογα με τα περιθώρια που αφήνουν τα όρια και οι κυρώσεις που οι γονείς τους επιβάλλουν (σχετικά με την κίνησή τους στο χώρο, με το σεβασμό της ξένης παρουσίας, με ηθικούς κώδικες και κανόνες συμπεριφοράς, με ζητήματα ασφάλειας και αυτονομίας, με την ανάγκη κοινωνικοποίησης κτλ). (Benwell, 2013)

Κατά την παρατήρηση στο πεδίο, καθώς και τις απαντήσεις των γονιών ως προς το παιχνίδι των παιδιών στον εξωτερικό χώρο, διαπιστώνονται προσεγγίσεις αντιφατικές και αλληλεπικαλυπτόμενες, που συνυπάρχουν και εναλλάσσονται, αναζητώντας ίσως μια βιώσιμη ισορροπία μεταξύ τους. Ενώ οι έννοιες της

ελευθερίας και της αυτονομίας, όπως και η ανάγκη των παιδιών για κίνηση, κοινωνικοποίηση, αυθόρμητο παιχνίδι και εκτόνωση, αναγνωρίζονται από τους γονείς ως σημαντικές και θεμιτές για αυτή την ηλικιακή ομάδα, στην πράξη προσκρούουν συχνά σε ζητήματα ασφάλειας και προστασίας ανάλογα με τα υποκειμενικά όρια, τους φόβους και τις αντιλήψεις τους για το τι είναι παιδί. Ταυτόχρονα δε, είναι διάχυτη μια αίσθηση ανοχής προς τις ιδιαιτερότητες της παιδικής ηλικίας και σεβασμού των δικαιωμάτων της. (Βλ. επίσης Penn, 2005) *«Ε, παιδιά είναι... δεν θα παίξουν με τα νερά, δεν θα ανακατευτούν με τα χρώματα»*; Είναι ενδιαφέρον όμως ότι όταν αναφέρονται σε τέτοια θέματα οι γονείς χρησιμοποιούν συχνά έναν απολογητικό-ενοχικό λόγο. Χαρακτηριστικά ήταν τα παραδείγματα της έρευνας που αφορούν στην επαφή των παιδιών με τη φύση, στο απρόβλεπτο παιχνίδι με έντονη δράση, σε δραστηριότητες που περιλαμβάνουν αναρρίχηση και ισορροπία σε στοιχεία του χώρου, όπως τα εξωτερικά ερμάρια της ΔΕΗ, τα δέντρα ή το άγαλμα του Παπαδιαμάντη.

Συγκεκριμένα, από τη μια διαπιστώσαμε σε κάποιους γονείς έντονη την επιθυμία διαπαιδαγώγησης με έμφαση στην ανάγκη για αυτονομία, ανεξαρτησία και ελευθερία των παιδιών τους. Κάποια μαμά δήλωσε: *«Είναι σημαντική αυτή η αίσθηση ελευθερίας, το να περπατήσουν μόνοι τους, να τρέξουν όπου θέλουν, ακόμα και σε αυτό το μικρό χώρο. Κι όσο πιο ελεύθερα νιώθουν, τόσο πιο ευχαριστημένα και καλόβολα είναι μετά στο σπίτι.»* Ενδεικτικά είναι και τα λόγια του μπαμπά μιας 5χρονης μικρής, με ελαφριές κινητικές δυσκολίες, σχετικά με την αναρρίχηση των παιδιών στα χαμηλά ερμάρια (εξωτερικού χώρου) των πινάκων της ΔΕΗ: *«ε, ναι την αφήνω, γιατί πρέπει να μάθει να είναι αυτόνομη, να προσπαθεί, να επιμένει... και δεν θέλω να της κόβω τα φτερά. Όπως όλα κι αυτή! Απλά, είμαι εκεί κοντά, προσέχω μην πέσει να την πιάσω, να βοηθήσω»*. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η ηλικία διαπιστώθηκε να έχει σημαντικό ρόλο στο επίπεδο ελέγχου και επιτήρησης. *«Τον αφήνω πια να τρέχει μόνος του στο πεζοδρόμιο, μου πιάνει το χέρι όταν είναι να περάσουμε απέναντι ή να με οδηγήσει προς τα πού θέλει να πάμε, στη βόλτα μας ας πούμε. Εντάξει είναι και η περιοχή, δεν φοβάσαι... δεν έχει ούτε πολλά αυτοκίνητα ούτε ύποπτο κόσμο..»* λέει μια μαμά για τον τρίχρονο γιό της. Αντίθετα, το φύλο, τουλάχιστον για τις ηλικίες που εξετάζουμε, δεν φάνηκε να επηρεάζει ουσιαστικά τους όρους ελευθερίας των παιδιών, σε αντίθεση με αντίστοιχες μελέτες (για μεγαλύτερες ηλικίες) που συνδέουν την ανεξάρτητη κινητικότητα με το φύλο των παιδιών, με τα αγόρια να έχουν μεγαλύτερη ελευθερία

κινήσεων και λιγότερη επίβλεψη απ' ό,τι τα κορίτσια (Hillman et al., 1990, O'Brien et al., 2000, Tranter & Pawson, 2001 στο: Γαλάνη, 2011:38-39). Στη συγκεκριμένη έρευνα πάντως, ενώ εντοπίζεται ένας σχετικά μεγαλύτερος προστατευτισμός απέναντι στα κορίτσια, τελικά αυτός δεν διαφοροποιεί τις συνθήκες αυτονομίας των δυο φύλων.

Την ίδια στιγμή όμως, το ζήτημα της ασφάλειας των παιδιών προβάλλει σαφώς ως το βασικότερο και πρωταρχικό αίτημα των γονιών. Είναι κάτι που επαναφέρουν συνεχώς και διαπραγματεύονται αγωνιωδώς. Στην έννοια «ασφάλεια» όμως αποδίδονται πολλές διαφορετικές έννοιες, που σχετίζονται με αντικειμενικές συνθήκες αλλά και με ενήλικες αναπαραστάσεις και κατασκευές. Μια πολύ βασική ερμηνεία της συνδέεται με την κίνηση των αυτοκινήτων και τα ατυχήματα στο δρόμο, κάνοντας αναφορά σε μια δεδομένη αναπαράσταση της πόλης, ακόμα κι όταν οι αντικειμενικές συνθήκες δεν την δικαιολογούν. Η ιδέα της ασφάλειας αναφέρεται επίσης, στη σωματική ακεραιότητα των παιδιών που μπορεί να πλήττεται από πτώσεις, συγκρούσεις, τραυματισμούς. Συχνά δε, υπονοεί την συνύπαρξη «διονυσιακών» και «απολλώνιων» τύπων παιδιών στον ίδιο χώρο ή και την ύπαρξη άγνωστων και εν δυνάμει επικίνδυνων ατόμων. «Ασφάλεια... από ποια άποψη δηλαδή; Μην χτυπήσουν τα παιδιά; σίγουρα δεν έχει ειδικά υλικά για να μην τραυματιστούν αν πέσουν, ούτε η πλακόστρωση είναι η καταλληλότερη για να τρέχουν και να παίζουν παιδιά. Επίσης, είναι πολύ στριμωγμένη η πλατεία, συχνά πέφτουν το ένα πάνω στο άλλο, ειδικά κάτι μεγαλύτερα που τρέχουν σαν τρελά με τα ποδήλατα πάνω στα μικρά που μόλις περπατάν... Τώρα, από άγνωστους και περίεργους θαμώνες... δεν υπάρχουν. Δεν έρχονται εδώ να πίνουν και να φωνάζουν, όπως γίνεται στο πάρκο Δρακοπούλου ας πούμε». Την ευρύτερη έννοια του ασφαλούς χώρου συμπληρώνει επίσης το ζήτημα της ύπαρξης κατάλληλου, ασφαλούς εξοπλισμού παιχνιδιού. «Πάντως, λείπει μια παιδική χαρά να παίζουν τα παιδιά μας με ασφάλεια. Τρία σημεία υπάρχουν όλα κι όλα στην Κυπριάδου, υποτυπώδεις παιδικές χαρές εννοώ, κάποια όργανα κι αυτές έχουν να αναμορφωθούν από την εποχή που φτιάχτηκαν...βρωμερές και επικίνδυνες.» Αυτό το αίτημα για ασφάλεια, όπως αυτή ορίζεται κάθε φορά, μεταφράζεται συχνά σε μια τάση χωρικού περιορισμού και ελέγχου των παιδιών. «Δεν θα περάσετε αυτά τα κάγκελα! Αλλιώς φύγαμε!» απειλεί ένας μπαμπάς προς προστασία της κόρης του από τα διερχόμενα αυτοκίνητα. «Όχι πάλι στα χώματα! Βγείτε από τα παρτέρια!», ακούω μια μαμά να προτρέπει μια παρέα παιδιών να κινηθούν μόνο στην πλακόστρωτη επιφάνεια της πλατείας. «Εγώ δεν πολυέρχομαι (στην

Παπαδιαμάντη). Προτιμώ στη Μητσάκη που είναι πιο ήρεμα. Εδώ είναι αρένα. Κινδυνεύουν να πέσουν το ένα πάνω στο άλλο, παίζουν μπουγέλο το καλοκαίρι, μέσ' τις λάσπες, μέσα στα χώματα ... ο μικρός ενθουσιάζεται με όλα αυτά και μου είναι δύσκολο να τον μαζεύω. Πάω στη Μητσάκη λοιπόν με το καρότσι, τον κάνω κούνια, χαζεύουμε και τα γήπεδα» ομολογεί με κάπως απολογητικό ύφος η μαμά ενός 3χρονου.

Μια σχετική διαπίστωση που προέκυψε μέσα από τις αφηγήσεις των ενηλίκων είναι ότι εκφράζεται ως αυτονόητη ή «κοινώς αποδεκτή» η άποψη ότι δεν είναι ασφαλές για τα παιδιά να κυκλοφορούν στην πόλη μόνα τους και ότι η ενήλικη επίβλεψη είναι απαραίτητη. Είναι γεγονός ότι στις αφηγήσεις, η αναπαράσταση της Αθήνας ως μεγαλούπολης την τοποθετεί αυτομάτως στην γενική κατηγορία του αφιλόξενου και επικίνδυνου περιβάλλοντος. «Δε λες που την έχουμε αυτήν την πλατεία; Γιατί για να μεγαλώνεις παιδί στην Αθήνα ... κάτι τέτοια μέρη σου λύνουν τα χέρια», λέει ένας πατέρας ... «Ασφάλεια στην Αθήνα, με τόσο άγνωστο κόσμο που πάει κι έρχεται, και τόσους τρελούς που παίρνουν ένα αυτοκίνητο και πάνε... ε, δεν θα το έλεγα!» Εντούτοις, αναλύοντας το υλικό της έρευνας, διαπιστώνεται μια απόκλιση μεταξύ της θεωρητικής αναπαράστασης της Αθήνας ως μεγάλης πόλης (με τους κινδύνους της που ασφαλώς δεν υποτιμώνται) και της καθημερινής πρακτικής στη συγκεκριμένη γειτονιά, όπου διαδραματίζεται η ζωή των συγκεκριμένων ανθρώπων. Από τις αφηγήσεις των γονιών, αποκομίζεται η εντύπωση ότι η αυτονομία-ελευθερία των παιδιών στη γειτονιά, τόσο σε επίπεδο κινήσεων όσο και σε επίπεδο επικοινωνίας είναι εφικτή, παρά την κυρίαρχη ιδέα της σύγχρονης αστικής πραγματικότητας που αιωρείται σαν κοινή (ή κενή;) «αλήθεια». Μέσα από την πολλαπλότητα της έννοιας «ασφάλεια» και τις πρακτικές που υποστηρίζονται στον γνωστό χώρο του καθημερινού, το θέμα της ασφάλειας στη γειτονιά τίθεται σε διαφορετική βάση. Οι συνθήκες των σύγχρονων πόλεων σαν μια γενικότητα (αυτοκίνητα, εγκληματικότητα, κοινωνική κινητικότητα κτλ) δεν αμφισβητούνται φυσικά. Όμως, αφενός ελέγχονται κατά περίπτωση, αφετέρου οδηγούν σε πρωτοβουλίες και πρακτικές επιβίωσης, που με τη σειρά τους μεταλλάσσουν τη λειτουργία της πόλης, τουλάχιστον στην μικροκλίμακά της. Οι περισσότεροι γονείς έτσι δηλώνουν διατεθειμένοι να επιτρέψουν στα παιδιά τους ένα ορισμένο βαθμό αυτονομίας (π.χ. με τα πόδια στο σπίτι ενός φίλου, επιστροφή από το σχολείο κτλ), ένα βαθμό πάντως πολύ μεγαλύτερο από το τυπικό αστικό πλαίσιο, που οι ίδιοι είχαν αρχικά ορίσει. «Κάποτε, όταν μεγάλωνα

εδώ εγώ ήταν αλλιώς τα πράγματα, μας φώναζαν από τα μπαλκόνια για να γυρίσουμε σπίτι... Τώρα, όχι, δεν φαντάζομαι να έρθει μόνος του (το παιδί) στην πλατεία και να επιστρέψει σπίτι όταν νυχτώσει, εντάξει τέσσερα μισό είναι. Αργότερα όμως γιατί όχι με παρέα; Τώρα τον αφήνω στην πλατεία μόνο του, για να πάω ως το σουπερ μάρκετ απέναντι, αν είναι κάποιος εδώ που τον γνωρίζει, που όλο και κάποιος είναι, εδώ που τα λέμε!» «Εδώ στην πλατεία υπάρχει μια ασφάλεια, το νιώθεις. Ίσως επειδή γνωριζόμαστε γενικά μεταξύ μας, ίσως επειδή είναι μικρός ο χώρος και ελέγχεται, τουλάχιστον με το μάτι, δηλαδή... δεν τολμάει κάποιος άγνωστος να πλησιάσει τα παιδιά... μπορεί να κινήσει υποψίες. Και γενικά, η γειτονιά είναι φιλική για παιδιά. Ήσυχη, καθαρή, μεγάλα πεζοδρόμια, πράσινο, αρκετές πλατείες, δεν έχει πολλούς μετανάστες και τέτοια». Οι περισσότεροι γονείς δηλαδή μεταφέρουν ένα γενικό αίσθημα «ασφάλειας» στη γειτονιά τους, που συνδυάζεται αφενός με τα αστικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου χώρου (συγκεκριμένα τα χαμηλά σπίτια, τα μεγάλα πεζοδρόμια, τα όμορφα σπίτια, το πράσινο και το δίκτυο πλατειών), αφετέρου με την αίσθηση της κοινότητας και το δίχτυ ασφαλείας και αλληλοβοήθειας που αυτή εξασφαλίζει στα μέλη της.

Μήπως όμως αυτή η πολυπόθητη ασφάλεια και σταθερότητα του οικείου ενέχει την συγκρότηση μιας κλειστής κοινότητας που προϋποθέτει ή οδηγεί σε αποκλεισμούς; Μήπως τελικά, παραπέμπει σε μια ακόμα θωράκιση σε κλειστά σχήματα και θεωρητικές κατασκευές, όπως κάποιιοι γονείς εισέπραξαν και αποτύπωσαν σαν δυσκολίες ένταξης σε μια πολλά υποσχόμενη γειτονιά; «Καλά είναι, αν είσαι από εδώ και έρχεσαι με παρέα. Αλλιώς, είναι κάπως κλειστός ο κόσμος. Δείχνει ένα μέρος φιλόξενο για τα παιδιά, και συνοικιακό. Λες θα προσαρμοστούμε αμέσως, αλλά ξέρεις τα παιδιά είναι σκληρά δεν χαρίζονται. Και οι γονείς τους το ίδιο εδώ στην πλατεία. Στην αρχή όταν πρωτοερχόμασταν, που δεν ξέραμε κανέναν, σαν να μην υπήρχαμε. Αόρατοι! και άμα τα παιδιά τους δεν έπαιζαν το δικό μου και του το λέγανε στα μούτρα, καμία αντίδραση από τους γονείς. Να του πει "παίξε και το παιδάκι" ή κάτι τέτοιο... Μια φορά που ήθελε να παίξει με ένα παιχνιδάκι άλλου παιδιού και του το ζήτηγε ευγενικά... ο πατέρας γυρνάει και λέει: "άσε δε θέλει να σου το δώσει, μην επιμένεις"! Αργότερα, που γνωριστήκαμε και κατάλαβαν ότι είμαστε κάτοικοι της περιοχής, έφτιαξαν τα πράγματα. Μας αναγνώριζαν, με καλούσαν να κάτσω στο παγκάκι μαζί τους. Μόνο μετά από πολύ καιρό όμως, που συναντιόμασταν στο Σούπερ Μάρκετ ή στο κολυμβητήριο για τα παιδιά μας. Και δεν ήμουνα και καμιά πολύ διαφορετική

από εκείνους... να ξεχωρίζω βρε παιδί μου, ε, ας πούμε μετανάστρια να μη μιλάω καλά τα ελληνικά, ρακοσυλλέκτρια, αναρχική, θεούσα με τα 5 παιδιά! Καταλαβαίνεις τι εννοώ...» διατυπώνει πολύ δεικτικά μια μητέρα.

Μια άλλη πτυχή των συζητήσεων αναφέρεται στην αναθεώρηση (και ίσως τελικά την αποδυνάμωση) των χωρο-πολιτισμικών δίπολων «δημόσιος και ιδιωτικός χώρος», «εξειδικευμένα και μη εξειδικευμένα μέρη για παιδιά». Γενικά, ο δημόσιος χώρος, όταν αφορά στη συγκεκριμένη γειτονιά, αναλύεται βάση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του, και όχι κάτω από την γενική κατηγορία «αστικός δημόσιος χώρος», που παραπέμπει σε χαρακτηρισμούς όπως αφιλόξενος, επικίνδυνος, ακατάλληλος, κτλ. Οι πλατείες, οι παιδικές χαρές και τα πάρκα κατονομάζονται, περιγράφονται και αξιολογούνται με εξαιρετική ακρίβεια, βάση προσωπικών εμπειριών (Πίνακας στη σελ.58). Συγκεκριμένα, η περίπτωση της πλατείας (Παπαδιαμάντη) αντιμετωπίζεται ως ισοδύναμη επιλογή με «αυτονόητα ασφαλείς» χώρους για παιδιά, όπως το σπίτι, οι παιδότοποι και οι ειδικά σχεδιασμένοι χώροι των παιδικών χαρών, που επίσης επιλέγονται με σκοπό το παιχνίδι και την κοινωνικοποίηση των παιδιών. Μάλιστα, από κάποιους αμφισβητείται και η «αυτονόητη» καταλληλότητά τους. Αναγνωρίζεται για παράδειγμα ότι τα παιδιά στους παιδότοπους και τις παιδικές χαρές είναι πιο εκτεθειμένα σε ασθένειες και τραυματισμούς¹³ ή ότι δεν απολαμβάνουν ποικιλία δραστηριοτήτων, για αυτό «δεν είναι και για κάθε μέρα». Έπειτα, πάνω στη συζήτηση αναφέρεται ότι η διαρκής επίβλεψη των παιδιών στο χώρο των παιδικών χαρών λειτουργεί κάποιες φορές αποτρεπτικά για τους γονείς, γιατί είναι μια κουραστική και καταπιεστική διαδικασία, που ίσως να μετακυλά και στα παιδιά.

«Και στη παιδική χαρά και την πλατεία πηγαίνουμε γιατί εκεί έρχονται αντιμέτωπα με άγνωστες καταστάσεις και πρέπει να τις χειριστούν. Προτιμούμε όμως να βρισκόμαστε με φίλους στο σπίτι. Γνωρίζουμε πώς έχουν μεγαλώσει τα παιδιά τους, είναι και πιο ελεγχόμενη η κατάσταση: τα προσέχουμε καλύτερα, ξέρουμε με ποια παιχνίδια θα παίξουν, δεν έχουμε και πολλούς τσακωμούς. Δεν είναι όμως εύκολο στην Αθήνα. Οπότε, ναι! και στις πλατείες και τις παιδικές χαρές...»

13 Επισημαίνεται το ίδιο και σε αντίστοιχες έρευνες στη σχετική βιβλιογραφία: Penn, 2005

« [...] αλλά πάλι στην παιδική χαρά, πρέπει να είσαι από κοντά τους συνέχεια, να τα κάνεις κούνια, να τους δίνεις το χέρι, να τους λες να περιμένουν τη σειρά τους στη τσουλήθρα, εγώ δεν περνάω και τόσο καλά... ενώ εδώ συναντάω και άλλους γονείς, γνωστούς, κι όταν είμαστε όλοι μαζί τα προσέχουμε ευκολότερα τα μικρά.»

«Στο πάρκο Προμπονά [...] αλλά στην παιδική χαρά δεν χαιρόνται τόσο... είναι κάπως σαν ηλεκτρισμένα... ενώ έξω φοβερή συνεργασία μεταξύ τους.»

«Σε παιδότοπους πάμε καμιά καθημερινή, που είναι πιο ήσυχα, αν δεν έχουμε προγραμματίσει κάτι άλλο. Πιο συχνά το χειμώνα και την άνοιξη, που δεν έχουμε πολλές επιλογές εξωτερικών χώρων. Πάμε να πιούμε το καφεδάκι μας λίγο ήρεμα με κανένα φίλο, γιατί τα προσέχουν άλλοι όση ώρα παίζουν, εκτονώνονται και τα παιδιά! Τα ΠΣΚ όμως γίνεται χαμός! Το αποφεύγουμε τότε»

Για τους παιδότοπους, επίσης:

« [...] κυκλοφορούν και πολλές ιώσεις μωρέ σε τέτοια μέρη και εμάς που αρρωσταίνει συχνά ο δικός μας... είμαστε επιλεκτικοί!!»

«Όχι παιδότοπους! ... ο μεγάλος μου ο γιός είχε σπάσει την κνήμη του σε παιδότοπο (του έπεσε πάνω ένα άλλο παιδάκι) και τους έχω από φόβο!»

Τελικά, το ποιο περιβάλλον θεωρείται φιλικό και κατάλληλο για το παιδί εξαρτάται, εκτός από την υλική υποδομή του, και από μια σειρά συνειδητών ή ασυνείδητων παραγόντων: κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, αναπαραστάσεις για το χώρο και την παιδική ηλικία, προσωπικά βιώματα, επικρατούσες αντιλήψεις και κυρίαρχα κανονιστικά πρότυπα, από τη δυναμική των καθημερινών διαδικασιών και πρακτικών που συντελούνται σε αυτό. Έτσι, κάποιοι χώροι της γειτονιάς, όπως η πλατεία Παπαδιαμάντη, παρά τη μορφολογική τους ακαταλληλότητα, αναδεικνύονται (και επιλέγονται από τους γονείς) ως ασφαλείς για τα παιδιά, επιτρέποντάς μια μορφή «ελευθερίας» ή σίγουρα τη χαλάρωση των συνθηκών επιτήρησης και περιορισμού τους στο δημόσιο χώρο. Έστω κι αν αντανακλούν μια

ακόμα ενήλικη αναπαράσταση του χώρου, πάντως προβάλλουν πάνω στο σήμερα και αφήνουν στα παιδιά, μέσα στον ενήλικο κόσμο, το περιθώριο να δώσουν υλική υπόσταση στους μοναδικούς τους «τόπους» (Holloway&Valentine, 2000; Γαλάνη,2011; Owaïn,2000). Στο πλαίσιο αυτού του ελεύθερου παιχνιδιού τους, τα παιδιά μπορούν να μετατοπίζουν γεωγραφικά όρια, να δημιουργούν νέες χωρικότητες, να αμφισβητούν δεδομένους κώδικες, στερεοτυπικές ταυτότητες, απλουστευτικές κατασκευές και χωρικά «αυτονόητα» (Μίχα, 2012:81). Με έναν τρόπο απλό και σταθερό¹⁴, τα παιδιά παρασύροντας μαζί και τους γονείς τους, αμφισβητούν την έννοια του στατικού και μονοσήμαντου χώρου, διαπραγματεύονται την έννοια του ανήκειν, αλλά και αποσταθεροποιούν την απλουστευτική αναπαράσταση της αφιλόξενης πόλης. Υπό αυτό το πρίσμα, τα παιδιά δεν μένουν παθητικοί θεατές, αλλά κατά κάποιο τρόπο συμμετέχουν ενεργά, στη διαμόρφωση του δικού τους αστικού «μικρόκοσμου» - ενός μικρόκοσμου, άμεσα συνδεδεμένου με χωρο-κοινωνικές σχέσεις και διαπλοκές. Κι ακριβώς επειδή οι ανάγκες και οι πρακτικές των παιδιών διαφέρουν από αυτές των ενηλίκων και ποικίλλουν ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (φύλο, ηλικία, πολιτισμικό πλαίσιο, οικογενειακό περιβάλλον, κ.α.), η συνεισφορά τους στην κατανόηση του χώρου είναι μεγάλη. Η διαφορετικότητα και η ποικιλία των παιδικών πρακτικών, προσφέρουν την ευκαιρία να ανιχνευτούν ευκολότερα οι πολλαπλές ποιότητες και αναγνώσεις του χώρου.

Παίρνοντας αποστάσεις λοιπόν από τη μακροσκοπική θεώρηση¹⁵ της πόλης και εστιάζοντας στην καθημερινότητα και στις μικρές λεπτομέρειές της, όπως το παιχνίδι των παιδιών, με μια λογική που δεν αφορά πλέον το «μέσο χρήστη» ή το «παιδί» ως αναπαράσταση όλων των παιδιών, αποκαλύπτεται η πολυπλοκότητα και συνθετότητα της αστικής εμπειρίας, ο πραγματικός τρόπος παραγωγής του χώρου. Και είναι η δυναμική αυτής της πολυπλοκότητας, που οδηγεί στην κατανόηση της σχεσιακής κατασκευής του χώρου, αναθεωρεί τις ίδιες τις έννοιες

14 μέσω «σιωπηλών και λεπτοτεχνημένων τακτικών», για να δανειστούμε τα λόγια του De Certeau (2010:27)

15 μια θεώρηση που αναφέρεται σε μεγάλο βαθμό σε λειτουργικές ολότητες και θεωρητικές κατασκευές

της παιδικής ηλικίας και του χώρου και τελικά αναδεικνύει την ανθρώπινη και ποιητική διάσταση της πόλης.



Εικόνα 17 (πηγή: www.otherside.gr)

ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Aitken, St. (2001), *Geographies of Young People; the Morally Contested Spaces of Identity*, London & New York: Routledge

Colls, R. & Hörschelmann, K. (2009), «The geographies of children's and young people's bodies», στο περιοδικό *Children's Geographies*, Vol.7, No.1, σελ.1-6

Harvey, D. (1973), *Social Justice and the City*, the Johns Hopkins University Press

Harvey, D. (2005), «Ο χώρος ως λέξη - κλειδί», (μτφρ. Δ. Σιατίτσα, Χ. Κωνσταντάτος), στο *Γεωγραφίες* τ.10, σελ. 21-42

Holloway, S. & Valentine, G. (eds.) (2000), *Children's Geographies: Playing, living, learning*, New York: Routledge

Holloway, S. & Valentine, G. (2000), «Children's geographies and the new social studies of childhood», στο Holloway & Valentine (eds.), *Children's Geographies: Playing, living, learning*, New York: Routledge, σελ. 1-22

Horton, J., Kraftl, P. and Tucker, F. (2008), «The challenges of 'Children's Geographies': a reaffirmation», στο *Children's Geographies*, Vol. 6, No. 4, σελ. 335-348

Hörschelmann, K. and van Blerk, L. (2012), *Children, youth and the city*, London & New York: Routledge

Hubbard, Ph., (2006), *City*, London and New York, Routledge

Kankaa, Wagnerb, Schoberc & Spielc, 2013, «Gender-stereotyped attitudes in kindergarten students: A multicausal analysis», στο *The European Journal of Social & Behavioural Sciences* (eISSN: 2301-2218) <http://dx.doi.org/10.15405/ejsbs.112>

Kong Lily, 2000, «"Nature's dangers, nature's pleasures": Urban children and the natural world», στο Holloway & Valentine (eds.), *Children's Geographies: Playing, living, learning*, New York: Routledge, σελ. 223-233

- Lefebvre, H.** (1984), *The Production Of Space*, Οξφόρδη: Blackwell
- Lefebvre, H.** (1991), «*Critique of Everyday Life*», trans. J. Moore, London and New York: Verso (first edition in French 1947)
- Lefebvre, H.** (2007), *Δικαίωμα Στην Πόλη: Χώρος Και Πολιτική*. Μετάφραση Παναγιώτης Τουρνικιιώτης και Κλωντ Λοράν. Αθήνα: Κουκίδα
- Matthews, H., Limb M., and Taylor, M.** (2000), «The street as thirdspace», στο Holloway & Valentine (eds.), *Children's Geographies: Playing, living, learning*, New York: Routledge, σελ. 54-68
- Massey, D.** (1994), «A global sense of place», στο: Massey Doreen *Space, Place, and Gender*, University of Minnesota Press, Minneapolis, σελ.68, 153
- Massey, D.** (2005), *For space*, London: Sage
- Masson, J.** (2003), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Benwell, M.C.** (2013), Rethinking conceptualisations of adultimposed restriction and children's experiences of autonomy in outdoor space, στο επιστημονικό περιοδικό: *Children's Geographies*, Vol. 11, No. 1, σελ. 28–43
- Butler, J.** (2006) «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», στο (επιμ.) Αθανασίου, Α. *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, Αθήνα: Νήσος
- Butler, J.** (2009), *Αναταραχή Φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Moore, R.** (1993), *Plants for Play. A Plant Selection Guide for Children's Outdoor Environments*, MIG Communications, Berkeley, California
- Owain J.** (2000), «Melting geography: purity, disorder, childhood and space», στο Holloway Sarah & Gill Valentine, *Children's Geographies: Playing, living, learning*, New York: Routledge, σελ. 25-40
- Owain, J.** (2008), «True geography [] quickly forgotten, giving away to an adult-imagined universe. Approaching the otherness of childhood», στο περιοδικό *Children's Geographies*, Cheltenham, Vol. 6, No. 2, σελ.195–212

Penn, H. (2005), «Spaces without Children», στο Mark DUDEK [συγγρ. βιβλίου]. *Children's Spaces*, Oxford : Architectural Press, σελ.178-194

Prout, A. and James, A., (1990), «A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems», στο A.James and A.Prout (eds) *Constructing and Reconstructing Childhood*, London: Falmer Press

Skelton, T. (2000), «Nothing to do, nowhere to go?: teenage girls and 'public' space in the Rhondda Valleys, South Wales», στο HOLLOWAY & VALENTINE (eds), *Children's Geographies: Playing, Living, Learning*, London: Routledge, σελ. 69-85

Tilley, C. (1994), *A Phenomenology of Landscape*, Berg, Οξφόρδη-Προβηγκία

Tilley, C. (2012), «Χώρος, τόπος, τοπίο. Φαινομενολογικές προσεγγίσεις», στο Ε. Γιαλούρη (επιμ.) *Υλικός Πολιτισμός. Η Ανθρωπολογία στη Χώρα των Πραγμάτων*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 215-250

Valentine, G., Skelton, Tr. and Chambers, D. (1998), «An introduction to youth and youth cultures», στο Skelton Tracey & Valentine Gill (Ed.), *Cool Places: geographies of youth cultures*, London and New York, Routledge

Varvantakis, Chr. (2015), «Like the palm of my hand': Children and public space in central Athens», στο Γερμανός, Δ., Λιάπη, Μ. (επιμ.), ηλεκτρονικός τόμος Πρακτικών του Συμποσίου με Διεθνή Συμμετοχή: **Τόποι για Εμπειρίες Μάθησης. Έρευνα, Δημιουργία, Αλλαγή**, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης

White, R. (2004), *Young Children's Relationship with Nature: Its Importance to Children's Development & the Earth's Future*. White Hutchinson-Leisure and Learning Group.(<http://www.whitehutchinson.com/children/articles/childrennature.shtml>)

ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αυδίκος, Β. (2010), «Ο χώρος ως σχέση: μεθοδολογικές προσεγγίσεις και πλαίσιο έρευνας», στο **Γεωγραφίες**, τ.17, σελ. 33-47

Βαΐου Ντ.(επιστ. υπεύθυνη), Καλαντίδης, Α., Καραλή, Μ., Κεφαλέα, Ρ., Λαφαζάνη, Ο., Λυκογιάννη, Ρ., Μαρνελάκης. Γ., Μονεμβασίτου, Α., Μπαχαροπούλου, Α, Παπασημάκη, Κ., Τούντα, Φ., Φωτίου, Θ., Χατζηβασιλείου, Σ., (2007α), Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας, ΕΜΠ - Σχολή Αρχιτεκτόνων. Τομέας πολεοδομίας και χωροταξίας, Αθήνα: L-Press και ΕΜΠ

Βαΐου Ντ. (επιστ. υπεύθυνη), Καλαντίδης, Α., Λυκογιάννη, Ρ., Τσίκλη, Α., (2007β), Ανάπτυξη μεθοδολογικών εργαλείων για τη συγκριτική έρευνα της γειτονιάς σε μεγάλες πόλεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης. ΕΜΠ - Σχολή Αρχιτεκτόνων. Τομέας πολεοδομίας και χωροταξίας & πρόγραμμα Βασικής Έρευνας «Λεύκιππος» του ΕΜΠ, Αθήνα

Βαΐου Ντ., 2011, «Συναντήσεις στην πόλη. Μετανάστες και δημόσιος χώρος», στο περιοδικό: <https://kompreser.espinblogs.net/2011/09/09/synantiseis-stin-poli/> (τελευταία επίσκεψη: 15/01/2017)

Βαΐου, Ν., Λαφαζάνη, Ό. και Λυκογιάννη, Ρ. (2013), «Πρακτικές συνύπαρξης στις γειτονιές της πόλης. Συναντήσεις στην Κυψέλη», 1η έκδ. στο: Ζαββού Α, Καμπούρη Ν, και Στρατηγάκη Μ (επιμ.), **Φύλο, Μετανάστευση, Διαπολιτισμικότητα, Αθήνα: Νήσος, σελ.71-102.**

Γαλάνη, Β. (2011), ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙ: Διερεύνηση των παραμέτρων επιλογής του τόπου παιχνιδιού στο δημόσιο υπαίθριο χώρο της πόλης, διδακτορική διατριβή Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος

Γερμανός, Δ. (1993), Χώρος και διαδικασίες αγωγής, Η παιδαγωγική ποιότητα του χώρου, Gutenberg, παιδαγωγική σειρά, Αθήνα

Γκουμπούλου, Γ., (2007), «Ελεύθεροι χώροι πρασίνου στην πόλη - Η περίπτωση των παιχνιδότοπων», στο ηλεκτρονικό περιοδικό monumenta: <https://dimosiosxoros.wordpress.com/%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B1/%CE%B7-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%80%CF%84%CF%89%CF%83%CE%B7-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CF%87%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CF%8C%CF%84%CE%BF%CF%80%CF%89%CE%BD/> (τελευταία επίσκεψη 02/02/2017)

De Certeau, M. (2010), *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική: η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*, Αθήνα: Σμίλη

Καίσαρη, Β. (2005), *Το Παιδί Και Ο Αστικός Χώρος: Το Παιχνίδι Του Παιδιού Σχολικής Ηλικίας Στον Αστικό Χώρο*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Καίσαρη, Β., (2009), «Η τέλεση του χώρου μέσω της θεατρικότητας και του παιχνιδιού: Διαβατήριο στην ταυτότητα και την ετερότητα», στο περιοδικό **ΑΕΙΧΩΡΟΣ**, Βόλος, τ.12, σελ. 112-129

Καλογεροπούλου, Η. (2011), *Η Παιδική Χαρά και η Πόλη*, διάλεξη, Αθήνα, Ε.Μ. Π.

Κατσαβουνίδου, Γ. (2012α), *Το παιδί, η πόλη, το παιχνίδι: Μια πολυφωνική βιογραφία*, διδακτορική διατριβή, Βόλος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Κατσαβουνίδου, Γ. (2012β), «Φωτογραφίζω τη γειτονιά μου», εισήγηση στο 1ο Συνέδριο Μάρκετινγκ του Τόπου, Βόλος

Κυριαζή, Ν. (2002), *Η Κοινωνιολογική Έρευνα, Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (1η έκδοση, 1999)

Μακρυγιάννη, Δ. (επιμ.) (1997), *Παιδική Ηλικία*, Αθήνα: Νήσος

Μίχα, Ει. (2012), «Δημόσιος χώρος και “συμμετοχική επικοινωνία”:
αναπροσδιορίζοντας κανόνες και όρια στις συλλογικές διεργασίες», στο: Π. Σαμαρτζής και Ε. Παναγιωτάτου, **Συμμετοχική επικοινωνία και τοπική ανάπτυξη. Διαμορφώνοντας προοπτικές ανάπτυξης σε περίοδο κρίσης. Ένα πείραμα στον πρώην Δήμο Αυλώνος Νομού Ευβοίας**, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Εργαστήριο Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου (<http://www.ntua.gr/arch/spacereg/books/symmepik.pdf>)

Μιχαηλίδου Μ. – Χαλκιά Α. (2006), *Η παραγωγή του κοινωνικού σώματος*, εκδόσεις Κατάρτι & Δίνη, Αθήνα

Μπίρης Κ. (2005), *ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 19ου ΕΙΣ ΤΟΝ 20ον ΑΙΩΝΑ*, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα

Μπίρης, Μ. (1999), Αφιέρωμα «Οδός Πατησίων»: "Η κηπούπολη Κυπριάδη", στο ένθετο **Επτά Ημέρες, Η Καθημερινή** : <http://www.slideshare.net/ichalkia/ss-15863363> (τελευταία επίσκεψη: 30/01/2017)

Παναγιωτάτου Ε.(υπέθυνη καθ.), **Τσεβρένη** (ερευν.) (2008), *Μεγαλώνοντας στην Αθήνα: Ένα πρόγραμμα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για τη συμμετοχή των παιδιών στη διαμόρφωση του περιβάλλοντός τους*, Ερευνητικό πρόγραμμα, ΕΜΠ, Αθήνα

Ρούσση, Β. (2015) *Ένθεν και ένθεν της Πατησίων. Από τον εκλεκτικισμό στο μοντέρνο, στο χώρο εξάπλωσης της μεσοπολεμικής αστικής κατοικίας, στο ηλεκτρ. περιοδικό monumenta:*
<http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=2&ArticleID=971&CategoryID=3&lang=gr> (τελευταία επίσκεψη: 30/01/2017)

Σιάρκου Θ., (2015), *Προσεγγίσεις του ρόλου του παιδιού στον αστικό σχεδιασμό*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΔΠΜΣ: Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του χώρου, Κατεύθυνση Β' «Πολοδομία – Χωροταξία»

Σκέντζου, Η. (2016), *Αναζητώντας τη χωρική και κοινωνική διάσταση της βρεφικής ηλικίας: εστιάζοντας στο κέντρο του Ηρακλείου*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΔΠΜΣ: Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του χώρου, Κατεύθυνση Β' «Πολοδομία – Χωροταξία»

Τσουκαλά, Κ. (2006), *Παιδική Αστική Εντοπία*, Αθήνα

Φρειδερίκου Αλ. & Φολερού Φ. (2004), *Τα κορίτσια παίζουν. Αναπαραστάσεις του φύλου στην αυλή του δημοτικού σχολείου*, Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα